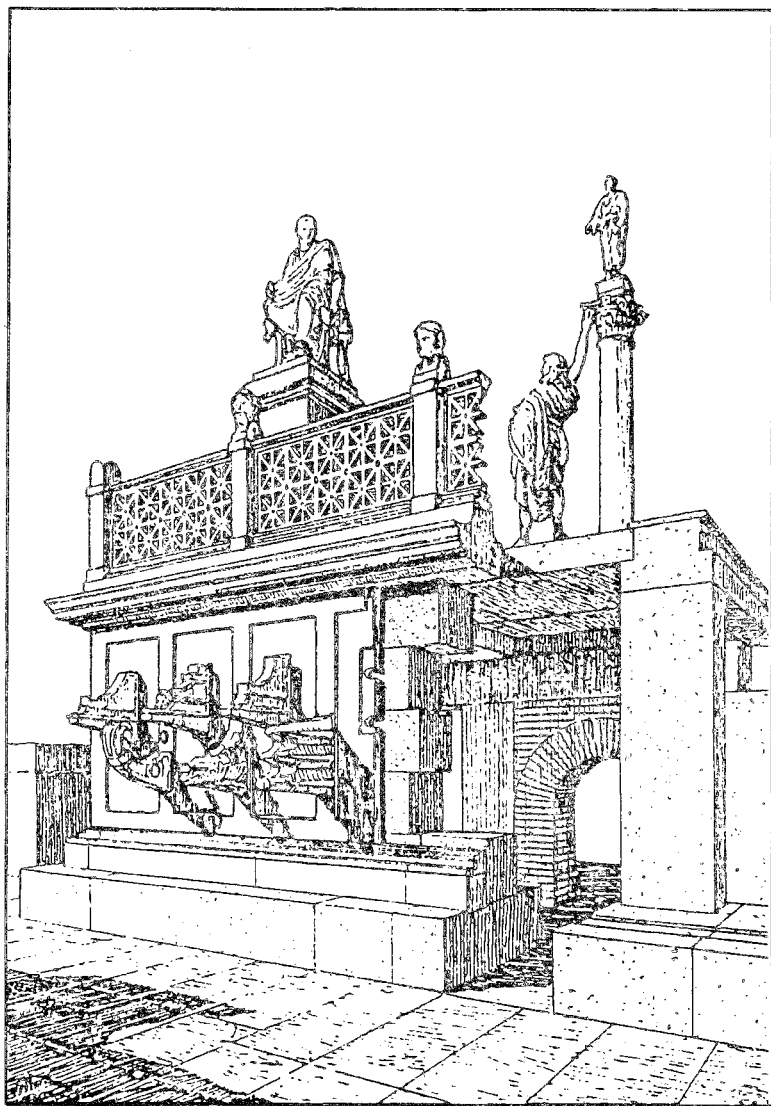

KLASSISK FORUM

2001 : 2

REGLER for manuskriptskriving til Klassisk Forum

Manuskriptet bør fortrinnsvis leveres i digital form.

- 1) Helst som vedlegg til epost; - adresse: **gunn.haaland@ub.uio.no**
Vedlegget kan være i format Word for Windows eller Word for Mac. Har du bare en Word Perfect-versjon, kan det også gå.
- 2) Sendes redaksjonen på diskett, i de samme formater som nevnt ovenfor
- 3) Manus kan også leveres i papirversjon. Da må reglene nedenfor overholdes nøye

Regler for hvordan manus som ikke leveres digitalt bør se ut:

VIKTIG: Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **fetere skrift** eller *kursivert skrift* for utheving av tekst. Har man ikke mulighet til dette, kan man:

- a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.
Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.
Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.
- b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekkes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.
Eksempel:
«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme ordbehandler.»

Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margin (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvarer blir nå brukt ved produksjon av Klassisk Forum:

<i>Maskin</i>	PC Dell Dimension
<i>Programvare</i>	For gjenkjenning av innscannet tekstbilde: <i>Omnipage</i> For layout- arbeid: <i>PageMaker</i>

KLASSISK FORUM

2001:2

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 150,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styremedlemmer:

Hugo Montgomery (leder til 31/12 2001), Oslo

Johan Henrik Schreiner (leder fra 1/1 2002), Oslo

Björgulv Rian (kasserer), Oslo

Eirik Welo, Oslo

Mathilde Skoie, Oslo

Gjert Vestrheim, Bergen

Tone Steen, Drammen

Gunhild Vidén, Trondheim

Varamedlemmer:

Dag Haug, Oslo

Hilde Hauland, Oslo

Bjørn Helge Sandvei, Oslo

Redaktør: Gunn Haaland

Lay-out: Alice Sunneback

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,

Klassisk og romansk institutt,

Pb 1007, Blindern

0315 OSLO

ISSN: 0801-3179

Innhold

Fra Styret	5
Protokoll fra Norsk Klassisk Forbunds årsmøte	10
Antikviteten: Den rasende Skylla	
<i>Siri Sande .....</i>	<i>13</i>
Det gode og væren hos Aristoteles	
<i>Hallvard J Fossheim .....</i>	<i>30</i>
Det senantika Rom – en dvärg på axlarna till en jätte?	
<i>Hugo Montgomery .....</i>	<i>37</i>
Takketalen i antikken	
<i>Kyrre Vatsend .....</i>	<i>48</i>
Provence i oktober	
<i>Kristin Heffermehl og Kari Skard .....</i>	<i>58</i>
Middelaldernøtter	
<i>Egil Kraggerud .....</i>	<i>67</i>
Nemi-utgravningene 2000–2001	
<i>Marina Prusac .....</i>	<i>70</i>
Hva karakteriserte den romerske republikk?	
<i>Bjørn Qviller .....</i>	<i>82</i>
Mangfoldige muligheter	
<i>Per-Bjarne Ravnå .....</i>	<i>92</i>
Bokomtale: Elementært, min kjære Cicero	
<i>Mathilde Skoie .....</i>	<i>110</i>
Res coquinaria	
<i>Gunn Haaland .....</i>	<i>115</i>

Fra Styret

Gränsöverskridelser

För en del år sedan var "New Age" något av ett modeord i en rörelse, som fortfarande har ivriga anhängare. När vi passerade 2000-års gränsen, om det nu var första januari 2000 eller 2001, saknades inte heller funderingar över tusenårsrikens tillkomst och upphörande, gärna med dystra tankar om kommande katastrofer.

Självklart är inte vi de första som gör oss sådana tankar när vi anser att livet kommer in i en ny och oväntad fas. Av antikens folk var det speciellt etruskerna som odlade sådana föreställningar genom att dela in tiden i enheter, av romarna kallade *saecula*. Plutarchos berättar i sin biografi över Sulla att ett nytt etruskiskt *saeculum* inföll vid början av 80-talet före Kristus. Ett inbördeskrig mellan Sulla och Marius var i antågande. Samtidigt inträffade hemska och oväntade saker i Sullas härläger i Italien som visade att farliga tider skulle infalla. Det mest skrämmande var dock att plötsligt skallade en genomträngande och kraftig trumpetsignal från öppen himmel, så att alla blev utom sig av skräck. Etruskiska lärde förklarade då att detta innebar att nu hade en ny etruskisk tidsperiod infallit. Enligt den etruskiska världsuppfattningen var etruskernas tid indelad i åtta, kanske tio,

sådana *saecula*, som gudarna fyllt med olika innehåll. Etruskerna var kända för sin teknik att göra förutsägelser och att tolka järtecken, *omina*. Sådana hemliga kunskaper förde de också över till romarna, som odlade dem både i det offentliga livet, där augurerna utgjorde ett vördnadsvärt prästkollegium, och i den privata sfären, där *haruspices*, etruskiska spåmän, ofta blev konsulterade. Och just denna möjlighet att förutse vad som skulle hända blev, påpekar Plutarchos, påverkad av växlingen från ett *saeculum* till ett annat. Tecknen förändrades tydligt, men också människors reaktioner på sådana *omina*, som inte alla respekterade tillräckligt. Ett märkligt tecken visade sig snart under ett senatsmöte i Bellonas tempel då en spurv kom inflygande och därvid tappade en del av sitt byte, en gräshoppa. Detta omen visade att en svåra sociala motsättning skulle infalla under denna nya tidsperiod:

det fattiga folket i Rom skulle protestera mot de rika jordägarna, en tolkning som Plutarchos tydligen fann vara helt plausibel. Samtidigt innebar detta nya sekel att etruskernas tid närmade sig sitt slut, för deras välde var inte gränslöst, varken i tid eller rum.

När jag skriver detta i mitten av oktober har jag fortfarande i minnet hemska bilder av trafikplan som kör rakt in i skyskrapor. Jag känner också som privatperson en djup oro över vad som kan bli följden av benhårda repressalier som tar bort proportionerna mellan brott och straff. Straffreaktioner drabbar gärna oskyldiga, medan de verkliga ogärningsmännen klarar sig. Jag börjar vidare undra om vi inte om några år kommer att se tillbaka till perioden före 11 september 2001 som en relativt harmlös och lugn period, då flygresor och besök i främmande länder var billiga och ofarliga. Har vi nu passerat ett sådan skarv mellan två *saecula*, som etruskerna var så duktiga att identifiera?

På grund av sådana dystra och mycket hemmagjorda funderingar känns det svårt att skriva denna min sista "Fra Styret" i *Klassisk Forum*. Det är inte lätt att försöka finna den retoriska nivån, där dessa rader för en populärvetenskaplig antiktidskrift hör hemma. Några anknytningspunkter till dessa dystra tankar har jag dock. Ett mycket begränsat skifte av *saeculum* i vår tränga klassiska värld är nämligen på väg att inträffa, för efter 1.1 2002 upphör Det Norske Forskningsrådets antikkprogram. Begivenheten firades på ett värdigt sätt genom en sluttkonferans den 12 oktober på Hotel Bristol i Oslo, som

utgjorde en ståtlig, för att inte säga högborgerlig, ram för begivenheterna. De ca. 100 deltagare som kommit samman på morgonkvisten hälsades av Øivind Andersen, leder för programstyret, som också företrädades av flera av sina medlemmar. Vi fick en instruktiv genomgång av de förhållanden som låg bakom att antikkprogrammet startades för sex år sedan. Vår förening ingick också, menade Øivind Andersen, i denna förhistoria, eftersom vi redan på 80-talet försökte aktualisera antiken i universitet, skola och samhälle. Det framhölls av programstyrets leder att ett mål för programmet hade varit att förbättra rekryteringen för de klassiska ämnena, inte minst genom att dela ut stipendier. Ett annat hade varit att bryta de klassiska ämnens isolering genom att sätta igång större, tvärvetenskapliga projekt. Vidare infördes så kallade kompetenshöjande stipendier, som skulle göra det möjligt för forskare från närbesläktade ämnen att ta ett grunnfag i latin eller grekiska för att sedan lättare kunna lösa sina forskningsuppgifter.

Efter denna inledning släpptes de deltagare lösa som genom bidrag från antikkprogrammet fullfört hovedfag eller högre akademiska grader. Först ut på banan var vår förenings styremedlem Eirik Welo, som lade fram sina forskningsresultat om hur övergången till versmättet hexameter under Homeros, vem han nu var, förändrade den urgamla episka traditionen. Den episka stämman under hellenistisk tid förmedlades av Gjert Vestrheim, som också han numera sitter med i vårt styre. Gjerts tes

är att Kallimachos inte bara skildrade en epifani, hans gudahymner var i sig själva en gudomlig uppenbarelse. Håkon Ingvaldsen, som denna höst lämnar in sin doktorsavhandling i antik numismatik, hade valt ämnet "Kos, statsdannelse, silke og et underverk". Att det skedde underverk var nästan en naturlig sak på Kos, eftersom Asklepios hade en stor tempelanläggning på ön, där det dessutom fanns silkesmaskar. Under den efterföljande diskussionen framkom det att dessa maskar, som ibland uppträdde som symboler i form av kokonger på mynten, dock inte var lika användbara för framställning av silke som sina avlägsna kinesiska släktingar. Från detta föredrag var steget onekligen långt till nästa bidragsgivare, Thea Selliaas Thorsen, som med entusiasm talade om Ovidius *Heroides*, denna märkliga samling kärleksbrev från heroiska tidens kvinnor till sina män. Man kunde nog inte annat än hålla med Thea, som också har hunnit med att översätta romersk elegi till norska, om att Ovidius allt är en man för vår tid! Ett allvarligt ämne från romersk litteraturhistoria hade Matti Wiik valt när han talade om læredikt som tenkernaskin. Han konkluderade med att Vergilius *Georgica* trots sitt praktiska ämne i likhet med Lucretius *De rerum natura* också var en kosmisk dikt. Mathilde Skoie, som har en central placering i vår förening eftersom hon ansvarar för medlemsregistret, förde oss tillbaka till kärlekdikens värld, närmare bestämt till den del av Tibullus' verk som författats av en kvinna, Sulpicia. Hon gav

därvid en imponerande översikt över hur dessa elegier bedömdes i senare kommentarlitteratur, från senmedeltiden fram till 1990. Leidulf Melve ledde oss därefter över till den medeltida värld, som gav upphov till pamphletter från investiturstriden. Slutligen stod retorik, från antikken till renässans och barock, i centrum för en lärd föreläsning av Amund Bør-dahl. Det var fascinerande att se hur teman från antik värtalighet på ett naturligt sätt kunde föras över till en helt annan värld. *Vir bonus*, som var en term för den ideale talaren från Cato och framåt, blir för Melancthon på ett självklart sätt uppfattat som en *vir religiosus*.

Efter en välförtjänt lunch följde slutkonferansens nästa huvuddel som behandlade de stora projekterna inom filosofi, teologi, arkeologi och historia. I sin presentation av projektet *Fornuft, dygd og frihet* påpekade Eyjólfur Emilsson att intresset av antikens filosofi inte legat nede i Norge på samma sätt som i t.ex. Sverige, detta bl.a. på grund av Egil Wylfers och Anfinn Stigens insatser. Dock hade studenternas dåliga kunskaper i latin och grekiska gjort att få vågade välja ett antikt ämne till huvudfag. På grund av den stipendieordning, som möjliggjordes genom Antikkprogrammet, arbetade nu yngre forskare inom inte mindre än fem områden. Ett av dessa är studiet av stoicismen, för övrigt är det främst Platon och Aristoteles vid sidan av patristiska studier som upptar intresset för flera huvudfagsstudenter och stipendiater. Håvard Løkke, nyligen hemkommen från Oxford, berättade om sina studier inom

stoisk epistemologi. *Det kristne mennesket – Konstruksjon av ny identitet i antikken* är ett annat än mer gränsöverskridande projekt, där både teologer, religionshistoriker och klassiska filologer samarbetat intensivt och med framgång. Om de fyra arbetsgrupper som ingått i projektet orienterade Jostein Børtnes, medan Aslak Rostad gav upplysningar om de stipendieordningar som funnits. Jostein Børtnes reagerade som god antikvän mot att flera deltagare kallat latin och grekiska för döda språk. Hans replik förtjänar att föras vidare: "Språk dör inte. Om de gör det, är det vårt fel". Han kunde också berätta att kärnan i en av arbetsgrupperna under nästa år skulle fortsätta samarbetet i ett nytt projekt på Senter for høyere studier i Det Norske Videnskapsakademiet. Ett mindre projekt är *Theatrum Roma – Kristningen av den keiserlige hovedstad*, som presenterades av Rasmus Brandt, Rominstituttets frejdige ledare. Denne kunde konstatera att projektet lockat till sig många hovedfagsstudenter, både från historie, religionshistorie och klassisk arkeologi. Om sina erfarenheter som norsk stipendiat i Rom talade så Kirsti Gulowsen, samtidigt som vi fick en inblick i studiet av freskerna i S. Maria Antiqua. Slutligen gav Karen Skovgaard-Petersen en överblick av *Monumenta – den norske middelalderlitteratur i ny utgave*. De verk som står centralt i den arbetsgrupp som arbetat med detta ämne är *Theodoricus Monachus: De antiquitate regum Norwagiensium, Historia Norwegie, Historia de profectione Danorum in Hierosolymam*

och *Passio Olavi*. Med sorg i hjärtat hörde vi om vår bortgångna kollega Inger Ekrems viktiga insatser inom denna del av Antikkprogrammet.

Sluttkonferansen rundades av med en programpost *Antikken i forskning og samfunn*, där Svein Jarvoll inledde med uppläsning av sin novell om en okonventionell norsk kvinnlig bysantinolog. Om den nya tidens stränga krav på koncentration och styrning av universitetsstudiet talade Kari Melby, vältalig leder för områdestyret i Kultur og samfunn i Forskningsrådet. I den efterföljande diskussionen dryftades olika strategier att behålla latin och grekiska i ett nytt, mer nyttobetonat universitetssystem, med längre semestrer men också med betydligt kortare studietid. Gunhild Vidén, prodekan vid NTNU och chef för vår svenska systerorganisation, rekommenderade att språkämnen borde införa mindre studieenheter på fem moduler. Detta borde göras dels för att inte förlora studenter till större och till synes mer matnyttiga ämnen, dels för att visa hur viktiga kunskaper i latin och grekiska är i alla ämnen på en humanistisk fakultet. Också ett redskapsfag kan locka studenter, så att de kanske till och med vågar fortsätta sina studier i ett sådant lyxämne. Också andra talare ställde sig positiva till moduliseringen som sådan, även om den förkortade studietiden på bachelornivå ansågs vålla extra stora problem för språk, som inte mår bra av att läras på alltför kort tid. Om nyttan och glädjen av antika ämnen talade också Nils Heyerdahl, sjef för Radioteatret NRK och från början idéhistoriker. Antikens

närvaro i medierna borde bli mer påtaglig, eftersom det numera enligt Heyerdahl finns en betydligt större nyfikenhet och vetgirighet om klassiska ämnen. Detta gällde inte bara det antika dramat, som länge fascinerat moderna människor. Att förändra för att överleva var teaterchefens recept för de antika ämnenas överlevnad i en ny tid.

För att sammanfatta, var det en lyckad slutmarkering som Antikk-projektet gjort av sin verksamhet under sina fem år. De praktiska detaljerna före och under mötet löstes elegant av Tor Ivar Østmoe. Speciellt glädjande var att medelåldern bland deltagarna var så låg. När NKFs leder kom till Klassisk institutt som-maren 1984 var sammansättningen av antikforskare i Norge rent åldersmässigt oroväckande hög med så många äldre och medelålders personer. Det var detta som också har ändrats betydligt under nittioalets gång, och de som mötte upp på denna slutmarkering var till stor del en ung skara. Nu får vi se till att våra studenter visar sig vara duktiga att sälja sina kunskaper på en arbetsmarknad, som inte alltid är lyhörd för s.k. mjuka värden. Detta problem möter sannerligen inte bara nyblivna hovedfagsstudenter eller doktorer i antikvetenskapliga ämnen. En undersökning vid Göteborgs universitet visar att många svenska doktorer helst vill stanna på hemmauniversitetet, eftersom de har svårt att finna sin plats i skolan eller i andra delar av arbetslivet. Detta har lett till att vid några universitetsämnen utvecklats en ren entreprenörkultur, som går ut

på att starta nya projekt med plats för forskare på post doc-nivå. Detta är svårt redan i Sverige, trots att det finns så många flera forskningsfonder där än i det rika oljelandet Norge. Vi här i väst är mest beroende av statliga bidrag, gärna från Forskningsrådet. Bidrag från EU är inte heller lätta att få. Om bara våra industrimoguler kunde tänka på att investera sitt överskott på annat sätt än genom att stöda lokala fotbollslag!

Månaden före denna konferans hölls NKFs årsmöte, vilket framgår av det referat som återfinnes längre fram i denna tidskrift. Jag vill bara som leder tacka de två som då lämnade styret, Inge Alver och Bjørg Tosterud. Vi kommer att sakna dem på våra rådslagningar, även om vi är glada över att Mathilde Skoie och Gjert Vestrheim nu slutit sig till denna vår inre krets. Efter 1 januari 2002 kommer vi också att få en ny leder, för då övertar Johan Schreiner stafett-pinnen efter mig. Jag är glad över att få honom till min efterträdare och önskar honom lycka till. Slutligen vill jag nämna att vår varaman i styret, Dag T. Truslew Haug, disputerat på en lärd avhandling, *Les phases de l'évolution de la langue épique*. Det är glädjande att den forskning som bedrivits av min vördade och djupt saknade företrädare, Nils Berg, inspirerat till nya insatser på det tungarbetade men fascinerande fält, som Homerosforskningen utgör.

Oslo 18.10.2001
Hugo Montgomery
avtropande leder

Protokoll fra Norsk Klassisk Forbunds årsmøte for 2001 i Georg Sverdrups hus, Universitetet i Oslo, 22/9 2001

20 medlemmer til stede under forhandlingene, 26 under foredraget.

- 1) Årsmøtet ble åpnet av styrets leder, Hugo Montgomery. Tone Steen ble valgt til sekretær.
- 2) Minneord. Nils Berg, tidligere leder i foreningen, gikk bort kort tid etter vårt siste årsmøte. Tidligere studenter skrev vakre minneord om ham i Klassisk Forum 2 i fjor høst. Hugo Montgomery mintes ham som et fint menneske og god kollega.
- 3) Orientering om NKF's virksomhet i inneværende mandatperiode. Årsberetningen, sendt ut sammen med innkallingen, ble gjennomgått. Lederen takket spesielt Bjørgulv Rian og Gunn Haaland for arbeidet de har nedlagt med henholdsvis Provence-ekskursjonen og *Klassisk Forum*.
Vedtak: Årsberetningen tas til orientering.
- 3) Regnskap og revisjonsberetning Bjørgulv Rian framla regnskapet. Utgiftene til *Ad Fontes* er nå dekket – ytterligere salg gir ren fortjeneste. Det ser ut til at foreningen har gått med stort overskudd i år, men det henger sammen med at utgiftene til Provenceekskursjonen vil bli belastet neste regnskapsår, mens deltakernes innbetalinger i

det vesentlige er kommet inn før avslutning av årets regnskap.

Revisjonsberetningen fra revisor Mette Cathrine Jahr ble lest opp. Hun anbefaler at regnskapet godkjennes.

Vedtak: Regnskapet godkjennes.

- 4) Valg. Bente Lassen la fram valgkomiteens innstilling. Hugo Montgomery har betraktet seg som en *Interrex*, og valgkomiteen foreslo Johan Henrik Schreiner som ny leder. Han vil overta fra nyttår. Inge Alver og Bjørg Tosterud ønsket avløsning i styret, og i deres sted foreslo valgkomiteen Gjert Vestrheim og Mathilde Skoie. Det kom ingen motforslag, og styret ble valgt med akklamasjon.

Styret består etter dette av

Hugo Montgomery (leder til 31/12 2001)

Johan Henrik Schreiner (leder fra 1/1 2002)

Styremedlemmer, alfabetisk rekkefølge

Gunn Haaland (redaktør)

Bjørgulv Rian (kasserer)

Mathilde Skoie

Tone Steen

Gjert Vestrheim

Gunhild Vidén

Eirik Welo

Varamedlemmer

Dag Haug

Hilde Hauland

Bjørn Helge Sandvei

Som revisor ble Mette Cathrine Jahr gjenvalgt for tre år.

Valgkomiteen var ikke på valg.

Hugo Montgomery takket de avtroppe styremedlemmer for deres innsats.

- 6) Program for kommende virksomhetsperiode.

Styret tar sikte på en tidlig Saturnalfest i 2. halvdel av november.

Ad Fontes ble kalt 1. nr. i klassisk skriftserie – bør vi satse på å lage flere? Mulig tema religion. Jon Iddengs innsats avgjørende for *Ad Fontes*. Øvrige planer bør utstå til ny leder overtar.

- 7) Kontingenten for 2002.

Vedtak: Kontingenten beholdes uendret, 150 kr.

- 8) Skal vi ta opp kontakten med Euroclassica? Hugo Montgomery og Bente Lassen orienterte om sine erfaringer med Euroclassica, og Gunhild Vidén supplerte med det svenske klassikerforbundets ferske erfaringer. Visstnok bare Norge og Finland i Vest-Europa som ikke er med. Medlemskap er forholdsvis dyrt – 300 euro pr. år. Som rikt land bør vi avvise medlemskap til redusert pris. Gunn Haaland syntes medlemskapet var dyrt, og minnet om at de fleste medlemmer er "venner av antikken", uten noe spesielt forhold til de klassiske språk. Siri Sande anførte at hvis ingen drev med fage-

ne, ville ikke folk ha noe å være venner med.

Vedtak: Styret får fullmakt til å avgjøre om foreningen skal gjeninnmeldes i Euroclassica fra 2002.

- 9) Samarbeid med Norsk Numismatisk Forening

Lederen henledet oppmerksomheten på forelesningene annonsert i Klassisk Forum nr. 1 2001. Forelesningene er bekostet av minnefondet etter vårt tidligere styremedlem Jan Norbø.

- 10) Strategi for verving av nye medlemmer?

Det ble ikke sagt mye om denne saken, men lederen nevnte spesielt at vi har få medlemmer i Bergen, når vi tar det faglige miljøet der i betraktning.

- 11) Eventuelt.

Lederen gjorde oppmerksom på Antikkprogrammettsluttkonferanse 12/10. Invitasjon ble delt ut til dem som ikke allerede har fått den. Han gjorde også oppmerksom på heldagsseminaret i regi av Det norske institutt i Roma dagen etter, 13/10 "Quo vadis, Roma?"

Etter forhandlingene holdt post. dokstip., dr.art. Kyrre Vatsend et foredrag om *Takketalen i antikken*. Med utgangspunkt i sitt materiale, fra Ciceros taler i 57 f.Kr. til rett etter 500-tallet, gav han fornøyelige eksempler på talenes vesen og særdrag. Han hadde også gjort en visitt på *Kvasir* og gjorde noen sammenlikninger med moderne takketaler.

Referent Tone Steen

REGNSKAP FOR NORSK KLASSISK FORBUND
I PERIODEN
1. SEPTEMBER 2000 TIL 31. AUGUST 2001

	INNTEKTER		UTGIFTER	
	2001	(2000)	2001	(2000)
Kontingent	53.550	(53.250)		
Klassisk Forum			34.607	(34.358)
Ad Fontes	18.287	(17.600)	35.916	(839)
Reiser			3.419	(25.470)
Administrasjon	882	(631)	4.833	(5.000)
Provence-ekskursjon	269.550		34.000	
Differanse/overskudd			229.494	(10.456)
	342.269	(76.150)	342.269	(76.150)

BALANSEREGNSKAP

<u>Beholdning pr. 01.09.2000</u>		
Driftskonto (Postbanken)	50.493	
Kapitalkonto (Postbanken)	<u>15.102</u>	<u>65.595</u>
<u>Beholdning pr. 31.08.2001</u>		
Driftskonto (Postbanken)		<u>295.089</u>
<u>Beholdningsendring/overskudd</u>		<u>229.494</u>

Merknad: Årets store regnskapsmessige overskudd har sammenheng med den kommende Provence-ekskursjonen. Inntektene, det vil si deltakernes innbetalinger, er stort sett kommet inn på konto før avslutning av regnskapet. Det vesentligste av utgiftene, først og fremst betaling til turoperatøren, vil først komme på neste års regnskap.

Regnskapet for Provence-ekskursjonen forutsettes å komme ut tilnærmet i balanse. Hvis (det tilsynelatende) overskuddet fra ekskursjonen (kr 269.550 – kr 34.000 = kr 235.550) holdes utenfor årsregnskapet, blir resultatet et underskudd på kr 6.056 (kr 229.494 – kr 235.550 = – kr 6.056) med en kassabeholdning pr. 31.08.2001 på kr 59.539 (kr 295.089 – kr 235.550 = kr 59.539).

Oslo, 1. september 2001

 Bjørgulv Rian
 Kasserer

Den rasende Skylla

SIRI SANDE

I likhet med flere andre gjenstander jeg har omtalt i *Klassisk Forum* befinner figuren på Fig. 1 seg i en norsk privatsamling. Den skal komme fra Italia, men mer vet man ikke om dens proveniens. I stedet for figur burde man kanskje si figurin, for den er ikke stor. Høyden er 5,8 cm.

Figuren er i bronse, og fordi den er så liten, er den kompakt, ikke hulstøpt. Den viser en kvinneskikkelse i sterk bevegelse. En markert diagonal akse går tvers igjennom kroppen. Den starter i kvinnens senkede høyre arm, som er bevart til midt på underarmen, og endte i hennes hevede venstre, som det bare er ansatsen igjen av. Hodet, som er løftet, er dreid i retning av den venstre armen.

Kvinnen har langt, utslått hår som ligger tett inntil hode og hals som om det var vått. Hun har en kraftig kropp som er naken til nedenfor navlen. Der går huden over i tynne, innrissede linjer. Ved første øyekast kunne man nesten tro hun bar et bastskjørt, men det gjør skikkelser fra den klassiske oldtid ikke, og dessuten har "skjørtet" ingen kant. Snarere er det slik at lange, tynne tråder, som kan minne om hår eller nerverne på et blad, vokser direkte ut av underkroppen.

Med andre ord er dette ikke noe menneskelig vesen.

Når man ser figuren forfra, er kvaliteten på arbeidet høy. Detaljer

Fig. 1. *Skylla*, bronsestatuett i norsk privateie.

som f.eks. navlen og brystvortene er utformet. Derimot er baksiden knapt nok utarbeidet, og i korsryggen sitter en stor klump som viser at figuren har vært festet til en bakgrunn (Fig. 2). Ikke så rent sjelden har nedre del av hanker på bronsekar en figurativ utforming, men vår figur er for kompakt og tung til å ha tilhørt en hank. Mer sannsynlig har den dekorert et møbel, som kan ha vært i tre eller bronse.

Hvem er denne kvinnen? Som nevnt er hun ikke fullt menneskelig, med en underkropp som kan lede tanken hen både på flora og fauna. Under "bastskjørtet" ser man ansatsen til en kant, så her har detsittet noe annet. "Bastskjørtets" funksjon har hovedsakelig vært å markere over-

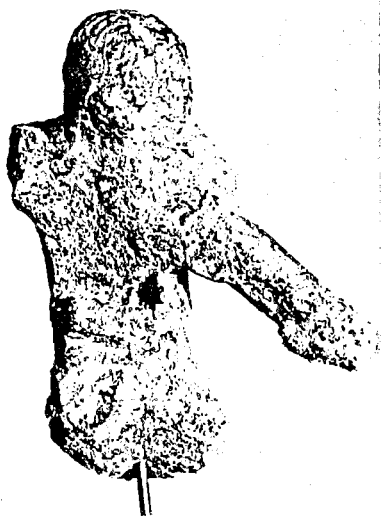

Fig. 2. Baksiden av bronsestatuetten på Fig. 1.

gangen mellom de menneskelige og ikke-menneskelige deler av kvinnens kropp.

En tanke som melder seg, er at vi har å gjøre med en kvinnelig kentaure. Vanligvis er kentaurer mannlige, men varianter av hunnkjønn forekommer også. Til kentaurens natur passer den litt bastante skikkelsen og et visst drag av villskap i ansiktet. Dette er ingen feminin fremtoning.

Mot kentaurehypotesen taler det faktum at figuren ikke har vært synlig bakfra, for den karakteristiske hestekroppen til kentaurer utvikler seg jo nettopp bakover. Hos en figur hvis bakside var festet til noe, hadde man måttet renonsere på hele hestekroppen bortsett fra forbenene. Siden vår figur hadde en plassering med bakroppen skjult, er det rimelig å tro at den manglende underkroppen utviklet seg vertikalt og ikke horisontalt.

Tanken på et havvesen med fiskehale(r) i stedet for ben er da nærliggende. Til denne antagelsen passer kvinnens hår, som nærmest klitrer seg til huden som om det var vått, samt "bastskjørtet". Sistnevnte kan meget vel være tenkt som en sammenhengende fiskefinne eller et flak av tang. Slike elementer markerer ofte overgangen mellom de menneskelige og de marine delene til havvesener.

Kvinnen kan være en nereide, en av de femti døtrene til Nereus og Doris, og antikkens motstykke til våre havfruer. Men til forskjell fra sistnevnte er nereider meget sjelden fremstilt med fiskehale. Dette attributtet overlater de til tritonene, havmennene. Når nereidene er ute på tur i det våte element, svømmer de som

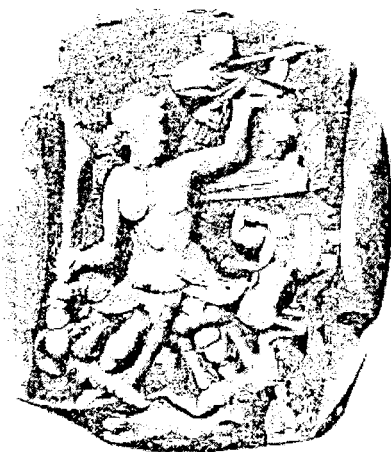

Fig. 3. Skylla, seglavtrykk fra Didyma i Lilleasias.

vanlige kvinner, men enda oftere lar de seg transportere av havvesener utstyrt med fiskehale slik som havhester, havkentaureer, ketos (Bibelens "hvalfisk" som slukte Jonas) og andre fabelvesener knyttet til det våte element.

Hverken med hensyn til anatomi eller fremtoning passer skikkelsen på Fig. 1 inn i nereidenes flokk. Det er imidlertid ett kvinnelig havvesen hun ligner på, nemlig Skylla. Som vi ser av Fig. 3, et seglavtrykk fra Didyma på Lilleasias vestkyst, er Skylla i hellenistisk og romersk kunst svært ofte fremstilt med én arm løftet og én senket. Den ene hånden holder gjerne en styreåre mens den andre griper etter en uheldig sjømann. Selv når hennes ofre ikke er med, er Skylla fremstilt i angrepsstilling slik hun er på et etruskisk speil fra Tarquinia (Fig. 4). Ikke bare holdningen, men også Skyllas "fiskefinne- eller tang-

skjørt" forbinder vår figur med de nevnte fremstillinger. På seglet fra Didyma ser man tydelig hvordan tekturen er antydnet med samme type tynne, parallelle linjer.

Skylla er særlig kjent gjennom Odysseens 12. sang. Sammen med monsteret Kharybdis terroriserte hun et strede som mange vil identifisere med Messina-stredet. Skylla hadde tolv vanskapte føtter og seks hoder på lange halser, og hun holdt til i en skummel hule oppe i en fjellside hvorfra hun kunne holde øye med passerende skip. Såsnart noen kom for nær, stakk hun halsene ut av huleåpningen og snappet folk fra dekket. Trollkvinnen Kirke, som fortalte Odyssevs om Skylla, mente likevel at hun var bedre enn Kharybdis, for mens sistnevnte suget inn hele skipet med mann og mus, klarte ikke Skylla å drepe flere enn hun hadde hoder til.

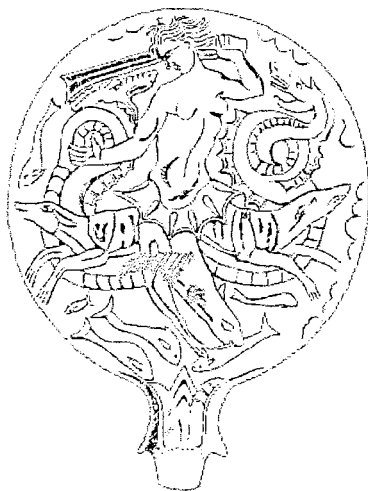

Fig. 4. Skylla på etruskisk bronsespeil.

Slik beskriver Kirke Skylla, her i P.
Østbys oversettelse:

Der har et utyske hjemme, den fryktelig
hylende Skylla.

Røsten er nærmest å ligne med hvalpenes
klynkende bjeffen.

Selv er hun vanskapt, ustyggelig stygg.

Ei kunne vel noen

gledes ved synet, enn ikke en gud, om han
møtte slikt udyr.

Alt i alt har hun tolv forvredne og van-
skapte føtter.

Halsene buktet seg langt. Seks har hun; et
skrekkelig hode

sitter på alle. En tredobbelt rad av talløse
tenner

lyser i gapet og truer enhver med døden
den sorte.

Inne i fjellhulen holde hun til med det
halve av kroppen.

Hodene strekker hun ut av den grufulle
avgrunn og grådig

snuser hun om overalt ved foten av fjellet
og fisker

seler og fete delfiner og stundom et større
uhyre

hvorav så talløs en flokk Amfitrite, den
larmende, foster.

Ingen kan rose seg av at han seilet forbi
med sitt fartøy

Uten å lide et tap; ti hvert av utyskets
hoder

Snapper i farten fra blåstavnet skip en
mann som sitt bytte.

(*Odysseen 12, 85-100*)

Skylla hadde imidlertid ikke alltid
vært et uhyre. Myten forteller at hun
var en skjønn ung kvinne opprinne-
lig. Havguden Glaukos var forelsket
i henne, men den kokette Skylla holdt
ham på avstand. Til slutt bad han
trollkvinnen Kirke om å gi ham en
kjærlighetsdrikk som ville smelte
Skyllas hjerte.

Kirke var selv forelsket i Glaukos
og følgerig sjalu på Skylla. Hun gav

ham derfor en trylledrikk som han
skulle helle ut i vannet der Skylla
pleide å bade, og da han gjorde det,
ble hun forvandlet til et seks-hodet
monster neste gang hun tok et bad.
Det var derfor ingen tilfeldighet at
Kirke kunne beskrive Skylla så nøye
som hun gjorde, for hun hadde sikkert
planlagt virkningen av sitt tryllemid-
del til minste detalj.

Hadde det ikke vært for Homer,
ville Skylla neppe blitt så populær i
billedkunsten. Men vi skal merke oss
at den homeriske beskrivelsen av
henne sjelden tjener som modell. I
kunsten opptrer Skylla for første gang
på etruskiske gjenstander. Den eldste
man kjenner, er en elfenbenspyxis (et
skrin) fra omkring 600 f. Kr. eller litt
senere (Fig. 5). Her ser vi øverst til
venstre Odyssevs' skip og et tre-ho-
det, slangelignende uhyre som må
være Skylla, skjønt Homer gir henne
dobbelt så mange hoder.

Alt i klassisk tid blir Skylla delvis
menneskelig. Hun får tilbake sin
kvinnelige overkropp, bare under-
kroppen med én eller to fiskehaler
blir beholdt. På et såkalt melisk terra-
kottarelieff ser man henne fullt på-
kledd, og noe som ligner et tennis-
skjørt dekker overgangen mellom
menneskekropp og fiskehale (Fig. 6).
Hos Homer heter det at Skylla bjeffet
som en hundehvalp. Dette antydte
man i billedkunsten ved å la hunde-
protomer vokse frem på henne.

I begynnelsen var man ikke sikker
på hvor hundeprotomene skulle sitte.
På det meliske relieffet (Fig. 6) synes
de å befinne seg bak Skylla, ett i
midjehøyde og ett i brysthøyde. Dette
relieffet, som er den eldste kjente

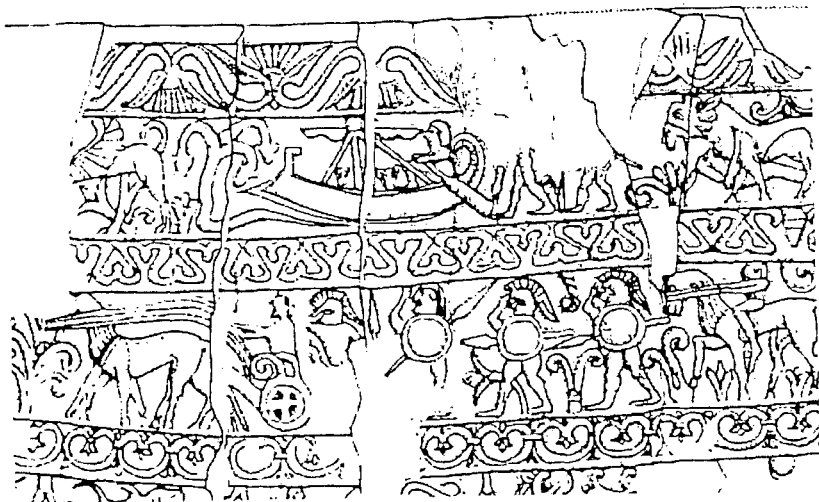

Fig. 5. Etruskisk elfenbenspyxis med bl.a. Skylla-myten.

skildringen av Skylla med menneskelig overkropp, stammer fra tidlig klassisk tid, ca. 460 f. Kr. På et noe senere, men stadig klassisk speilhåndtak i bronse fra Taras (Taranto) i *Magna Graecia* er et hundehode plassert på hver av Skyllas skuldre. Hun har stadig tennis-skjørt på, men i stedet for fiskehale har hun to slan-

geben. Åpenbart er fremstillingen inspirert av gigantene, som man begynte å avbilde med slangebena fra høyklassisk tid av.

I det 4. århundre finner Skyllaskikkelsen sin kanoniske form med en frynse av tang eller fiskefinner voksende ut fra midjen med hundeprotomer nedenunder. Underkroppen løper ut i én eller to fiskehaler. Denne typen blir populær først på italisk jord, spesielt blant etruskerne.

Også Vergil bruker denne beskrivelsen av Skylla og ikke den homeriske når han i *Aeneiden* 3, 426-428 sier at hun har en vakker overkropp, mens underkroppen tilhører et havvesen. Hos Vergil er det ulver og ikke hunder som vokser ut fra Skyllas kropp.

I klassisk og tidlig hellenistisk tid var Skylla langt mer populær i italisk kunst enn i Hellas, særlig blant etrus-

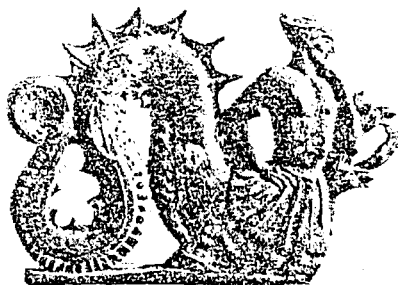

Fig. 6. Skylla, melisk terrakottarelieff.

kerne. Det henger muligens sammen med at myten er knyttet til den italienske halvøy. Som vi har sett, er den første bevarte Skylla-fremstilling etruskisk (Fig. 5), og Skylla sett i angrepsstilling med et våpen løftet over hodet forekommer også tidligst blant etruskerne, alt i 5. århundre f. Kr. Skylla bruker ikke regulære våpen. Det vanligste er en styreåre, men hun kan også løfte et anker, en tykk gren, et klippestykke eller sågar en fisk.

Etruskerne benyttet Skylla som motiv i gravkunsten, både på steler og askekister. Noen har ment at bruken av motivet henger sammen med at allerede Homer forestilte seg at hennes hule var "vendt imot vest, mot dødsrikets mulm" (Odysseen 12, 83), og at etruskerne så for seg overgangen mellom liv og død som en seilas. Skylla skulle således markere de farer som var forbundet med denne seilasen. Andre sier at hun bare er et ondtaavergende symbol i likhet med Medusa og lignende monstrøse vesener. En ondtaavergende virkning er kanskje tilsiktet når Skylla forekommer på spill, for kvinnelig skjønnhet tiltrakk som all annen skjønnhet det onde øye, og da kunne det være godt å ha en sterk skikkelse som Skylla å beskytte seg med.

I 1957 fikk Skylla ny aktualitet, for da begynte man å grave i Sperlonga. Dette stedet, som ligger omtrent midtveis mellom Roma og Napoli, var helt innpå 1900-tallet så uveisomt beliggende at få besøkte det. Så tidlig som i 1839 hadde riktignok L. Rossini gjort oppmerksom på Sperlonga i sin bok *Viaggio pittoresco da Roma a Napoli*, som var illustrert

med stikk. Han beskrev den idylliske fiskerlandsbyen nær en grotte. Først i 1879 gikk imidlertid en arkeolog inn i grotten. Det var Pacifico Di Tucci, som etterpå kunne berette om restene av en romersk villa hvor grotten var inkorporert. Midt inne i grotten hadde han sett "en byste av marmor, ødelagt på barbarisk vis".

Alt på 1800-tallet var man klar over at Sperlonga, som kommer av det latinske spelunca, "grotte", var identisk med en keiserlig villa hvor Tiberius i år 26 e.Kr. holdt på å miste livet da taket i en grotte hvor han holdt måltid, falt ned i form av store klippeblokker. Flere mennesker ble drept, men Tiberius reddet seg. Gardeprefekten Sejanus kastet seg ved den anledning over keiseren og beskyttet ham mot de fallende stenene med sin egen kropp. Den ellers så mistenksomme Tiberius kom etterpå til å fatte full tillit til Sejanus, noe som skulle bli skjebnesvangert.

Både Tacitus (Ann. IV, 59) og Suetonius (Tiberius, 39) forteller om episoden. De nevner ikke særlig mye om stedet der den utspant seg, bare at det skjedde i en grotte. Arkeologiske undersøkelser har vist at villa-anlegget som grotten var en del av, går tilbake til republikansk tid og at det var i bruk til uti senantikken. På 500-tallet bosatte en gruppe munkeseg i Sperlonga, og man mener at det var deres fanatisme som førte til at skulpturene i grotten ble ødelagt. De ble bokstavelig talt slått i småbiter, hvilket har gjort at særlig de største skulpturene har vært umulige å sette sammen.

Til tross for at det fantes en viss interesse for Sperlonga på 1800-tal-

let, ble det ikke foretatt utgravinger der bortsett fra enkelte rovgravinger. De brakte for dagen skulpturfragmenter som senere er forsvunnet. Da området som nevnt var pittoresk, ønsket man å oppruste det med henblikk på turisme, og det ble besluttet å bygge en vei langs kysten som skulle gi besøkende et panorama over stranden og havet. Byggingen av veien, som skulle følge den antikke Via Flacca, ble ledet av en viss E. Bellante. Til tross for at denne mannen fant mer enn halvparten av skulpturfragmentene i grotten, har han vært fullstendig anonym i litteraturen. Så anonym er han at det ikke har lyktes meg å bli sikker på hans fornavn en gang: i noen kilder kalles han Enrico, i andre Erno. Bellante var i alle fall den egentlige oppdager av Sperlongaskulpturene i nyere tid, for da han begynte sine gravinger, var det ingen spor av skulptur å se i grotten. Den "bysten" som Tucci hadde observert nesten 80 år tidligere, og som antagelig var restene av Skyllas torso, var i den mellomliggende tid blitt borte.

I løpet av halve september måned 1957 hadde Bellante rukket å grave ut en enorm mengde fragmenter av marmor. De lå, viste det seg, i bunnen av et sirkulært vannbasseng midt i grotten, som dels var prydbasseng og dels ble brukt til fiskeoppdrett. Sistnevnte virksomhet var ganske vanlig i romerske kystvillaer. Bellante fikk lov til å fortsette gravingen. Han var riktignok ikke arkeolog, men som veiingeniør hadde han gode måleapparater, og han var nøye med å måle inn posisjonen til sine funn i forhold til bassengets midtpunkt. Det var

dessverre ikke de arkeologene som kom etter ham.

Disse dukket først opp på arenaen da E. Bellante henvendte seg til de arkeologiske myndigheter for å fortelle at han hadde funnet en gresk innskrift. Bernard Andreae, en tysk forsker som har beskjeftiget seg mye med Sperlonga-skulpturene, har bemerket at det er typisk for den tidens oldtidsforskning at arkeologene fattet interesse først da en innskrift kom til syne. Det må dog sies at dette ikke var en hvilken som helst innskrift, for den inneholdt de samme navnene som Plinius nevner som opphavsmenn til Laokoon-gruppen: Athanadoros, Hagesandros og Polydoros (Nat. Hist. XXXVI,37).

Plinius sier at dette verket "må foretrekkes fremfor alt hva maleri og skulptur har skapt". Dette utsagnet har voldt mye hodebry blant arkeologer og filologer. Vel er Laokoon-gruppen et betydelig verk, men mange har ment at det var lovlig sterke ord Plinius kom med. Til dette er å svare at man jo ikke vet hva slags smak han egentlig hadde, for det kan være delte meninger om hva som er sublimt. Når vi f.eks. leser Ibsens og andre åndshøvdingers uttalelser om antikke skulpturer som de så i Roma, er disse verkene ofte noen helt andre enn de vi ville beundre. Vi kan ikke forvente at fortidens mennesker hadde samme kunstsyn som vi. På den annen side er det jo ikke sikkert at Plinius skal tolkes i absolutt betydning. Den før nevnte Bernard Andreae har f.eks. villet se hans superlativer om Laokoon ikke i forhold til kunstverker generelt, men bare til de

som viste den uheldige trojanske prestens skjebne.

En mer fornuftig forklaring har etter min mening vår egen Egil Kraggerud, som i en av sine mange utmerkede artikler om Roma i tekst har kommet inn på Laokoon-problematikken (Klassisk Forum 1991:2, s. 44-53, særlig s. 48-50). Kraggerud påpeker at passusen om Laokoon forekommer i et avsnitt om kunstverker laget av flere personer, og hvordan disse lett får mindre oppmerksomhet enn verker med én opphavsmann, selv om de er av utmerket kvalitet. Hvis man tenker seg at det er i forhold til slike gruppearbeider at Plinius vil fremheve Laokoon som det ypperste, får hans ord (i hvert fall for oss) bedre mening. Endelig skal det ikke glemmes at Plinius' naturhistorie er dedisert til Titus, som da var tronfølger, og at Laokoon da Plinius skrev sitt verk, var i Titus' hus. Den panegyriske omtalen av statuegruppen kan derfor også sees som en hyllest til Titus' smak.

Var det ikke fordi Plinius oppgir navnene på Laokoons skapere, ville vi ikke kjent deres navn, for marmorgruppen er uten signatur. Desto mer sensasjonelt var det å se disse navnene i en innskrift på noe som viste seg å være Odysseus' skip. Nå bestemte arkeologene seg for å overta utgravningene selv, og E. Bellante ble uten videre skjøvet til side. Dessverre publiserte han aldri resultatene av sine utgravninger (et trekk han deler med mange profesjonelle italienske arkeologer), så det man vet om dem, har man fra personlige samtaler med ham.

Funnet av innskriften gjorde med ett slag Sperlonga berømt, og mens et hektisk utgravings- og restaureringsarbeid ennå pågikk, kastet forskjellige arkeologer seg inn i debatten. Den som overtok etter Bellante, G. Jacopi, var generøs nok til også å la utenlandske forskere slippe til. Også Skandinavia kom med, representert ved svensken Gösta Säf Lund (*Fynden i Tiberiusgrottan*, 1966) og vår egen Hans Peter L'Orange. Sistnevnte skapte uttrykket "Odysseen i marmor", som var tittelen på en artikkel han publiserte i *Kunst og kultur* 4, 1964, s. 193-228.

L'Orange og Säf Lund nøyde seg ikke med å informere det hjemlige publikum, de kastet seg også inn i den internasjonale debatten. Ettersom flere og flere fragmenter ble utgravd og satt sammen, viste det seg at man hadde å gjøre med flere statuegrupper, hvorav et par utmerket seg ved sin usedvanlige størrelse: Odysseus og hans menn som blinder kyklopen Polyfemos, og Odysseus med skip og mannskap som angripes av Skylla.

Skyllagruppen hadde åpenbart stått på en 5 romerske fot (150 cm) høy base midt i det sirkulære bassenget, antagelig omgitt av et fonteneanlegg. Restene av Skyllas kropp, som hadde vært synlige sent på 1800-tallet, var forsvunnet, og det eneste som med sikkerhet kan tilskrives henne er en stor hånd hvis fingre har noe benløst, polyppaktig over seg. Hånden griper om toppen av et menneskelig hode, som er skåret av som en kalott for å kunne tilstykket resten.

"Resten" er etter de flestes mening den meget velbevarte statuen av

Odysseus' styrmann, som ligger på båtripen i ferd med å falle over bord (fig. 7). Øvre del av hans hode mangler, og toppflaten av den gjenværende delen er bearbeidet for tilstykning.

L'Orange, derimot, mente i likhet med G. Jacopi at det dreide seg om to grupper og ikke én: en gruppe som viste Skylla med Odysseus' mannskap, og en annen som viste skipet

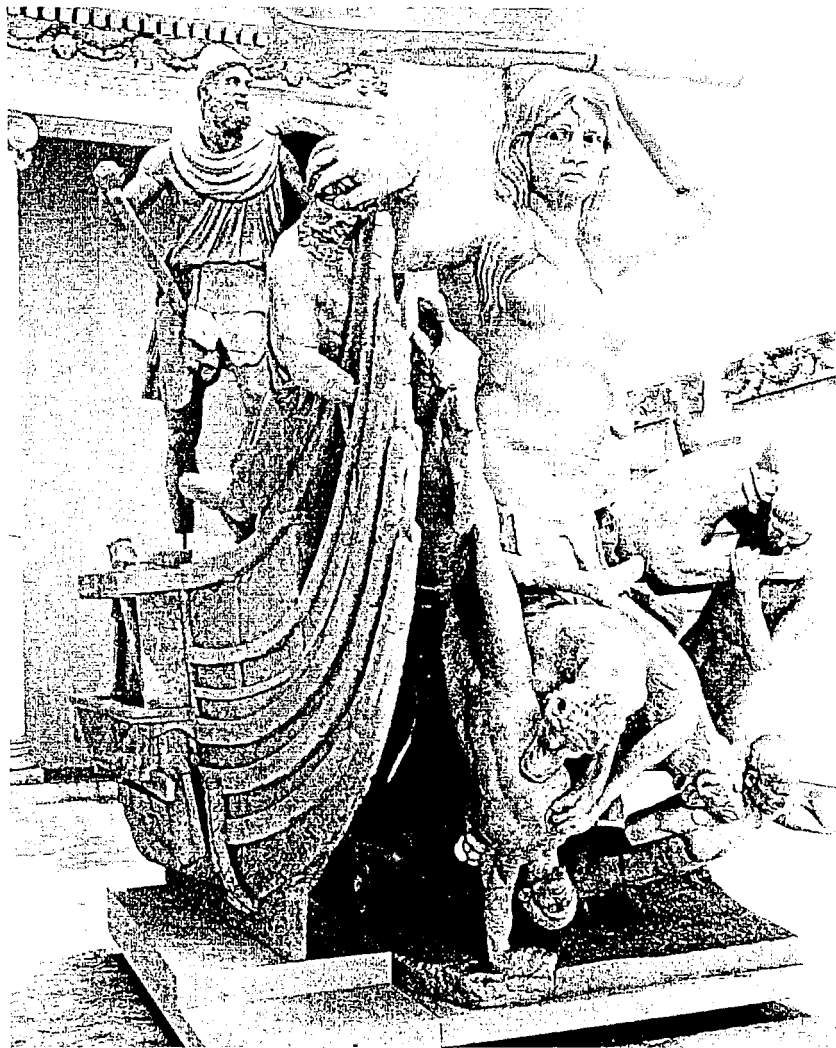

Fig. 7. Rekonstruksjon av Skylla-gruppen fra Sperlonga i Museo della Civiltà Romana, Roma.

med rormannen som fikk masten i hodet idet stormen knuste Odysseus' skip. Som Skylla-episoden er også denne fra 12. sang, men senere (404-420). Stormen kom først etterat Odysseus' menn hadde slaktet og spist Helios' kveg.

En av grunnene til at L'Orange mente at skipet med styrmannen ikke tilhørte Skylla-gruppen, var at han i motsetning til Såflund ikke kunne få styrmannens hode og kalotten med Skyllas hånd til å passe sammen. Også den før omtalte B. Andreae, som i dag vel er den mest kjente ekspert på Sperlonga-funnene, var i sine tidligere arbeider noe usikker på om hodet og kalotten var sammenhengende. Etterhvert forsvant imidlertid hans tvil. På et foredrag som han i 1980-årene holdt på det tyske arkeologiske institutt i Roma, var han så sikker at han hadde tatt med seg glassfiberavstøpninger av kalotten og øvre del av styrmannens hode. De veide nesten ingen ting, så hvem som helst kunne håndtere dem. Andreae oppmuntret da også publikum til å komme opp i pausen for selv å prøve om de to delene passet sammen eller ikke.

Jeg var en av dem som forsøkte, og grep de to delene mens jeg snudde og vendte på dem. Men uansett hvordan jeg plasserte dem i forhold til hverandre, så var det alltid en bit som stakk utenfor. L'Orange hadde rett: de passet faktisk ikke helt sammen. Det kan man også se på den store rekonstruksjonen av Skylla-gruppen som står i Museo della Civiltà Romana i Roma (fig. 7), ja, selv fotografier av gruppen tatt fra visse vinkler viser at

kalotten stikker litt utenfor resten av hodet.

Nå kan man innvende at styrmannen og Skylla antagelig var hugget av forskjellige personer fra samme verksted, og at de kanskje ikke har vært helt heldige med sammenføyingen. Heller enn å hugge Skyllas hånd med kalotten om igjen, har de plassert den slik at den delen som stikker litt utenfor, vendte innad og neppe var synlig for betrakterne, særlig fordi Skylla-gruppen sikkert var omgitt av kaskader av vann. I hvert fall tar alle nyere rekonstruksjoner med styrmannen og Skylla i samme gruppe.

Den imponerende rekonstruksjonen av Skylla-gruppen skyldes Baldassarre Conticelli, som overtok ansvaret for Sperlonga etter G. Iacopi. Sammen med B. Andreae publiserte han skulpturfunnene som et bind i serien *Antike Plastik* (nr. XIV, 1974), og senere har de to arbeidet videre med problematikken. Det hele toppet seg i 1996 med en stor utstilling i Roma i 1996, kalt "Ulisse: Il mito e la memoria" (Odysseus: Myten og minnet).

I Italia er det slik at har du kontakter som kan hjelpe til med å arrangere en stor utstilling, er din lykke gjort. Da kan du hamre ditt budskap inn i de besøkendes hoder, særlig hvis utstillingen ledsages av en stor, påkostet katalog. Denne har gjerne flere medforfattere, men du kan få kontroll over disse hvis du sørger for å plukke ut bare kunstverk som støtter dine egne hypoteser. Mange slike flotte utstillinger er blitt avholdt i Roma i løpet av de siste tiår. I forbindelse

med Odysseus-utstillingen fikk både Andreae og Conticelli utbredt sine teorier, som naturlig nok har gjennomgått en viss utvikling i løpet av den tiden de to forskere har arbeidet med dem.

Hva Skylla-gruppen angår, mener Conticelli (ifølge katalogen fra 1996) at den ikke er noen gresk original slik mange mente da den og Polyfem-gruppen først ble funnet, men en romersk kopi etter et rhodisk verk i bronse. Ut fra disse betraktninger blir Laokoon-gruppen også å regne som en romersk kopi etter en rhodisk bronseoriginal. Andreae har vært inne på det samme. Man må beholde den rhodiske forbindelse siden Hagesandros, Polydoros og Athanadoros vitterlig var fra Rhodos. Når Andreae og Conticelli har valgt originaler i bronse i stedet for marmor, skyldes det nok ikke bare at bronse i antikken var et mer prestisjefullt materiale enn marmor, men også at Rhodos ikke ser ut til å ha hatt noen marmor-billedhuggerskole å skryte av. Funnene av marmorskulptur fra øya er av vekslende kvalitet, og ikke bærer de preg av noen bestemt skole heller – de er faktisk nokså heterogene.

Bronseskulpturer fra Rhodos er det heller ikke flust med, ettersom antikk bronse nesten alltid er blitt smeltet om i senere tider. Man vet imidlertid at det på øya stod en kjempestatue i bronse av solguden, den såkalte kolossen på Rhodos – et av den antikke verdens syv underverker. Da blir det lettere å postulere en skole for bronse-skulptur på Rhodos, og ”den rhodiske skolen” er blitt et begrep hos mange

kunsthistorikere, selv om konkrete representanter for skolens stil mangler eller i alle fall er tvilsomme. Andreae og Conticelli mener videre at den rhodiske Skylla-gruppen ble satt opp i 180 eller 170-årene f. Kr. som et minnesmerke over rhodiernes kamp mot piratene. Skylla skulle da representere piratene. Man vil kunne innvende at som seiersmonument betraktet er en Skylla-gruppe lite vellykket ettersom uhyret jo alltid trekker det lengste strå. Hun kan aldri beseires, man kan bare håpe å slippe unna henne med minst mulige tap. Nå vet vi jo heller ikke om rhodiernes monument er kopiert i Skylla-gruppen i Sperlonga, for det hele er bygget på antagelser.

Marmoret til gruppen fikk man i steinbruddene ved Dokimeion i Lilleasia. Stedet ligger nær den tyrkiske byen Afyon. I det lokale arkeologiske museum befinner det seg en marmorstatuett av en kvinne bevart ned til underlivet. Armene mangler. I denne har man villet se en Skylla på samme grunnlag som jeg har brukt for å identifisere bronsestatuetten på fig. 1: nemlig at hun er en kraftig kvinne med et noe vilt uttrykk i ansiktet. Håret virker mindre vått enn på vår bronsestatuett, men Skylla behøver strengt tatt ikke å ha vått hår ettersom hun jo satt oppe i en berghule og grep sine ofre derfra.

Denne Skylla-statuetten er det som har stått modell for den store gipsrekonstruksjonen på fig. 7. Man kan spørre hvorfor akkurat denne er valgt, for det finnes andre Skylla'er også – blant annet en statuett i Ostia som har det samme ville ansiktsut-

trykket, men som har en litt annen holdning. Svaret på dette spørsmålet er at statuetten skal være funnet i nærheten av steinbruddene i Dokimeion, og Conticelli har foreslått at steinhuggerne som kom dit for å plukke ut materiale, hadde med seg statuetten som en slags skisse. Man hugget nemlig to store blokker ut av marmorbruddet, én til Skylla og én til skipet og styrmannen.

Nå synes det å ha vært ganske vanlig at billedhuggere selv inspiser-te de steinbruddene de hentet materiale fra, og at de også i hvert fall til tider grovhugget blokkene slik at de ble kvitt overflødig materiale som ville fordyret transporten. At Sperlonga-gruppens mestre kom til marmorbruddet i Dokimeion, er derfor ingen usannsynlig hypotese; derimot er antagelsen om at de skulle ha tatt med seg Afyon-statuetten som modell, fullstendig grepet ut av luften.

Denne statuetten er nemlig ikke funnet under en arkeologisk utgraving på stedet, men tvert imot beslaglagt av tyrkisk politi som fant den i en lastebil, sikkert med kurs mot de europeiske kunstmarkeder. Det var lastebilsjåføren som sa at statuetten skulle være funnet i nærheten av Dokimeion, uten å være mer presis. Men hvis det er noen som undrer på hvorfor Skylla i den store gipsrekonstruksjonen har det utseendet hun har, er dette grunnen.

Historien om Skylla-gruppen fra Rhodos er ikke slutt med dette. Andreae mener at den er identisk med en gruppe i bronse som senere havnet på hippodromen i Konstantinopel. To uavhengige forsøk er gjort på å iden-

tifisere avbildninger av den. Ifølge det ene skal Skylla ha vært avbildet på den spiralsøylen som keiser Arcadius lot reise i Konstantinopel tidlig på 400-tallet. Søylen var én av to (den andre var reist av Arcadius' far, Theodosius den store) som imiterte de mer kjente søylene av denne typen i Roma, Trajan-søylen og Mark Aurel-søylen.

Arcadius-søylen er forlenget forsvunnet, men det finnes tegninger av den fra 1500-tallet, og der ser man et vesen med slangeaktige ben som altså er blitt tolket som hippodromens Skylla. Ser man nærmere på dette vesenet, viser det seg at det faktisk *har* slangeben (det er tegnet to ganger, og den ene versjonen viser tydelig slangehodene som bena løper ut i). Da Skylla ikke har slangeben, men fiskehale(r), er det lite trolig at det er hun som er fremstilt. Snarere dreier det seg om en gigant, for slangeben er deres kjennetegn.

Den andre såkalte Skylla-fremstillingen finnes på en gemme (utskåret halvedelstein) som er funnet i det østlige Tyrkia og datert til mellombysantinsk tid, uvisst på hvilket grunnlag. Gemmen viser en hippodrom, hvor man blant annet ser en kvinne med noe som ser ut som et dyreprotom i hofte høyde. Dette er tolket som en av Skyllas hunder. Ikke rettere enn undertegnede kan se, er det ingen hund, men en løve, og kvinnen er ikke Skylla, men derimot Kybele ridende på en løve (bakkroppen stikker ut på den andre siden av henne). Da har vi å gjøre med en hippodrom som ikke er den i Konstantinopel, men Circus Maximus i

Roma, hvor Kybele på løven var en av de mest kjente statuene. Hun figurerer på en rekke fremstillinger av Circus Maximus, og disse finnes spredt rundt i hele middelhavsområdet. Når man skulle fremstille en hippodrom, ble nesten alltid Circus Maximus valgt. Det er derfor ikke forbausende å finne en slik avbildning på en gemme i Lilleasia, særlig fordi gemmer jo var lette å ta med seg. Den kan godt ha vært laget et helt annet sted enn der den ble funnet. Konklusjonen på dette blir at det bare finnes én sikker fremstilling av hippodromen i Konstantinopel, og det er den som finnes på hippodromen selv, nemlig på basen til Theodosius' obelisk. På den avbildete hippodromen ser man ikke Skylla-statuen, eller noen statue i det hele tatt, så vår viten om hvordan Konstantinopels hippodrom var utsmykket, må vi nå som før skaffe oss fra skriftlige kilder.

Takket være den store utstillingen i Roma og god markedsføring av egne bøker har Conticellis og Andreaes hypoteser fått god spredning, men de er ikke blitt stående uimotsagt. Andre forskere har hatt helt motsatte meninger. De er av den oppfatning at Sperlonga-skulpturene ikke er kopier, men originaler. Det mente man også da de ble funnet, blant annet gir L'Orange uttrykk for den oppfatningen i "Odysseen i marmor". En senere forskergenerasjon mener imidlertid ikke som L'Orange og hans samtidige at skulpturene er originaler fra hellenistisk tid, men derimot originaler fra romersk tid, skapt av kunstnere som arbeidet i hellenistisk stil.

Dateringene har variert fra Cæsars tid og til de flaviske keisere.

Henvisningene til Roma finner man blant annet i en latinsk innskrift fra grotten, som L'Orange fikk Leiv Amundsen og Vegard Skånland til å oversette. Den er gjengitt i sin helhet i artikkelen i *Kunst og kultur*, og jeg gjengir den her:

"Hvis Mantua igjen kunne gi liv til sin guddommelige dikter, så ville han i beundring for dette storslagne verk gi denne grotte første rang og innrømme at han i sin sang ikke kunne skape så levende skikkelser som de som her er uttrykt med kunstnerens geni: ithacenserens list, flammene og det utstukne øye til den halvville som er tung av søvn såvel som av vin, hulene og det rinnende vann, de kyklopiske klippeblokker, Scyllas villskap og bakstavnen sønderslått i malstrømmen. Bare naturen selv kan overgå kunstnerens fremstillingsevne. Faustinus Felix (skjenker?) dette til (sine) herrer".

Mantuas guddommelige dikter er selvsagt Vergil, ithacenseren Odysseus og den halvville er kyklopen Polyfemos. Det at Vergil omtales som død, viser at innskriften i hvert fall er senere enn år 19 f.Kr., dikterens dødsår. Antagelig er den en god del senere, for man vil gjerne datere den til det sene 1. årh. e. Kr., noen sågar til begynnelsen av 2. årh. De herrene det er snakk om i teksten, er antagelig keiserlige herrer, og siden det er flere enn én, kan man f.eks. tenke på Vespasian og tronfølgeren Titus. De språklige og epigrafiske trekk ved innskriften taler ikke imot en slik datering, etter ekspertenes mening.

Spørsmålet blir selvfølgelig om Faustinus sørget for utsmykningen av hele grotten, eller om hans innskrift bare forteller om restaureringsarbeider. De som går inn for en flavisk datering av statuene, går selvfølgelig inn for førstnevnte hypotese, skjønt flertallet av forskere mener at innskriften henspiller på en restaurering.

Siden Vergil er nevnt i Faustinus-teksten, har det naturligvis ikke manglet på forsøk på å knytte ham til Sperlonga-skulpturene. Alltid 1972 utgav Ronald Hampe en bok som han kalte "Sperlonga und Vergil". B. Andreae på sin side var i sin tidligere karriere ivrig etter å trekke paralleller mellom Sperlonga-skulpturene og Ovids metamorfoser. Senere gikk han imidlertid over til "Odysseen i marmor". Personlig tror jeg at man bør unngå å trekke altfor nære paralleller mellom litteratur og billedkunst i dette tilfelle. Det er selvfølgelig riktig at Skylla slik hun er fremstilt i Sperlonga, ligner Vergils og Ovids versjon og ikke Homers monster, men Skylla med menneskelig overkropp er belagt alt fra 5. årh. f. Kr. av. Historiene om Odysseus var så kjente at man godt kunne fremstille hans opplevelser uten å skjele til Homer eller Vergil hele tiden.

I fjor utgav to kjente amerikanske eksperter på antikk skulptur, Nancy T. De Grummond og Brunhilde Sismundo Ridgway, ut en bok med tittelen "From Pergamon to Sperlonga" (University of California Press, 2000). En av artiklene der, skrevet av H. Anne Weiss (s. 111-165), går inn for en fullstendig Vergil'sk tolkning av Sperlonga-skulpturene, ikke bare de

mest kjente som Polyfem- og Skylla-gruppene, men også av de mindre gruppene. Blant dem er det en kopi av den kjente "Pasquino-gruppen", som viser en skjegget kriger i ferd med å slepe en død yngling ut av slagtumelen. Den vanligste tolkningen har vært Menelaos med Patroklos' lik, eventuelt Ajax med Akhilleus' lik. Weiss tolker imidlertid gruppen som Aeneas med den døde Lausus (Aeneiden 10,813-832). Da blir hun selvfølgelig nødt til å datere originalen, som tradisjonelt har vært betraktet som hellenistisk, til det sene 1. årh. f. Kr. Amerikanske forskere er imidlertid ikke redde for å utfordre tradisjonene. "From Pergamon to Sperlonga" gjør rent bord når det gjelder både den rhodiske skolen og Sperlonga-skulpturene, som de i sin helhet ser som verker utført for romerske oppdragsgivere, men i hellenistisk stil. Debatten dreier seg i stor grad om hvorvidt vi skal oppfatte stil som noe som er knyttet til en bestemt epoke, eller noe som kan gjenskapes senere om man skulle ønske det. Meningene er delte på det punktet, og jeg skal ikke trette leserne med lange utlegninger om stil. Diskusjonen viser imidlertid at stilforskning, som man lenge trodde var et tilbaketog stadium, fremdeles er vital, men man fokuserer nå på helt andre ting enn før.

Sperlonga-skulpturene er de mest spektakulære billedlige versjoner av Odysseus' eventyr, men langt fra de eneste. Faktum er at Odysseus-scener nærmest synes å ha vært et fast innslag i keiserlige villaer. I Neros gyldne hus, som stod villa-arkitekturen

nær selv om det lå midt i Roma, finnes det en kunstig grotte med en hvelv-mosaikk som viser Odysseus som gir Polyfemos et beger vin. Samme scene, men denne gang i form av en skulpturgruppe, utsmykket spisesalen i et keiserlig anlegg i Baiae ved Napoli-golfen. Statuene ble antagelig til under keiser Claudius. I Domitians villa i Castel Gandolfo har man funnet rester av både en Polyfem-gruppe og en Skylla-gruppe. I Villa Hadriana ved Tivoli stod det oppstilt en Polyfem-gruppe som var en nøyaktig kopi av den i Sperlonga (eller mer sannsynlig, begge kopierer en felles original). Bare hodene til Odysseus' ledsagere er funnet, og det tok derfor tid før man forbandt dem med Sperlonga-skulpturene.

Skylla manglet heller ikke i Villa Hadriana, faktisk har man funnet rester av hele to grupper. De stod i det langstrakte bassenget kalt Canopus, som ender i en kunstig grotte med "paraplykuppel". Skylla-gruppene kopierer ikke den i Sperlonga. De er adskillig mindre og har en annen utforming. Man finner meg bekjent ingen direkte kopiering av Skylla-grupper. Det kan henge sammen med at de var fontene-grupper, og derfor måtte skreddersys til den fontenen de skulle stå i. De hadrianske Skylla'ene er såpass bra bevart at man ikke behøver å gå til hypotetiske rekonstruksjoner av gruppene. Skylla med sitt lange, våte hår ligner en del på vår fig. 1, men armholdningen er speilvendt idet høyre arm er løftet og venstre senket.

Det er mulig at rikmannsvillaene i noen grad kopierte keiservillaene når

det gjaldt hvilke motiver man skulle utsmykke sine omgivelser med. I Herodes Atticus' praktfulle villa på Peloponnes har man bl.a. funnet en pendant til "Pasquino-gruppen", som viser Akhilleus med den døende amazonedronningen Penthesileia, og Odysseus og Polyfem er fremstilt i en gulvmosaikk i Piazza Armerina-villaen på Sicilia. En nærmere undersøkelse av slike praktvillaer vil antagelig oppvise flere likhetspunkter. Rundt i museene finnes det diverse eksempler på både Polyfem- og Skylla-grupper som er av langt mindre format enn de keiserlige, og som derfor kan ha stått oppstilt i mer beskjedne residenser.

Hva var det som bestemte folks (inkludert keiseres) valg av statuer og annen kunst som de utsmykket sine villaer og parker med? Når det gjelder Odysseus i de keiserlige villaer, har B. Andreae i sin bok "Odysseus: Archäologie des europäischen Menschenbildes" fra 1982 utdypet temaet i forbindelse med sin behandling av Sperlonga-skulpturene. Han mener at ideen går tilbake til Tiberius, som skulle hatt Odysseus som et av sine idealer. Andreaes hypotese er ikke blitt velvillig mottatt av alle, og det er da heller ingen antikke belegg på at Tiberius næret en særlig beundring for Odysseus. Tvert imot, hans omtale av sin mor Livia som "en Odysseus i skjørt", kan neppe tolkes som smigrende, hverken for moren eller den homeriske helt. Odysseus er på mange måter en tvetydig person. Vel er han rådsnar og utholdende i farer og motgang, men han er også en luredreier som ikke viker tilbake for skit-

ne knep. Som forbilde for en keiser er han derfor ikke opplagt. I den grad disse hadde en homerisk helt som exemplum, synes det snarere å ha vært Akhilleus, som også var en av Aleksander den stores modeller.

Selv vil jeg tro at når Osyseeus er så populær som villa-utsmykning, kan det henge sammen med at de rike romerne i fantasien "reiste" i sine store parker og haver. De oppkalte forskjellige områder etter bestemte steder, helst slike som var kjente, og de utsmykket muligens også disse områdene i overensstemmelse med de navn de hadde gitt dem. Mest kjent er Hadrians navngiving av steder i sin villa ved Tivoli, men av andre skriftlige kilder som f.eks. brever kan vi se at han ikke var alene om denne ideen.

I antikken er selve symbolet på den reisende Odysseus, og jeg vil formode at når han sees så hyppig i forbindelse med villaer og parker, er det fordi han har påminnet eierne om de "reisene" de selv foretok når de spaserte rundt i sine kunstig skapte landskaper. Det er ikke hvilke som helst Odysseus-eventyr som velges ut, men nettopp slike som egner seg til dramatisering av landskapet. Skylla-gruppen er forbundet med fontener, Polyfemos med grotter, og begge deler var meget populære innslag i romerske villaer.

Skylla var åpenbart aktuell til ut i senantikken, for en Skylla-gruppe er avbildet på kontorniaten, disse "lykkepengene" som jeg har skrevet om i et tidligere nummer av *Klassisk Forum* (1995:1, s. 9-30). B. Andreae synes å mene at fremstillingen kan

reflektere den rhodiske gruppen som etter hans mening er kopiert i Sperlonga, men da denne gruppen i senantikken befant seg i Konstantinopel, ifølge hans oppfatning, er det lite trolig at den skulle være fremstilt på kontorniaten, som er typiske for Roma by. Styrmannen, som er så viktig i Sperlonga-gruppen, mangler da også på kontorniaten (fig. 8).

I likhet med Andreae tror jeg at fremstillingen på kontorniaten gjengir en statuegruppe, men denne har etter min mening stått i Roma. Det skal bemerkes at det finnes tre statuegrupper fremstilt på kontorniaten, og to av dem har faktisk holdt seg til denne dag. Den ene er den såkalte farnesinske tyr, som viser den onde stemoren Dirke bundet til tyren. Gruppen ble gravet ut i Caracallas termer og er nå i Nasjonalmuseet i Napoli. Den andre gruppen er vår gamle kjenning Laokoon. Stedet hvor den ble funnet, synes å ha ligget innenfor det området som var dekket av Trajans termer, så om gruppen stod i Titus' hus på Plinius' tid, må den ha havnet i termeanlegget på et senere tidspunkt.

Vi har altså to kjente statuegrupper som begge har stått i termeanlegg. Byggherrene, Trajan og Caracalla, er meget populære motiver på kontorniaten, sikkert fordi de gjorde så mye for Romas borgere gjennom å bygge termeanlegg og annet som kunne glede deres hverdag. Skylla-gruppen er som nevnt en gruppe som krevet vann, og hva er bedre egnet til å huse en slik gruppe enn et termeanlegg? Jeg vil derfor foreslå at også Skylla-gruppen hen-

Fig. 8. Senantikkk kontorniat med Skylla.

spiller på et termeanlegg i Roma. Siden Nero i likhet med Caracalla og Trajan hadde bygget et berømt termeanlegg, vil jeg gjette på at Skylla-gruppen kan ha stått der. Neros termer ble riktignok ombygget av Aleksander Severus i 3. årh. e.Kr., men det er rimelig å tro at han overtok Neros dekorasjoner. Den praktglade keiseren hadde sikkert ikke vært gjerrig på dem, om man skal dømme etter hans øvrige prosjekter. Nero opptrer også på kontorniatenes ti-på-topp-liste, og her er det som i Caracallas tilfelle snakk om en folkelig popularitet, som står i sterk motsetning til det

dårlige ryktet de to hadde blant senatoradelen.

Disse store marmorgruppene må i senantikken ha blitt betraktet som rene mirakler, for samtidens billedhuggere maktet ikke noe lignende. Derfor er de også blitt sett på som emblematiske for den lykkelige fortid hvor keiserne hadde råd til å gi folket all mulig luksus.

Kanskje forble de urørt nettopp fordi de symboliserte gode tider, mens de avsidesliggende Sperlonga-skulpturene, som ikke gav slike assosiasjoner, falt som offer for fanatiske munkers vrede.

Det gode og væren hos Aristoteles

HALLVARD J FOSSHEIM

I Aristoteles' verk *Den nikomakiske etikk* finner vi følgende mystiske bemerkning: «Det gode sies på like mange måter som væren» (*eti epei tagathon isachôs legetai tô(i) onti*; *ENI*, vi, 1096a24f).

Hans påfølgende eksempler ser ut til å vise at de forskjellige måtene å si det gode på utgjøres av de ti kategoriene, og at det er dette som ligger i at væren og det gode sies på like mange måter. «For det sies i hvahet, som gud og nous; i kvalitet, som dygdene; i kvantitet, som utmålt mengde; i relasjon, som det nyttige; i tid, som det rette øyeblikk [*kairos*]; i sted, som den rette situasjon; og så videre.» Og om vi straks vender oss til *Metafysikken*, får vi en tilsynelatende bekreftelse på at dette er hva Aristoteles mener. For i begynnelsen av Bok Zeta av det verket sier han at «væren sies på mange måter [...] for det betegner hvahet og dettehet, eller kvalitet, eller kvantitet, eller hver og en av de andre som kategoriseres slik» (1028a10f). Det virker altså som om alt Aristoteles sier, er at væren kan sies på like mange måter som det fins kategorier, og at det samme gjelder for det gode.

Ikke bare kategorier

Så enkelt er det likevel ikke. Zeta er bare ett av de stedene i *Metafysikken* hvor Aristoteles eksplisitt bringer på bane de mangfoldige måtene væren sies på (*legetai pollachôs*). Det fins tre steder til: Epsilon ii, Delta vii og Theta x. Epsilon gjør det klart at det er fire måter å si væren på, og at substans og de andre kategoriene til sammen utgjør bare en av disse fire. De andre tre måtene å si væren på, som altså ikke lar seg redusere til kategorier, er (1) aksidensielt, (2) som sannhet og (3) som potensialitet og *energeia* (jeg vil holde meg til den greske termen, fordi det ikke fins noe norsk ord som dekker betydningene, fra «aktualitet» til «aktivitet»). Bok Delta sier det samme som Epsilon. Theta nikker også anerkjennende til at substans og de andre kategoriene til sammen bare utgjør en av flere muligheter, og selv om denne boken ikke nevner den aksidensielle måten,

inkluderer den både sannhet og potensialitet/energeia. Felles for alle disse tre bøkene i *Metafysikken* er altså at de gjør det klart at Zeta (som på sin side ikke pretenderer å handle om annet enn nettopp substans og kategorier) bare sier en del av sannheten.

Hva gir denne innsikten oss, når vi vender tilbake til *Den nikomakiske etikk* med den? Jeg er av den oppfatning at den gir oss en atskillig dypere, sannere og mer interessant forståelse av hva det er Aristoteles holder på med i sin etikk. Væren sies på fire forskjellige måter (minst): (1) som substans og kategoriene, (2) som aksidens, (3) som sannhet og (4) som potensialitet/energeia. Det gode sies på like mange måter som væren. Det innebærer at det gode også sies på disse fire måtene, og ikke bare kategorialt, som vi først trodde.

Legetai pollachôs

Men før vi går videre på grunnlag av denne innsikten, synes det naturlig å stille følgende spørsmål. Hva i all verden vil det si at noe sies på flere måter? På et overflatisk nivå kan vi med stor rimelighet gå ut fra at hver måte å tale på i det minste karakteriseres ved bruk av visse ord. Slik vil for eksempel kategori-måten å omtale væren eller det gode på, innebære at man bruker ord som «kvalitet», «kvantitet» og «substans». Energeia-måten vil på sin side inkludere ord som «potensialitet» og «bevegelse». Såpass kan vi slutte oss til ved å se på de stedene i *Metafysikken* der Aristoteles fordypet seg i henholdsvis sub-

stans og energeia. Men er det da slik å forstå at de forskjellige måtene hver er beregnet på et eget, lukket felt, slik at de ikke har noe med hverandre å gjøre? Eller er det snarere slik at de bare er forskjellige navn på det samme, forskjellige terminologier som hver og en kan brukes til å beskrive hva det skulle være? I sistnevnte tilfelle burde det være mulig å oversette uten tvetydighet mellom de forskjellige måtene å si noe på.

Sannheten ligger trolig nærmere det andre forslaget enn det første. For vi ser jo i tekstene at Aristoteles argumenterer varmt for det nære forholdet mellom for eksempel substans og energeia. En sjel-substans i *Om sjelen* kaller han en første energeia (en første aktualitet); kvaliteten en naturlig dygd i *Den nikomakiske etikk* er en potensialitet. Likevel vet de av oss som har brukt tid på å forsøke å forstå Aristoteles, at det heller ikke eksisterer noe enkelt en-til-enforhold mellom for eksempel energeia og substans. Det ville da også gjort det til et mysterium at han opererer med flere måter å omtale noe på. Faktum er at Aristoteles vet å utnytte de muligheter språket tilbyr for påpeking av hårfine nyanser og stadig nye, men viktige distinksjoner. For å forstå hva som foregår her, må vi finne ut hva

---

det er som gjør at de forskjellige måtene skiller seg fra hverandre: Vi må oppspore prinsippene (i betydningen av opphav, *archai*) bak dem og se hvordan de skiller seg fra hverandre.

Måter og prinsipper

Som Aristoteles sier det, «Væren sies på mange måter, men *henimot ett*» (*Metafysikken* Gamma ii, 1003a33); det er ikke bare ved et tilfelle at alt som er, sies å være. Det fins en dypere grunn til at så vidt forskjellige saker og ting deler ordene «væren», «værender», «er» (altså til at de, med Aristoteles' begrepsapparat, er homonyme). «Henimot ett» i det siste sitatet er en oversettelse av *pros hen*. Andre mulige oversettelser av *pros hen* er «med referanse til» eller «med henblikk på», selv om de er mindre ordrette. Det henimot hvilket andre værender peker, og som gjør at også de sies å være, er deres prinsipp eller opphav.

Aristoteles belyser dette med en dyp og poetisk analogi mellom væren og sunnhet. Dette er en viktig passasje for hele hans metafysikk og, som jeg skal komme tilbake til, etikk. «Akkurat slik som alt det sunne er *henimotsunnhet* (ved å opprettholde, forårsake, være et tegn på eller mot-tager av det); og akkurat slik som det medisinske er henimot medisin (ved å inneha det eller være tilpasset det eller være en utøvelse av det) – og vi vil finne at andre ting kalles hva de er på lignende måter som disse; akkurat slik kan også det som er, sies på mange måter, men alle med referanse til ett prinsipp [*pros mian archên*]

(1003a35ff). Når vi vet at vi har å gjøre med fire forskjellige måter å utsi noe på, er det mer enn nærliggende å anta at hver slik måte er hva den er ved å peke henimot et prinsipp, slik alt snakk om sunne ting er hva det er ved å peke henimot selve helsen.

I dette essayet skal jeg konsentrere meg om de to «talemåtene» jeg mener er mest relevante og klargjørende for etikken, *energeia*-måten og *substans*-måten. La meg bare for ordens skyld nevne de to andre. Å si det gode, eller det som er, med referanse til aksidens, innebærer med all sannsynlighet den type tale Aristoteles anklager sofistene for å gjemme sine be drag bak. For eksempel tillater det dem å påstå at det ikke er den samme Sokrates som sitter og som står, fordi å sitte og å stå ikke er identiske. Dette er altså en måte å snakke på som tildekker verdens egentlige sammenheng, som forvirrende sier at «Det hvite er musikalsk» i stedet for oppklarende å si at «Sokrates er hvit og musikalsk».

Å tale med henblikk på sannhet er mer mystisk. Kan det være å legge til «er sant» etter hvert utsagn? Trolig mener Aristoteles noe mer og dypere med sannhets-måten å si noe på. Uten å spekulere for meget, tror jeg i ethvert fall at dette har noe å gjøre med det faktum at vårt vesen som mennesker er definert ved vår tenkeevne. Hver av de intellektuelle dygder som utgjør vår dypeste grunn er definert ved sitt forhold til sannhet. Vi kan dermed si det slik at vi, som gud, kosmos' høyeste prinsipp, per definisjon er sannhetssøkende og sannhetsrealiserende vesener.

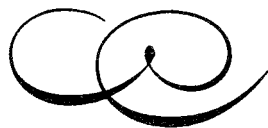
Når det gjelder den kategoriale måten, ligger svaret mer i dagen for oss. Aristoteles er entydig i sin fremheving av substans som prinsippet for de andre kategoriene. Og det betyr ikke bare at substans på en mer eller mindre ullen måte er litt gjevere enn for eksempel kvalitet. Det betyr at enhver representant fra hver av de andre kategoriene bare kan eksistere ved å karakterisere eller tilhøre en substans. Det røde klarer seg ikke på egen hånd, men fins ved å være en rød rev, et rødt eple; varme har ikke en sjanse uten å klamre seg til for eksempel vann eller et hjerte (varmt vann, et varmt hjerte). Felles for alle de andre kategoriene er at de angir noe som er avhengig av substans for å være det de er, mens substans på sin side har en selvstendighet de bare kan drømme om: Eplet var der også da det var grønt. Kort sagt, substans er konge i kategoriens måte å si verden på. Litt tyngre sagt er det substans som organiserer de andre kategoriene i en *pros hen*-struktur henimot seg selv.

Men hva med *energeia*-måten? Her må vi ta en liten omvei.

En forskjell mellom væren og det gode

Selv om de sies på de samme måter, er det ikke dermed sagt at væren og det gode alltid sies *best* på de samme måter. Dette blir særlig iøynefallende i bok Zeta av *Metafysikken*, hvor Aristoteles direkte tematiserer forholdet mellom substans og kvalitet når det gjelder det gode. Det gode er noe som, innen substans-måten å si noe

på, forsvinner ut i periferien, først og fremst under kategorien kvalitet – «for når vi sier hva slags kvalitet noe har, sier vi at det er godt eller dårlig, ikke tre kubit eller menneske; men om vi sier hva det er, sier vi ikke hvit eller varm eller tre kubit, men menneske eller gud. For de andre sies å være ved å være kvantitet eller kvalitet eller liden, eller annet slikt noe, av dette» (*Metafysikken* Zeta i, 1028a13-18). Mens væren altså stimler sammen om substans som sin kilde og prinsipp, forsvinner det gode ut i en mindre kategori.

Men vent nå litt. Åpnet ikke hele vår diskusjon med en passasje hvor Aristoteles baserer sin argumentasjon på at det gode ikke bare sies som kvalitet, men i alle kategorier, akkurat som væren? Hvordan skal vi få dette til å henge i hop med at han nå med slik bravur påpeker at det gode bare sies i kategorien kvalitet? Jeg tror svaret ligger i skillet mellom to forskjellige typer goder. På den ene siden har vi alminnelige goder, saker og ting som rett som det er viser seg å være gode: en god ettermiddag, et godt menneske. På den andre siden finner vi goder som er gode med en art nødvendighet, goder som ikke kan annet enn å være gode: gud, nous, det rette øyeblikket (*kairos*).

For mens en ettermiddag, klokken 11.38, eller neste søndag kan bli både bra og dårlig, er for eksempel *kairos*, det rette øyeblikket i kategorien tid, noe som per definisjon og nødvendigvis er godt, noe som ikke kan hjelpe for å være bra.

Altså: Utover de få, privilegerte tingene som utgjør en slik absolutt og nødvendig godhet, er det sant at goder som sådan er begrenset til kategorien kvalitet. Med andre ord er det slik at de mer eller mindre forsvinner, om vi ser på verden med kategori-briller: Da er det bare substans som gjelder, som utgjør *pros hen*-prinsippet for alt annet. Men er det dette Aristoteles gjør i sin etikk? Nei.

Prinsippet for menneskelige goder

Det gode, sier Aristoteles, er også organisert på en slik måte at det ikke bare er tilfeldigheter som gjør at vi kaller forskjellige goder gode (*EN* I vi, 1096b26f). En tilgrunnliggende *pros hen*-struktur fins også her: Aristoteles foreslår dette også i *Den nikomakiske etikk*, for så å henvise for nærmere diskusjon til en «annen filosofi», som vi (på grunnlag av det som er sagt) må anta er hva vi kaller «metafysikk». Men det er ikke dermed sagt at substans er konge i etikken også, på samme måte som den ser ut til å være det i mange av de ontologiske bøkene. Snarere er det noe annet som utgjør etikkens høyeste prinsipp. Dette annet kaller alle *eudaimonia* («lykken»), og Aristoteles understreker gang på gang at *eudaimonia* er det ypperste mål og

målestokk for alt han beskriver i sitt etiske verk. Ikke bare det: *Eudaimonia* er etikkens prinsipp som aktivitet, *det vil si som energieia*. «Det menneskelige gode viser seg å være sjelens energieia som uttrykker dygd»; «vår utlegning er også korrekt når den sier at en type energieia er formålet» (*EN* I vii, 1098a16f, viii, 1098b19f; det samme poenget påpekes eller underforstås også ved blant annet 1095a5, 1100b33, 1101b12ff, 1102a16, 1103b26ff, 1179a35). I Aristoteles' etikk er det energieia som er konge. Her er det substans som skyves et hakk nedover: Det hjelper lite å være (menneske, det vil si substans), man har å være *god*. Og videre, det hjelper lite å være god, man har å *gjøre godt*. Energieia som aktivitet, god aktivitet, er det praktiske feltets *pros hen*-prinsipp, det gode som gjør alle andre goder gode og gir dem mening. Ingen over, ingen ved siden.

Hvordan arter denne strukturen seg, til forskjell fra den eksistensfokuserte strukturen vi fant i sentrum av Aristoteles' kategorilære? Mens kategori-oppdelingen av verden har separat eksistens som sitt hovedkriterium, har energieia-oppdelingen en rent formålsmessig struktur som sitt organiserende prinsipp. I etikken klassifiserer Aristoteles godene ikke etter kategori, men etter grad av teleologisk fullkommenhet. De ting som aldri selv blir annet enn midler for å oppnå noe annet, eller endog bare utgjør nødvendige onder, stiller aller nederst i denne ordenen. Rene mål er høyere og mer fullstendige enn mål som også etterstrebes for å oppnå noe

ytterligere. Det er knapt nødvendig å minne om at eudaimonia mer enn noe annet i så måte er uforbeholdent og absolutt fullkommen (jf for eksempel 1097b1). Energeia, i betydningen aktivitet, er etikkens høyeste prinsipp fordi man er god for å kunne gjøre godt, ikke omvendt. All verdens dygder er vel og bra, men vitsen med det hele er den gode handling, eller rette-re, et liv ordnet av og rundt god handling. Man kan være så god man bare vil uten å være lykkelig: Tenk på kong Priam, eller den sovende Endymion, eller en torturert fange. Det er derfor den gode og dårlige er minst forskjellige i søvnen, «hvilket er grunnen til at lykelige mennesker halve livet sies å ikke ha det bedre enn miserable mennesker» (EN I xiii, 1102b5-7). Det gode kommer helt og holdent hjem til seg selv først i og med sin egen fullbyrdelse og blomstring, samme hvor fint jordsmonnet, planten eller selv knoppene måtte være.

Guds enhet

Er det bare et pussig trekk ved vår verden at vi må anerkjenne en slik forskyvning i forholdet mellom det gode og væren, slik at selv om de sies på like mange måter, er det forskjellige talemåter som klarest uttrykker hver av dem? Er det ikke noe mer å si om det faktum at væren ser ut til å finne sin klareste artikulering i kategoriernes analyse av verden, mens det gode best sies på en litt annen måte, med en litt annen vinkling (energeia)? Jeg skal ikke pretendere å holde det endelige svaret om disse spørs-

målene i min hule hånd. Langt derifra. Men jeg vil allikevel tillate meg å peke henimot ett som lar oss se det fullstendige sammenfallet mellom to ellers forskjellige talemåter (eller si der ved verden). De to møtes i perfekt enhet i verdens høyeste punkt.

Aristoteles forteller oss at selv om gud, den ubevegede bevegelse, «handler, er dette ikke nok, hvis dens substans er potensialitet; for da vil der ikke være evig bevegelse; for det som er potensielt kan også ikke være. Der må derfor være et slikt prinsipp, *hvis substans er energeia*» (*Metafysikken* Lambda vi, 1071b17-20). Alt Aristoteles kan garantere er at det fins én substans i universet som er identisk med sin aktivitet, med energeia. Dette er minimum som skal til for å forklare kosmos' bevegelser; én substans som *er* sin aktivitet. Her oppe, hos gud, fins ingen tenkelig avstand mellom godhet og væren, mellom å være, å være god, og å gjøre godt.

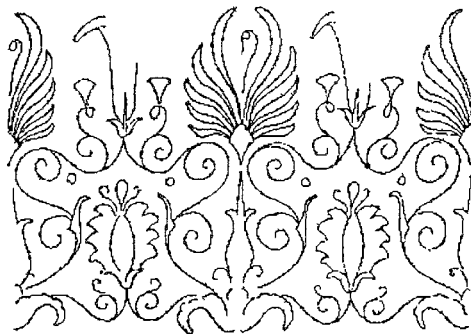
Om vi senker blikket litt, ser vi at denne typen testresultater ikke kan forventes lenger nede i verdens orden. Allerede hos oss har det sneket seg inn en forskjell mellom væren og det gode, en forskjell som er fraværende på virkelighetens aller høyeste plan. Et godt synlig eksempel på dette i Aristoteles' egne tekster er det berømte skillet mellom «første og andre aktualitet» i Bok II av *Om sjelen*: Første aktualitet er en lavere grad av virkeliggjørelse enn annen aktualitet; tenk for eksempel på forskjellen mellom å kunne lese (første aktualitet) og å faktisk lese (annen aktualitet, eller retttere «aktualitet på den andre måten», det vil si «aktivitet»),

eller forskjellen mellom å være dygdig (første aktualitet) og å handle godt (annen aktualitet, det vil si aktivitet). Som sjelssubstanser er vi bare første aktualiteter. I denne sfæren er substans dermed ikke det samme som, eller like høyt som, den gode handlingens *energeia*. Vi er ikke uten videre vår egen perfektjon; om så var tilfelle, ville *Den nikomakiske etikk* utgjøre en selvmotsigelse. Vi kan være uten å være gode, og være gode uten å gjøre godt.

Konklusjon

Jeg håper jeg har klart å gjøre det jeg mente å gjøre, å påvise at sammenhengen mellom Aristoteles' etikk og metafysikk er atskillig dypere enn hva man skulle tro om man begrenser seg til det berømmelige «*ergon*»-argu-

mentet». Og ikke minst, at denne sammenhengen primært er synlig i og med det mystiske utsagnet om at «det gode sies på like mange måter som væren». Selv om det er langt igjen til en respektabel forståelse av *legetai pollachôs*-utsagnet, som er så sentralt for aristotelisk tenkning, begynner det i hvert fall forhåpentligvis å demre for oss at hvis vi ønsker å forbedre vår forståelse av hva som foregår i *Metafysikken* og *Den nikomakiske etikk*, bør vi begynne å ta *energeia*-talemåten like alvorlig som Aristoteles ser ut til å gjøre det. *Energeia* utgjør prinsippet for en teleologisk strukturering av verden. Og i vår del av denne verdenen, det vil si et stykke under den ubevegede beveger, er dette en strukturering som er mer eller mindre usynlig for en kategorial utsigelse.

Det senantika Rom – en dvärg på axlarna till en jätte?

HUGO MONTGOMERY

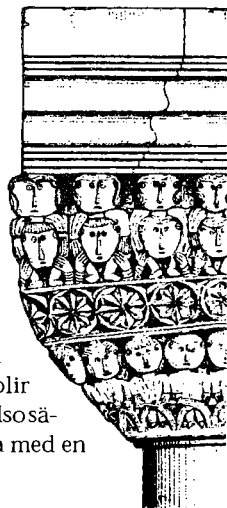
Under det glada 1980-talet kunde en triumferande högerpolitiker formulera sloganen: "Nå går allt så mye bedre". Ett sådant uttalande kunde knappast ha fällts under medeltiden, då uppfattningen för det mesta gick i helt motsatt riktning, att "nå går allt så mye verre".

I Umberto Ecos roman *Rosens namn* har denna tanke om alltings förändring till det sämre formulerats på ett tidstypiskt sätt. Författaren låter huvudpersonen i romanen, munken Adso från Melk, säga detta när han mot mitten av 1300-talet ser tillbaka på sitt liv (översättningen är av Eva Alexandersson, Brombergs 1983):

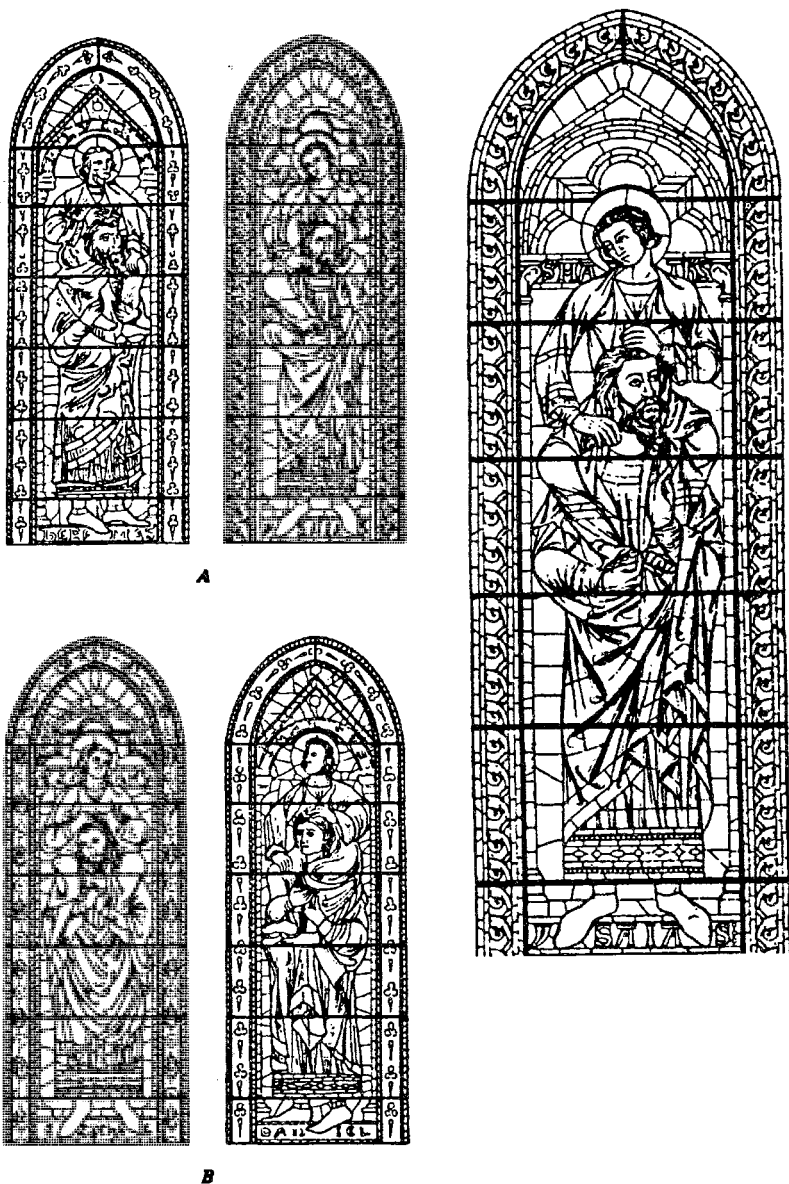
"Männen förr i världen var vackra och högväxta (nu är de barn och dvärgar), men det är endast ett av många fakta som vittnar om eländet i en värld som åldras. Ungdomen vill icke lära sig någonting, vetenskapen är stadd i förfall, hela världen går på huvudet, blinda leder andra blinda och kommer dem att falla i gropen, fåglarna kastar sig ut innan de är flygfärdiga," också så vidare, med andra exempel på att allt bara blir sämre.

Uppfattning att vi lever "i en värld som åldras" (mundus senescens) har att göra med tanken på att den ytter-

sta domen rycker stadigt närmare. Redan Augustinus, och före honom Cyprianus, kunde konstatera att alla tecken tydligt visade att snart skulle Jesu återkomst inträffa. Solen hade fått sämre kraft, skördarna blev allt magrare. Allt detta berodde på att världen blivit äldre och att vår tidsålder närmade sig sitt slut. Detta att också människorna blir mindre, som Adso säger, har att göra med en

Groteskt kapital från Payerne med liten person på axlarna till en annan (R.K. Merton, On the Shoulders of Giants, fig. 7).

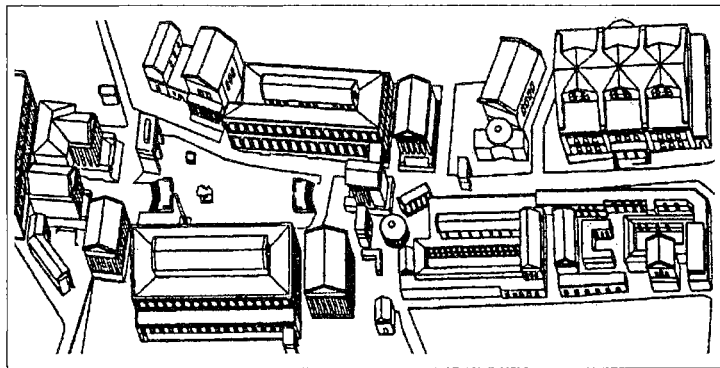
De fyra evangelisterna på profeternas axlar, glasmålning från Chartres
(R.K. Merton, *On the Shoulders of Giants*, fig. 1). Till höger: Mattheus på Jesaias axlar,
(R.K. Merton, *On the Shoulders of Giants*, fig. 2.)

annan maxim, som jag hänvisar till i titeln på detta inlägg, att vi är dvärgar, som står på axlarna till en jätte. Bakom denna bild ligger, menar många, en medeltida tanke på att vår bildning beror på äldre generationers andliga verksamhet. I jämförelse med sådana andens stormän som Aristoteles och Platon är vi bara dvärgar. De var duktigare än vi, med andra ord. Också i konsten kan man finna framställningar av att en liten person står på en större axlar. En läsvärd bok som behandlar detta tema ur ett idéhistoriskt perspektiv är *On the Shoulders of Giants* av sociologen Robert K. Merton, en författare som jag kommer tillbaka till snart. Mertons bok är en intellektuell lek, men inbjuder också till lek, och det är den utmaningen jag tar i detta bidrag.

Tanken att det gått bakåt med konst och arkitektur, inte bara med filosofi och litteratur, var också vanlig under senantiken. En känd episod i den senantike historikern Ammianus

Marcellinus' verk är berättelsen (XIV.10.13-17) om det besök som Konstantius II, Konstantins son, gjorde i Rom 357 efter ett framgångsrikt krig mot en upprorsmakare. Detta var en storståtlig *adventus*, ett högtidligt, ceremoniellt intåg, som Ammianus skildrade med åtskillig ironi. Historieskrivarens stora ideal var nämligen inte Konstantius utan hans efterträdare, Julianus avfallingen – Julianus Apostata. När Konstantius efter sin så kallade seger närmat sig Rom, berättar så Ammianus, möttes han vid portarna av senaten och en stor del av stadens fortfarande mycket stora befolkning – Rom var fortfarande en miljonstad – och han blev högtidligt hälsad som Augustus. Trots denna hyllning, som han knappast förtjänat, eftersom han bara segrat i ett inbördeskrig, visade han inte med en min att han var imponerad utan var lugn och orörlig. Under färden in i staden, fortsätter Ammianus, såg kejsaren rakt fram, och rörde sig inte,

Forum Romanum på Konstantins tid. rekonstruktion. Här fick Konstantius en estetisk chock enligt Ammianus Marcellinus. (B. Magnusson, *Rom – en konst- och kulturhistorisk vägledning*, Stockholm 2001, s. 43).

trots att vagnen ibland skakade till. Han varken spottade, torkade sig i ansiktet eller om näsan. Han var helt enkelt en levande staty, med klart frontala drag, för det var ju på det sättet som de flesta innevånarna upplevt honom i den offentliga konsten. Han höll sig således helt "cool" under folkets hyllning. Men när han kom till Rostra, den gamla talarstolen vid Forum Romanum, ändrade han helt sitt beteende. Han stod som förlamad, för var han än fäste sin blick, blev han bländad av alla underbarasynupplevelser. Den kejsrerliga tuffheten blev således som bortblåst av denna estetiska chock. Han talade sedan till senaten och till folket. Efter ett uppehåll på det kejsrerliga palatset på Palatinen besåg han också resten av staden, spridd som den var över de sju kullarna. Han blev djupt imponerad av Jupiter Optimus Maximus' tempel på Capitolium, av den flaviska amfiteatern Colosseum, som var uppbyggd av imponerande travertinblock. Ja, säger Ammianus med vanlig överdrift, den mänskliga synen kunde knappt nå upp till murverkets översta krön. Konstantius tog också i betraktning enorma badanläggningar, stora som provinser. Han beundrade Pantheon med byggnadens enorma takvälvning, stor som en hel stadsdel. Han beundrade också Venus och Roma-templet, Domitianus' Odeion och stadium samt minneskolonner över äldre kejsares bedrifter. Ammianus ger här en ekfras, en retorisk beskrivning, av Roms underbara byggnader, och den som ser allt detta och blir imponerad är denne son till Konstantin.

Men den största upplevelsen, och den största mindervärdighetskänslan, fick kejsar Konstantius II när han kom till Trajanus' Forum (som vi numera börjar veta mer om hur det såg ut). Där stod han som fjättrad vid marken, då han upplevde denna gigantiska byggnadsmassa, som var omöjlig att beskriva i ord och som enligt Ammianus aldrig kommer att kunna efterliknas. Sedan han förlorat hoppet om att försöka uppföra något så stort, sade han att han skulle kunna efterlikna hästen som Trajanus satt på i mitten av torget. En frispråkig orientalisk prins sade då att i så fall borde han först bygga ett lika magnifikt stall åt denna häst. Något sådant var enligt Ammianus en omöjlighet för kejsaren trots all hans maktfullkomlighet. Något kejsarforum lät han således inte uppföra. Senare kejsare, Theodosius och Arkadius, byggde storståtliga "stall" men det var i Konstantinopel, och något som låg utanför Ammianus' intresseområde. Konstantius bidrog dock till Roms förskönande genom att låta uppresa en egyptisk obelisk på Circus Maximus. Detta var den sista verkligt storstilade gåvan som en kejsare gav till staden. Obelisken finns fortfarande kvar, men inte på Circus Maximus men vid Lateranen.

Rom var således under 300-talet en representativ och imponerande stad, även om Konstantinopel var på väg att ta över ledningen när det gällde den arkitektoniska utsmyckningen. Två hundra år efter Konstantius' besök betonar den bysantinska författaren Procopius (Goterkrigen IV.22.5-6) det imponerande intryck

gjorde tvärt om ett undantag, som kejsaren fått genom Guds nåd (*De civitate Dei*, V.25). Den jordiska staten var enligt Augustinus alltid ofullkomlig, idealet var det himmelska Jerusalem.

Knappt 50 år senare härjades Rom på ett än mer brutalt sätt när vandal-kungen Geiserik i samband med stridigheter i den västromerska härskar-familjen 455 erövrade Rom. I samband med de plundringar som staden då utsattes för bortfördes bland annat halva koppartaket till Jupitertemplet på Capitolium. Vidare tog vandaler-na med sig hem till Karthago Titus' krigsbyte från det judiska kriget. Likväl var åtskilligt bevarat av den gamla prakten under slutet av 400-talet, då den siste västromerske kejsaren blivit avsatt, vilket inte var någon dramatisk händelse. Germanska kun-gar förde i stället över delar av det gamla kulturarvet. I början av 500-talet upplevde sålunda Rom en kort-varig blomstringstid under den öst-gotiske kungen Theoderik, även om Ravenna var den egentliga huvudor-ten för denna dynasti. Däremot blev staden mellan 532 och 552 hårt drab-bad av uppgörelsen mellan Bysans och de sista östgotiska härskarna ge-nom kejsar Justinianus' goterkrig. En av de sista östgotiska kungarna, To-tila, hade enligt Procopius (*Goterkri-gen* III. 22. 6-19) till och med umgåtts med planer att totalförstöra staden. Han tog till slut avstånd från sådana planer sedan han fått ett brev från den bysantinska fältherren Belisarios, som bad för den ärevördiga staden med alla dess byggnadsverk och mo-nument. Man måste vara en barbar

för att vilja förstöra det strålande resultatet av så många generationers arbete. Det argumentet gick hem hos östgoten Totila, som tydligen delade den respekt Theoderik visat för Roms prakt. Den kunde fortfarande utgöra en lämplig kulturell ram för den öst-gotiska dynastiens maktutövning i Italien.

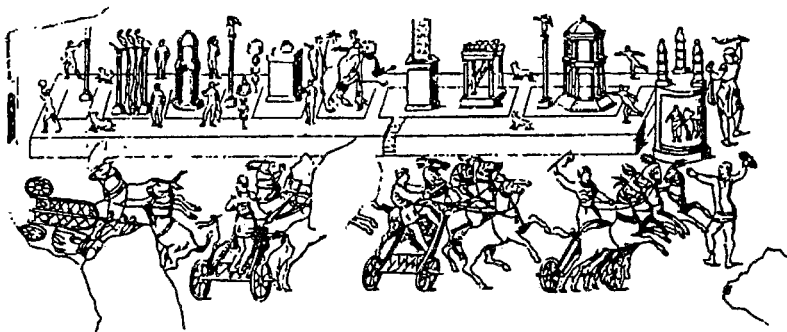
Som framgår av Procopius var dessa rester av gammal arkitektur och konstnärlig utsmyckning i allra högsta grad hotade, och då inte bara av barbariska härjningar. Byggna-der förföll om de stod utan tillsyn. Dessutom skadades murar av jord-bävningar. Därför utgjorde vården av Roms offentliga byggnader och anläggningar ett stort problem under senare delen av trehundratalet och sedan fram till den östgotiska dy-nastien. Underhållet av de offentliga byggnaderna och inrättningarna kräv-de stora resurser, helst i form av statliga bidrag. De sista statliga väl-görarna i Rom var de östgotiska kungarna, speciellt Theoderik, som gav finansiellt understöd till repara-tioner bland annat av Pompeius-teatern, och givetvis till vägar och broar. Det var givetvis en fråga om prioritering. Theoderik själv gjorde Ravenna till en ståtlig stad, och under den bysantinska perioden fortsatte den staden att vara ett skyltfönster för den östgotiske kungens makt och rikedom, medan dennes bidrag till Roms underhåll var mer tillfälligt. När det gällde byggnadsvården var därför romarna ofta hänvisade till frivilliga välgörare från senatsklas-sen, som hade nog av ekonomiska problem från förr.

En annan besvärlig fråga var hur dessa byggnader skulle användas. Upprepade men inte alltid lika effektiva offerförbud, från Konstantin till Theodosius den store, hade förbjudit hednisk kult, men efter 391 skulle det definitivt vara slut på offerceremonier i det offentliga rummet. Detta innebär att hedniska tempel efter denna tidpunkt inte kunde användas till de religiösa ceremonier, för vilka de uppförts. Det inträffade ytterst sällan att tempel förvandlades till kyrkor under senantiken. Man skulle kanske vänta sig att t.ex. Capitolium med det gamla Jupitertemplet skulle ha passat bra som plats för en katedral, som så blev det inte. Minnena från den hedniska tiden var alltför påträngande. Dessutom är det inte enkelt att bygga om ett traditionellt tempel till en kristen församlingslokal. I Konstantins kyrkliga byggnadsprogram i Rom var basilikan den arkitektoniska form som passade den kristna kulturen och församllingslivet bäst. Under senantiken var det endast ett hedniskt tempel, Pantheon, som blev omgjort till en kristen kyrka och det sent, då kejsar Fokas under sitt besök i Rom 608 gav påven Bonifatius IV tillåtelse att överta byggnaden. Annars var det några offentliga förvaltningsbyggnader, som t.ex. senatens *curia*, som blev övertagna av kyrkan. Många tempel tycks mest ha använts som en slags reservdelslager, men det krävdes ändå fram till 600-talet tillåtelse från kejsaren att taga för sig av den arkitektoniska eller konstnärliga utsmykningen från sådana byggnader.

Andra byggnadsverk än tempel användes längre för sitt ursprungliga

syfte. Termerna stod öppna så länge det fanns vatten eller det var möjligt att värma upp lokalerna. Det sista blev ett problem redan under slutet av 300-talet under Symmachus' tid som *praefectus urbi*. Många akvedukter, men inte alla, blev förstörda under striderna mellan goter och bysantiner. Andra lokaler för nöjen och förlustelser hölls öppna så länge det fanns sponsorer. Amfiteatrar, cirkusar, och också teatrar, underhölls så länge det var möjligt. Kolosseum användes för avrättningar och djurhetsningar fram till början av 500-talet, medan gladiatorkamper under första delen av 400-talet blev alltmer sparsamma. Detta berodde inte bara på kejserliga förbud mot sådana föreställningar utan också på att det var dyrt att hyra gladiatorer. Möjligheten av att visa spännande djur under djurhetsningarna blev allt mindre genom vandalerens valde i Nordafrika från ca 430. Det var helt mot alla romerska traditioner att låta publiken betala för sådan underhållning, eftersom överklassen enligt en gammal tradition förväntades bjuda på kalaset, vilket inte ofta var fallet i det senantika Rom.

Circus Maximus, som Konstantius smyckade med en egyptiska obelisk, bjöd länge på populära och spännande kapplöpningar men dock inte så ofta som under den gamla goda tiden. Fortfarande under 400-talet behöll dock dessa tävlingar åtskilligt av den pompa och prakt, som var ett alltför kärt arv från den hedniska tiden för att förbjudas. Även under den östgotiska tiden utgjorde fortfarande tävlingarna på Circus Maximus ett popu-

Cirkusmosaik från Barcelona
G. Curran, *Pagan City and Christian Capital*, Oxford 2000, fig. 32).

lärt inslag i stadens liv. Theoderik själv visade sin frikostighet genom att bjuda på sådan underhållning för folket. Vi vet också att Boethius, den siste betydande romerska författaren, genom sådana spel firade att hans söner 522 insatts som konsul. Den sista gången tävlingar hölls där var under Totila 550, men sedan var det stopp. På ett helt annat sätt hölls de traditionerna vid liv i Konstantinopel, där rivaliseringen mellan de gröna och blå vagnkuskarna och deras supportrar gjorde loppet i bland dödligt spännande. Där var det också kejsaren som stod för underhållningen, i varje fall så länge det kejsarliga palatset låg i omedelbar anknytning till Konstantins cirkus.

Inte bara Roms monument var i fara under de kaotiska 500-talet. Också värden av den hedniska litteraturen höll på att försummas när stadens sista offentliga bibliotek hade slagit samman. Vidare hade den kulturbärande delen av den gamla aristokratien förlorat sina resurser – eller sitt intresse – att ta vara på gamla

skrifter. Under senare delen av 500-talet fanns inte några som tog upp arvet från den lärdomsintresserade Symmachus eller Boethius i början av seklet. De räddningsaktioner av antik litteratur som gjordes bland annat av Cassiodorus, som varit en uppsatt man i Theoderiks hov, var välmenande men inte så effektiva. Betydelsen av Cassiodorus' klosterbibliotek i Syditalien har inte visat sig vara så stor som många hävdar. Det var inte bara värden av arkitektur, konst och klassisk litteratur som försumrades i det senantika Rom när vi passerat den östgotiska perioden. Också det gamla politiska och kommunala livet gick i upplösning. Den siste konsultn utnämns av Theoderiks dotter Amalasuintha år 534. Den vördnadsvärda senaten, som blivit snarast en kommunalt råd, slutade att komma samman mot mitten av det seklet. Gregorius den store, påve 590-604, klagade över att det inte längre fanns någon senat dit han kunde hänvisa problem rörande stadens försvar och matförsörjning. En

ny våg av germanska invandrare, langobarderna, skapade dessutom stora oreda i Italien från ca 560 ända fram till Karl den stores tid. Den bebodda delen av Roms område krympte vidare samman, stora områden innanför Aurelianusmuren låg öde. Befolkningstalet måste också ha gått ned, hur långt är svårt att säga. Det var dock svårt att ordna med försörjningen av innevånarna, ty *annona*, den från början välorganiserade försörjningen med korn/vete, hade under goterkrigen gått i upplösning, efter att ha varit osäker redan efter vandalernas erövring i Nordafrika på 330-talet. Att tala om det senantika Rom som en ynkelig dvärg på skuldrorna av en jätte skulle därför vara en passande metafor. Dock är det något som inte stämmer, för Rom förfaller inte som Athen gör under 500-talets lopp, utan staden visade sig ha en betydande tillväxtpotential. Vi kanske bör se efter vad denna bild av dvärgen på jättens skuldror egentligen innebär, och då återvänder jag till Robert K. Merton. Orden om dvärgarna på jättens skuldror är nämligen endast ett halvt citat. Maximens fortsättning är spännande. Johannes från Salisbury berättade att Bernard från Chartres, en av 1100-talets store lärde, sade "att vi var som dvärgar sittande på jättars skuldror (nos esse quasi nanos gigantium humeris insidentes), för att kunna se mer och avlägsnare saker än de. Detta gjorde vi inte genom att besitta en starkare synskärpa eller genom vår kroppsstorlek, utan på grund av att vi lyftes upp i luften och blir upphöjda genom jättens storlek". Bernards

maxim vittnar om en ödmjukhet genom uppfattningen om att de gamla var större än vi. Samtidigt avslöjar den också en viss självsäkerhet. Trots att vi är mindre än våra föregångare, ser vi mer och längre bort än de. Robert Merton följer sedan hur denna metafor uppfattats långt fram i modern tid, och hänvisar till sådana statusnamn i idéhistorien som Bacon och Newton. Han spårar också metaforen tillbaka till en möjlig senantik källa, grammatikern Priscianus, verksam i Konstantinopel ca 500 och känd för sin latinska grammatik, som var mycket läst under medeltiden. Priscianus polemiserar i inledningen till *Institutiones Grammaticae* mot grammatikvetenskapens traditioner, som bara bygger på gamla teorier. Enligt de mest lärda mäns omdöme, säger han, är grammatiker, ju yngre de är, desto mer skarpsynta. De har nämligen ett blomstrande intellekt och en väl underbyggd noggrannhet. Man skall således inte bara gå ut från vedertagna sanningar utan måste arbeta vidare med sin intelligens. Auktoritetstro och respekt för äldre generationers lärde sättes med andra ord under debatt, något som är ett ovanligt drag i antik idéhistoria. Ödmjukheten i det citatet är således borta om man jämför den med Bernards maxim. Bernard från Chartres har gjort uttalandet både mer ambivalent och fantasieggande genom sitt djärva bildspråk om samarbetet mellan dvärgar och jättar.

Senantikens kristna lärde i femhundratalets Rom var också ambivalenta när det gäller förhållandet till

en föregående kulturell storhetsperiod. Jag tänker här speciellt på kretsen kring Cassiodorus och, i slutfasen av seklet, på Gregorius den store. Imponerade var de givetvis av den klassiska litteraturen, kanske även av äldre konst och arkitektur. Samtidigt var den nya kulturen kristen, och då utgjordes de bärande fundamenten av andra ting än Platons skrifter eller av ståtliga torganläggningar från gamla dagar. Detta innebar emellertid inte att den hedniska litteraturen eller filosofien helt förlorat sin betydelse. Vergilius ingick fortfarande i det antika arv, som man ogärna ville förlora och helst ville bevara. Vidare var Augustinus, vars teologi utgjorde en av hörnpelarna i den nya kristna kulturen, i stor utsträckning påverkad av nyplatonisk filosofi. Före honom hade kristna som Klemens från Alexandria uppfattat delar av den hedniska litteraturen som en slags profetior, som också pekar fram mot Kristus och den kristna religionen. Platon befann sig dock i bästa fall på jämn nivå med Gamla Testamentets profeter, men de gamla hedningarna hade bara anat det som senare skulle bli allmänt känt och betydelsefullt genom Kristus. I fjärde delen av *De Doctrina Christiana* (ungefär: Kristen uppfostran) lägger Augustinus också fram ett kristet alternativ när det gäller retoriken, som också för honom var ett ofrånkomligt element av skriftkulturen. Nya Testamentet och den kristna litteraturen, med författare som Cyprianus och Ambrosius (De Doctrina Christiana IV.9, 125-133), gick enligt honom ännu bättre att använda som retoriska modeller än

Cicero. Känd är också den dröm, som Hieronymus berättar att han fick under en mer ostadig del av sitt liv. Drömmens stränga domare plågar honom grymt och ger honom en obehaglig fråga. Jag blev tillfrågad, berättar Hieronymus senare i ett brev (XXI.30), om mina religiösa förhållanden, och jag svarade då att jag var kristen. "Du ljuger" sade han (domaren), "du är ciceronian, inte kristen (Ciceronianus es, non Christianus). Där din skatt är, där är ditt hjärta". Hieronymus skulle sedan med sorg ha rensat ut all hednisk litteratur från sitt bibliotek. Hans språk visar dock att inflytandet från Cicero var lika starkt efter denna skräckfyllda dröm!

Också synen på den materiella kulturen förändrades helt under senantiken. Minnena från Ciceros Rom blev alltmer ointressant. I stället utgjorde berättelserna om martyrerna och närvaron av deras relikier en betydande kraftkälla. Det var ju i denna stad där Petrus och Paulus lidit martyrdöden och efter dem många andra. Gravbasilikorna utanför murarna var inte bara viktiga religiösa platser utan hade också sociala uppgifter. De fester, som firades på martyrdagar, var enligt Hieronymus' vittnesbörd inte några barntillåtna tillställningar, utan något som fromma damer borde hålla sig borta från. Också i centrala delar av staden uppfördes kyrkor från 300-talets mitt och framåt, så staden fick en allt starkare kristen karaktär. Vidare blev från fyrahundralet pilgrimer ett allt viktigare inslag i stadsbilden. När Jerusalem stängdes för pilgrimsresor från Västeuropa genom den arabiska ex-

pansionen, blev Roms betydelse som vallfartsmål än viktigare. Martyrernas relikier och minnena från martyrtiden var härvid en viktig resurs, för att inte säga ett dragplåster. Under 600- och 700-talets strider mot langobarderna, som var mycket intresserade av relikier, tömdes katakomberna på de dödas ben, som måste forslas in bakom murarna för att bli förvarade i speciella lokaler. Slutligen hölls traditionerna om Konstantin den store vid liv. Hans imponerande basilikor vid Lateranen och ovanför Petrus' grav utgjorde ett mer värdefullt arv än byggnaderna vid Forum Romanum. Än mer aktuell blev den förste kristne kejsaren genom *Donatio Constantini*, detta förfälskade donationsbrev, som gjorde påve Sylvester till kejsarens arvinge. Detta dokument tillkom under 700-talet, när de frankiska kungarna Pippin den lille och Karl den store kom att bli påvemaktens starka stöd. Därvid var det viktigt att spelregler för världslig och kyrklig makt kunde utformas på ett auktoritativt sätt i en officiellt skrivelse från Konstantin den store. Det dröjde länge innan detta dokument visade sig vara en förfälskning. Man får således inte tänka sig att mannen på gatan i senantikens Rom bara gick och sörjde efter en försvunnen storhet när de trevade sig fram på smala vägar mellan alltmer förfallna byggnader. Visst saknade de flesta att många bad hade slagit igen och att kapplöpningarna på Circus Maximus var inställda på obestämd tid,

och att det var ont om mat. Det blev således ont om både bröd och skådespel. I stället hade glada helgonfester i stadens ytterområden kommit att ingå i folkförlusterna. Man levde dock i Petrus och Paulus stad, där biskopen förde vidare traditionerna från apostlarnas dagar. Och vad gjorde det att biblioteken var stängda och att pergamentböcker med gamla romerska författare genom palimpsester var omgjorda till god kristen litteratur. Visserligen var man dvärgar, men man såg dock längre än den gamla tidens hedniska lärda, och det inte bara därför att man stod på deras axlar, för jättarna hade ju bara varit hedningar!

Några litteraturhänvisningar

- Augustinus, *Doctrina Christiana*; norsk översättning av H. Slaattelid, *Om kristen opplæring*, Oslo 1998. J. Curran, *Pagan City and Christian Capital. Rome in the Fourth Century*, Oxford Classical Monographs, Oxford 2000.
- R. Krautheimer, *St. Peter's and Medieval Rome*, (Unione internazionale degli istituti di archeologia, storia e storia dell'arte in Roma) Rom 1985.
- R. K. Merton, *On the Shoulders of Giants. A Shandean Postscript*. The University of Chicago Press 1993 (1965).
- L.D. Reynolds & N.G. Wilson, *Scribes and Scholars – A Guide to the Transmission of Greek and Roman Literature*, Oxford 1978 (1968).
- B. Ward-Perkins, *From Classical Antiquity to the Middle Ages. Urban Public Building in Northern and Central Italy AD 300 – 850*, Oxford Univ. Press 1984.

Takketalen i antikken¹

KYRRE VATSEND

Betegnelsen "takktale" brukt om antikken kan klinge uvant. "Hva tenker man på da?", er vel spørsmålet det er mest nærliggende å stille seg. Uvantheten kan kanskje tilskrives flere forhold. Det ene er at takktaler jo ikke finnes som egen sjanger innenfor rammen av grekernes og romernes tradisjonelle inndeling av ulike talesjangrer.

Fra antikken av er vi vant til å bruke begrepene rettstaler, politiske taler og epideiktiske taler – kanskje mest kjent fra Aristoteles' definisjon i *Retorikken* (1.3) av disse tre talesjangrene på grunnlag av de ulike sjangrenes publikum, målsetting og tidsreferanse, som kan gjengis slik:

Taler kan i form av anklage eller forsvar være for et publikum som for eksempel i egenskap av dommere skal bedømme noe som har funnet sted, innenfor rammen av rett eller urett – dette er rettstaler.

Taler kan i form av tilråding eller fraråding være for et publikum som for eksempel i egenskap av å sitte i en politisk forsamling skal bedømme om noe skal finne sted, innenfor rammen av hva som er gagnlig eller skadelig – dette er politiske taler.

Taler kan i form av lovprisning eller kritikk, som oftest av noe nåværende, være for et publikum av tilskuere som

skal bedømme talen innenfor rammen av hva som er vakkert eller stygt – dette er epideiktiske taler.

Innenfor et slikt system faller takktaler inn under de epideiktiske talene, i hvert fall ved en negativ bestemmelse: Takktaler framføres jo presumptivt verken for personer som skal avsi en juridisk dom eller ta en politisk beslutning. Allerede i antikken ble det imidlertid drøftet om man innenfor rammen av en teoretisk sjangerinndeling skulle regne med flere typer enn rettstaler, politiske taler og epideiktiske taler. En slik diskusjon finner vi for eksempel i Quintilians verk *Om talerens utdanning* (3.4.2) fra det 1. årh. e. Kr. Hvis nemlig den epideiktiske talesjangeren er forbeholdt taler hvor vi lovpriser og kritiserer, slik Aristoteles bestemmer denne sjangerens formål, da finner Quintilian grunn til å spørre

---

1) Denne artikkelen er en vølt versjon av et foredrag holdt på Norsk klassisk forbunds årsmøte 22. september.

hvilken sjanger vi mon opererer innenfor når vi klager, trøster, forsoner, oppildner, skremmer, oppmuntner, belærer, forklarer det uklart uttrykte, forteller, ber om skånsel, takker, lykkeønsker, irettesetter, skjeller ut, skildrer, pålegger, underretter, ønsker, formoder, og mye annet. I valget mellom alternative inndelinger foretrekker Quintilian likevel Aristoteles', men han erkjenner at den ikke fullt ut dekker realitetene. Likevel viser dette stedet hos Quintilian at det ikke var en fremmed tanke i antikken at takketaler i og for seg kunne utgjøre en egen sjanger.

Antikke talere lot selvsagt ikke sjangerinndelinger være en tvangstrøye, men tok i bruk elementer fra andre tale typer i den grad det kunne tjene deres hensikt. Således har vi bevart politiske taler og rettstaler med sterke innslag av elementer som kjennetegner epideiktisk retorikk. Et eksempel er Ciceros tale i 66 f. Kr. for folket, altså en politisk tale, der han sterkt anbefaler å vedta en lov om å utnevne Pompeius som øverstkommanderende i krigen i øst. Det parti i talen der Cicero priser Pompeius' fortrinn, framstod for ettertiden som et forbilledlig eksempel på en panegyrikk, en lovprisningstale. Et annet eksempel er Ciceros forsvarstale fra 62 f. Kr. for dikteren Archias som var anklaget for å ha tilsneket seg romersk borgerrett. Cicero benytter halve talen til å synge diktningsens pris, og det er for denne delen talen fortsatt leses i dag. Vi har også bevart fiktive rettstaler, som var ment for publikums underholdning og ikke for at dommere innenfor rammen av rett

og urett skulle bedømme noe som har funnet sted.

Det kan heller ikke være slik at vi i vår lesning av antikke taler må begrense oss til den forståelseshorisont som det vi mer eller mindre tilfeldig har bevart av antikkens egen teoretisering om retorikk legger opp til. Hvis vi i dag mener at takketaler kan oppfattes som en egen type eller sjanger, må vi også kunne lete etter antikke eksempler på sjangeren.

En annen grunn til at sjangerbestemmelsen "takketale" brukt om antikkens taler kan klinge uvant, er vel også at de aktuelle eksemplene på sjangeren ofte ikke er kjent under et tilsvarende navn eller at forfatterne ikke regnes med til den kanon av antikke tekster vi i vår tid anser for viktige. La oss derfor nå prøve å besvare spørsmålet: "Hvilke taler tenker man på når man snakker om takketaler i antikken?"

Jeg tenker for eksempel faktisk på Cicero som vel foresvever de fleste primært som advokat og statsmann i kamp mot Verres, Catilina eller Antonius. Av Cicero har vi nemlig tre takketaler. Det er

Oratio cum post reditum senatui gratias egit eller *Talen da han takket senatet etter tilbakekomsten;*

Oratio cum post reditum populo gratias egit eller *Talen da han takket folket etter tilbakekomsten*;

Pro Marcello oratio eller *Talen (til forsvar) for Marcellus*, som man ikke tror kan være Ciceros originale tittel da det ikke dreier seg om en forsvarstale.²

Den mest kjente av disse er *Talen for Marcellus* som ble holdt i senatet rettet til Caesar i 46 f. Kr. etter at Caesar var blitt diktator. Cicero takker Caesar for at han benådet Marcus Marcellus, en ledende person i opposisjonen mot Caesar. Talen er kjent fordi Cicero vil tilkjenne at han og andre av Caesars motstandere selv er rede til politisk forsoning hvis Caesar, slik Cicero håper, fortsatt følger den forsoningens vei han allerede har slått inn på. Det er på grunn av dette politiske programmet at talen for Marcellus fortsatt vekker vår interesse i dag.

Det kan man ikke si gjelder for Ciceros to øvrige takketaler til henholdsvis senatet og folket. Disse tak-

ketalene er fulle av det vi misliker mest hos Cicero, selvskryst, og fram til begynnelsen av forrige århundre var det vanlig at disse to talene ble ansett som uekte av dem Matthias Gelzer i sin Cicero-biografi kaller "filologer vennlig stemt mot Cicero"³. Begge talene ble holdt i september 57 f. Kr. så snart Cicero var kommet tilbake til Roma fra sitt eksil som var blitt framtvinget av et senatsvedtak året før om at den som uten dom hadde latt romerske borgere henrette, selv hjemfalt til straff. Ciceros politiske motstandere ville med denne loven ramme Cicero som jo som konsul i 63 f. Kr. hadde latt deltakere i den catilinariske sammensvergelsen henrette uten lov og dom. Cicero måtte da i all hast forlate Roma og kunne først vende tilbake om lag et og et halvt år senere. I begge talene framhever og takker Cicero dem som støttet ham før og under eksilet, og priser dem som arbeidet for at han skulle kalles tilbake, mens han går sterkt i rette med sine politiske motstandere. Det er nettopp denne opphopningen av referanser til venner og fiender og forhold knyttet til eksilet, referanser vi for noens del ikke kan plassere eller de er til personer vi ikke kjenner, nettopp hele dette faktaoppbudet gjør takketalene til senatet og folket mer uegnet til lesning enn mange andre taler av Cicero som har interesse

2) Heller ikke en annen overlevert tittel: *Pro Marcello gratiarum actio ad Caesarem*, *Takktale til Caesar (til forsvar) for Marcellus*, tror man er riktig da det jo burde hete: *Takktale [...] i anledning av [...] med preposisjonen "de" og ikke (til forsvar) for med preposisjonen "pro"*.

3) M. Gelzer: *Cicero. Ein biographischer Versuch*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag 1969, s. 150, anm. 209: "Noch im 19. Jahrhundert wollten dem Cicero wohlgesinnte Philologen sie für unecht erklären."

langt utover den konkrete situasjonen de holdes i.

Neste eksempel på takktalenes usynlighet er Apuleius fra Madaura i det 2. årh. e. Kr. som jo er mest kjent for sin roman *Det gyldne esel*. Men fra ham har vi også et verk kalt *Florida* – et navn som her vel betyr "antologi". Flor- i *Florida* og anto- i antologi er jo henholdsvis latin og gresk for "blomst". Slik vi har *Florida* bevart i dag, er det en samling av taler og særlig vellykkede partier av taler av Apuleius. At den versjon vi har av *Florida* trolig er en forkortet utgave eller et utvalg av den opprinnelige antologien, har ingen betydning i vår sammenheng. Av interesse for oss er stykkene 16 og 18 som begge regnes for å representere to intakte taler av den typen som kalles *fortale* (gresk: prolaliá; latin: praelocutio) – en slags relativt korte og uformelle, men svært formfullendte taler som underholdningstalere i århundrene etter Kristi fødsel pleide å varme opp publikum med og vinne deres gunst før de framførte den egentlige talen – hva enten emnet for denne var bestemt av taleren selv eller ble ekstemporert over etter publikums ønske der og da. *Florida* 16 og 18 er begge takketaler – eller kanskje snarere *takkefortaler* – framført i Kartago i Nord-Afrika i 160/70-årene e. Kr., men de framstår ikke for oss med egne titler, men som numre moderne filologer har satt for å skille tekststykkene i en antikk antologi.

Den største enkeltgruppen av takketaler utgjøres av takketaler til keiseren for et embete den som takker har mottatt. Den eldste vi har bevart,

er av Plinius den yngre som jo er mest kjent for sin brevsamling. Talen er en utvidet versjon, antar man, av den han framførte 1. januar år 100 e. Kr. som takk til keiser Trajan for at han, Plinius, var blitt konsul. De øvrige takktalene av denne typen er alle fra senantikken, nærmere bestemt fra århundrene etter Konstantin den stores død i 337 e. Kr. Av grunner vi skal komme nærmere inn på, kalles disse talene vanligvis panegyrikker, det vil si lovtaler. Plinius' takktale for konsulatet omtales som hans *Panegyricus*, og de fleste senantikke takktalene av den typen på latin er sammen med Plinius' *Panegyricus* overlevert oss i en samling kanskje fra rundt 400 e. Kr. og som kalles *12 latinske panegyrikker (XII Panegyrici Latini)*.

Som vi ser, lever de antikke takketalene sitt liv skjult for oss delvis under andre navn, som *Talen for Marcellus*, eller som panegyrikker, eller de kan være et nummer i en tekstsamling de færreste har hørt navnet på – noe som vel er tilfellet med Apuleius' *Florida*, selv om Apuleius turde være kjent nok. Eller også er de skrevet av forfattere som sjelden nevnes. Blant de noen og tretti talene vi har av Themistios på 300-tallet e. Kr. er tre takketaler, men hvem leser vel Themistios i dag?

La oss nå prøve å se på hva som eventuelt binder alle disse ulike typene tekster sammen til noe som kan kalles en sjanger med karakteristika som skiller dem fra andre taler. Men før vi ser nærmere på antikke takketaler, skal vi først prøve å nærme oss svaret på spørsmålet hva en takktale er, gjennom noen norske eksempler.

For ikke å la mitt utvalg av taler styres av mine fordommer og min begrensede forestillingsevne, har jeg latt Internettets tilfeldigheter styre mitt valg av norsk sammenlikningsmateriale. På søkemotoren Kvasir skrev jeg inn "takketale" i søkefeltet, og tre av treffene jeg fikk, utgjør materialet som skal presenteres og diskuteres i det følgende.

Takketalen for tildelte priser viste seg ikke overraskende å utgjøre en stor del av treffene.

Således finner vi for eksempel på hjemmesidene til Institutt for Kriminologi professor Nils Christies takketale for Fritt Ord-prisen 2001. Talen begynner med at Christie sier:

"Jeg må først få lov å takke; For prisen. For æren. For musikken. For de gode ord. Og også en takk til dere alle som er kommet hit i aften for å dele min glede. Jeg føler varme og aksept ved å bli satt pris på. Og jeg tenker med takknemlighet på lykken ved å leve i et land hvor man kan få si det litt uvante, og likevel bli satt pris på."

Talen avsluttes med: "Jeg takker dere, og mange andre for alt det gode i dette gode liv." Mellom den kortfattede innledningen og enda mer kortfattede avslutningen finner vi en seks sider lang tekst der Christie reflekter, som han selv uttrykker det, "litt omkring 'Det frie ord'. Og da ganske spesielt hva som i vår tid truer ordet." Man kunne lure på om dette er en takketale, men vi er jo egentlig ikke i tvil. Anledningen tilsier det – denne talen er blitt framført på tilstelningen etter prisoverrekkelsen. Dessuten er det Nils Christie som takker. Hans person inngir vel også forventninger

om noe med videre perspektiver enn en tale hvor takkeelementet kunne ha kommet tydeligere fram. Nils Christies tale er derimot ikke et upersonlig foredrag. Hans refleksjoner over truslene mot det frie ord i vår tid bygger på personlige opplevelser – fra en konferanse i Hviterussland, fra et fattigkvarter i Venezuela, fra et fengsel i Louisiana. Det er gjennom hele teksten et tydelig "jeg" – i motsetning til for eksempel den teksten du nå leser med den akademiske artikkels upersonlige, kollektive "vi" eller "man".

Personlig må også takketalen kalles som Erik Jølberg, gründer og daglig leder av firmaet TESS, holdt da han mottok logistikkprisen '99. Etter takksigelsene til prisutdeler og dem i TESS som har bidratt til firmaets suksess, er resten av talen en framstilling av Jølbergs egen karriere. Fra sin tid i USA forteller han for eksempel:

Det ble Houston, olje og nye venner
Venner ble til kunnskap
Og vennene snakket med noen de kjenner
Nasjonale amerikanske foreninger åpnet sine dører
Partnering, Inplant, integration
Jeg satt på første benk med store ører

Som vi ser, er talen etter innlednings-takksigelsene på rim, et morsomt påfunn som leder mye av tilhørernes oppmerksomhet over fra hva som sies

til hvordan det sies. Og man kan lure på om Nils Christies tale om hva som i vår tid truer det frie ord, på sett og vis likevel ikke er mer personlig enn Jølbergs rimede gjennomgang av sin yrkeskarriere.

Jeg vil avslutte denne sekvensen med eksempler på norske takktaler, med å trekke fram en tekst som utgiver omtalte som en takktale. På hovedsiden til nettstedet Hageporten kunne man i august i år finne en link til det som ble kalt en takktale til parkarbeiderne i Bergen av Torill Bull. Klikket man på linken, kom man til en tekst som kaller seg "En honnør til parkarbeiderne!" Artikkelen bygger på den ekstase en tur i Bergen sentrum nærmest hensatte Torill Bull i på grunn av den tulipanprakt hun møtte. Artikkelen begynner med en betimelig påminnelse: "Hvordan hadde våre byer og tettsteder sett ut uten den innsatsen som legges ned av alle dem som jobber i våre felles hager – parkene?" Teksten som følger, framstår – i hvert fall for en uten hageerfaring – som en relativt teknisk beskrivelse av tulipanprakten i Bergen sentrum med latinske artsbetegnelser og drøfting av fargesammensetninger. Her ser vi at annonseringen som takktale kanskje helst tilkjennegir en intensjon ved teksten man klikker seg videre til, uten at teksten i seg selv inneholder noen tilsvarende signaler – heller ikke i form av innledende eller avsluttende takksigelser. Vi kan likevel merke oss at teksten tydelig framstår som resultatet av en personlig opplevelse, og at den inneholder et sterkt framtrede "jeg".

For å sammenfatte noen av resultatene i vår drøfting av norske eksempler på takktaler så langt:

takktaler kan være holdt muntlig rettet direkte til dem man takker, for eksempel dem man har mottatt en pris av, som takktalene til Christie og Jølberg, eller de kan være ment for lesning, og de som takkes, behøver ikke selv være klar over det, som Torill Bull og parkarbeiderne i Bergen;

takktalenes innhold kan være hva som helst. Tittel eller anledning kan være signal nok om at det er en takktale. Selve takksigelsen kan innta svært liten plass. Takktaler synes å ha et personlig element selv når de i utgangspunktet verken er om den eller dem som takker, eller den eller dem som takkes.

takktaler kan være på prosa og vers;

La oss nå igjen løfte blikket mot antikken. Og la oss begynne med formen. Også blant de antikke takktalene, eller takketekstene som vi nå kanskje må kalle dem, finner vi dikt – fra et takkedikt av Statius til keiser Domitian mot slutten av det 1. årh. e. Kr. fram til Venantius Fortunatus' takkedikt til det bysantinske keiserpar på vegne av den merovingiske eks-dronningen Radegunde i anledning mottakelsen i Poitiers av en splint av Kristi kors kanskje rundt 570 e. Kr.

Vi kan også bestemme en rekke anledninger for antikke takktaler:

Den største enkeltgruppen utgjøres som allerede sagt av takktaler for et embete fra keiseren. De følger stort sett en ganske fast struktur med 1) innledning, 2) den offentlige takksigelsen med takk for keiserens velgjerninger mot fellesskapet, 3) den priva-

te takksigelsen med takk for keiserens velgjerninger mot den som holder talen, og 4) avslutning. På grunn av den omfattende lovprisningen av keiseren kalles disse talene ofte panegyriker, men talene skiller seg fra regulære panegyriker ved at taleren vektlegger seg selv som takkende og gjøre rede for hva han har å takke keiseren for. De får derfor en selvbiografisk og subjektiv karakter som skiller dem fra rene keiserpanegyriker. Til disse takketalene for embeter kan vi også føye takketalen den senere keiser Julian skrev i 356 eller 357 e. Kr. til den daværende keiserinne Eusebia, kona til hans fetter keiser Konstantius, der han takker keiserinnen for hennes bevaenhet gjennom mange år. Vi kjenner ikke den konkrete anledningen til denne talem, og vi vet ikke om den noen gang er blitt framført eller for hvilket publikum. Uansett om dette skyldes at den faktisk ikke er skrevet for en bestemt anledning, eller det bare er slik som med så mye fra antikken – at vi ikke kjenner anledningen – er denne talen i sin oppbygning og innhold til forveksling lik takketalene for et embete fra keiseren – altså med en klar markering av hvilken sjanger den tilhører.

Themistios' takketaler for mottatte embeter på egne og andres vegne synes derimot ikke å følge den sedvanlige oppbygningen, selv om innholdselementene i stor grad er de samme. Dette skyldes nok at Themistios primært ville framstå som en filosof, og vi har også bevart hans kommentarer til flere av Aristoteles' skrifter – så hans filosofiske interes-

ser er mer enn affektasjon. Man kunne kanskje si at Themistios ønsket at hans taler skulle være noe annet enn sedvanlige retoriske øvelser, og hans publikum har vel også trolig forventet det av ham. Her er det altså Themistios' person som kanskje kan forklare avviket fra normen.

Vi har også bevart takketaler på vegne av en by som har mottatt velgjerninger fra keiseren: Vi har bevart fragmentarisk en takketale den romerske retor Fronto framførte i anledning av gjenoppbyggingen etter en brann på Kartagos forum kanskje i 153 e. Kr., og fra 311 eller 312 e. Kr. har vi en takketale til Konstantin den store framført av en lokal størrelse fra Augustodunum, dagens Autun i Frankrike, foranlediget av keiserens besøk i 310 og de skattelettelse han ved den anledning tilstod byen.

Blant de vel særere beveggrunner for å framføre en takketale, er at man har fått en statue reist over seg. Vi har bevart en slik tale av Apuleius i det allerede omtalte utvalget av hans taler, *Florida*, i forbindelse med oppstillingen av en statue av ham i Kartago.

Som vi ser, favner også de antikke takketalene vidt både når det gjelder foranledning, innhold og form. Det som gjør dem til takketaler, er primært at noen takkes for noe, og at den som takker kommer med en subjektiv skildring av hva det takkes for.

Enhver tale som holdes av takk-nemlighet, er imidlertid ikke en takketale. I Ciceros forsvarstale for Plancius i 54 f. Kr. mot anklager om bestikkelse av velgerne er for eksempel Ciceros motiv for å forsvare Plancius,

slik han selv sier det, ikke minst at Plancius ga ham husly i Makedonia i eksiltiden. Talen for Plancius er således en tale holdt av takknemlighet, men ingen takketale. Går vi til Apuleius, ser vi at han i sine takke-(for)taler varsler at den påfølgende, egentlige talen som publikum skal få høre (og som vi ikke har bevart), er tegnet på hans takknemlighet og hans gjengave. Heller ikke disse talene som er framført av takknemlighet, ville vel slik vi kjenner dem ut fra Apuleius' egen beskrivelse, kunne regnes som takketaler.

Avslutningsvis skal vi se på et motiv som stadig vender tilbake i takketalene: nemlig problemet med hvordan man gjengjelder en annens velgjerninger. Dette lar seg følge gjennom flere av takketalene vi har bevart.

Cicero innleder takketalen til senatet i 57 f. Kr. med å be om at senatorene ikke tilskriver det Ciceros natur, men deres egne velgjerningers storhet hvis Ciceros takk synes liten. Og talen til folket avslutter han med å liste opp de, la oss kalle det etiske retningslinjene han i takknemlighet vil la lede sitt framtidige politiske virke, blant annet omhu, mot, redelighet og uavhengighet.

Hopper vi omlag 150 år fram i tid, ser vi at Statius i et av sine dikt (*Silvae* 4.2) takker keiser Domitian for at det for første gang var blitt ham forunt å være invitert til en keiserlig bankett, eller *sacra cena*, hellig middag, som Statius uttrykker det. Statius finner det vanskelig å takke for en slik ære: "Selv ikke hvis Smyrna og Mantua", dvs. fødestedene til Homer og Vergil,

"sammen bandt ærverdige laurbærkranser for mitt glade hode, ville jeg være i stand til å si noe passende." Selv om Statius fikk like mye diktetrispirasjon som Vergil og Homer til sammen, ville han altså fortsatt ha problemer med å takke adekvat for den ære som var blitt vist ham ved å få delta på en bankett hvor, skal vi tro Statius, selv vinguden Bacchus og korn gudinnen Ceres måtte legge seg i selen for å strekke til.

Går vi enda noen få år fram i tid, til Plinius' takketale til Trajan for konsulatet, ser vi at Plinius skriver at han selv og hans medkonsul ikke kan vise takknemlighet på en måte som tilsvare keiserens velgjerninger, annet enn ved å forbli tro mot den forpliktelse det er å ha vært konsul: "La oss", skriver han, "ha tanker og meninger som er passende for personer som har vært konsulere. La oss oppføre oss i det politiske livet som om vi virkelig tror det finnes et politisk liv. La oss ikke være knepne verken med råd eller dåd. La oss ikke oppfatte oss selv som ferdige med og dimitterte fra konsulatet, men som bundet til og forpliktet av det. La oss gripe anledningen til å vise arbeidsomhet og deltakelse i samme grad som anledningen til å bli vist aktelse og respekt."

Både når det gjelder Cicero, Statius og Plinius, ser vi altså at de lar det framgå at det er vanskelig eller umulig å takke for de velgjerninger de har mottatt. Men både Cicero og Plinius ser at de kan takke ved å love i framtiden å forsøke å vise seg den tillit verdig som var blitt dem til del, henholdsvis fra de mange som hadde

gått inn for å oppheve forvisningen av Cicero og slik bringe ham tilbake til det politiske liv, og fra den ene, keiseren, som hadde gjort Plinius til konsul.

Hos senere takketalere finner vi et ganske annet og nærliggende svar på problemet med å gjøre gjengjeld: selve takketalen er takken – gjennom sin lovprisning av velgjøreren for all verden. Dette forutsetter delvis en sterk tro på at talen man framfører vil bli stående for ettertiden.

Således lover Apulieus i *Florida* 16 at han som takk for en statue av seg vil forfatte en lovsang og skrive den ned i en bok, som vil gå gjennom alle provinser og hele verden og for all tid gjøre velgjerningen kjent blant alle folk gjennom alle år.

En variant av dette finner vi hos Themistios. Themistios holdt november 355 e. Kr. en tale i senatet i Konstantinopel, der han takket for et brev fra keiseren der Themistios ble utnevnt til senator, et brev som var blitt opplest i kurien 1. september samme år. Her drøfter Themistios i talens innledning først forpliktelsen til å takke, og dernest hvordan han kan løse problemet med å gjengjelde en gave. Det normale ville være at herskere ga noe materielt og at filosofer kunne takke med en lovprisning, slik Xenofon gjorde da han etter landsforvisningen fra Athen fikk en gård av den spartanske kongen Agesilaos og takket ved å skrive en lovprisning av Agesilaos. Themistios' kommentar er at selv Agesilaos vel måtte innrømme at et verk av filosofen Xenofon var mer verdifullt enn en åker. Men i Themistios' tilfelle er jo keiserens

brev allerede en lovprisning, slik at rollene er byttet om – og en materiell gjengave til keiseren innrømmer Themistios ville være ganske puslete. Derfor vil Themistios likevel gjengjelde med en lovprisning av keiseren som i sannferdighet vil overgå keiserens lovprisning av Themistios, ved at Themistios i sin pris av keiseren bare behøver å fortelle sannheten, mens keiseren måtte pynte på sannheten for å kunne prise Themistios.

I sin takketalen til keiserinne Eusebia noen få år senere grunner også Julian på hvordan han skal takke, og kommer til at siden han blant annet takker Eusebia for et bibliotek hun i sin tid skjenket ham, så vil det ikke være av veien at hans gjengave også er et litterært produkt, nemlig takketalen.

Det kan virke som om forestillingen om at takketalen er gjengaven, oppstår relativt sent – kanskje innenfor rammen av den andre sofistikk i de første århundrene e. Kr. Her finner vi personer som kunne bruke hele sin tid til å produsere og framføre retorikk, og noen av dem ble også feiret som megastjerner overalt hvor de opptrådte. Man kunne kanskje tenke

seg at det i et slikt miljø lett kunne utvikle seg en forestilling om det egne retoriske kunstverks overmåte store viktighet og varige verdi og egnethet som gjengave, en forestilling de takkede velgjørere åpenbart har delt.

Men det er langt ifra alle som stiller til skue samme tillit til sin takketales som gjengave. Ausonius innleder sin takketales for konsulatet i 379 e. Kr. med ordene:

"Jeg takker deg, opphøyde keiser. Kunne jeg, ville jeg yte gjengjeld, men din rikdom forventer ikke noen gjengave, og min gir meg ikke mulighet til å gi en. Dine undersåtter har mulighet til å være gavmilde seg imellom, men dine velgjerninger rager slik fram i majestet at de ikke krever noe tilsvarende tilbake. Jeg kan bare gjøre det som står i min makt, å si takk."

Ja, Ausonius, som ble ansett som sin tids fremste dikter, kommer i den grad til kort i oppgaven å takke at han ber keiseren takke seg selv på Ausonius' vegne. Det er bare frykten for å virke utakknemlig som driver Ausonius til å framføre sin takketales. Ikke overraskende lever ulike motiver til bruk i takketalers side om side. Nye kan komme til uten at andre fortrenkes helt.

Nettadresser for takketalene til

Nils Christie:

<http://www.jus.uio.no/ifk/hva-skjer/det-frie-ord.html>

Erik Jølberg: <http://www.logma.no/arkiv/ogipris99.htm>

Torill Bull: <http://www.hageporten.no/bergen.htm>

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1.mars 2002

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permens.

Provence i oktober

KRISTIN HEFFERMEHL OG KARI SKARD

Norsk Klassisk Forbund hadde i år lagt sin ekskursjon til Provence, et område som gjennom så lang tid og på så mange måter har vært en viktig del av vår kulturarv. I brevet som inviterte oss, stod det da også at «selv om antikken er vårt primære interessefelt, skal vi vel også ta en titt på litt mer moderne greier.»

Og en vid synsvinkel preget virkelig denne vellykkede turen som foregikk fra 7. til 14. oktober. Johan Henrik Schreiner, Synnøve Nord og Bjørgulv Rian var hovedansvarlige, men også mange av de ca 30 deltakerne bidrog med større eller mindre innslag av faglig art, både om antikken og om «de litt mer moderne greiene» – som dominerte første og siste dag på turen, og som fikk plass på våre mange bussturer.

Da vi utpå formiddagen 7.10. ankom Nice (*Nikaia*) – et par timer forsinket på grunn av grundig innsjekking og hard motvind – var det Synnøve Nord som geleidet oss gjennom Musée Matisse i Nice og Musée Picasso i Antibes (*Antipolis*) og utstyrt oss med meget nyttige stensiler om disse to kunstnerne. Og da vi avsluttet vårt program, var det med besøk i Avignonpavenes palass og studier av vinproduksjonen i Châteauneuf du Pape. På en av våre

bussturer i Arles-distriktet sørget Beate Kraggerud for at vi fikk kaste et blikk på Alphonse Daudets mølle. Hans «Lettres de mon moulin» kjente nok en del av de eldste blant oss som minneverdige pensumstykker i gymnasen, ikke minst fortellingen om den frihetselskende og tapre hvite geita til M. Seguin. Det var også Beate Kraggerud som underveis til Marseille fortalte om Marseillaisens tilblivelse og forfatterens motsetningsfylte og tragiske skjebne, emnet for «Geni for en natt» i Stefan Zweigs «Sternstunden der Menschheit». På vei til Nîmes orienterte Synnøve Nord om van Goghs liv og kunst – så nær knyttet til dette området at vi stadig syntes vi gjenkjente hans motiver i landskapene vi for igjennom, og hvis navn vi fant på stier som vi trakk for å finne de antikke monumentene. Hun kunne også fortelle om denimstoffets opprinnelse (de Nîmes). Eksportert til Genova og brukt i sjøfolkenes blå bukser ble det til våre jeans.

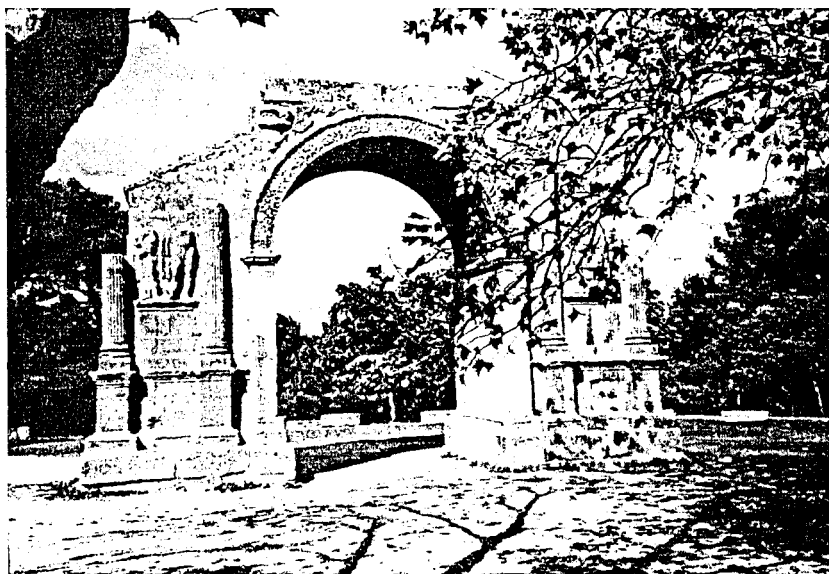
Det private initiativ var heller ikke utelukkende viet antikke monumenter og museer: I Marseille greide et par ivrige sjeler å få presset inn en båttur til Monte Christos If, og da vi i Avignon 11.10. hadde en hel dag «til disposisjon for individuelle aktiviteter og privat initiativ», som det het i programmet, var det noen som leide bil og drog til nærliggende naturherligheter, andre som tok seg en båttur på Rhonen eller spaserte på Pont d'Avignon og i pavepalassets park – ispedd varierende innslag av shopping og besøk i byens mange museer med samlinger både fra antikken og fra moderne kunst.

Det sentrale var jo likevel selvsagt antikken. Vår første base var Arles (*Arelate*), og herfra drog vi 8.10. til et

kjempemessig mølleanlegg ved Barbegal. Vann fra en 15 km lang akvedukt drev 16 svære vannhjul, og et tilsvarende antall kverner kunne produsere 5 til 10 tonn mel i døgnet. Dette var nok til å forsyne *Arelate*, som var romersk koloni fra 46 f.Kr. da Caesar lot veteraner fra 6.legion bosette seg her etter deres innsats i krigen mot Marseille, som falt i Caesars hender i 49. Da mølleanlegget ble bygd ca 300 e.Kr., var *Arelate* en stor by. Teatret rommet 10 000 tilskuere, Circus og amfiteater 20 000 hver. En tid hadde den vestlige riksadministrasjon sitt hovedsete her. Johan Henrik

Schreiner gav en grundig og instruktiv innføring i møllens tekniske finesser og plasserte den også i en forskningshistorisk sammenheng. Den ble publisert først i 1940, og møllens ubemerkede tilværelse gjennom så mange århundreder viser hvor tilfeldig vår viten om antikkens teknologi kan være. Dermed er det stort spillerom for debatten mellom modernister og primitivister om denne teknologi, en debatt hvis ulike faser også avspeiler historikernes syn på teknologiens velsignelser og forbannelser i forskernes egen samtid. Gruppens mange og ivrige spørsmål om finansiering, arbeidsforhold osv. måtte da også ofte besvares med et «vi vet ikke».

Fra Barbegal gikk turen til Saint-Remy-de-Provence. Her ligger antik-

Triumfbuen i Glanum.

kens *Glanum*, opprinnelig et keltisk/ligurisk kultsted fra ca 600 f.Kr. for den ellers totalt ukjente guddom Glan. Stedet vokste kraftig i 3. og 2. århundre. Fra denne perioden har vi greske innskrifter, mens de latinske først kommer i augusteisk tid. Fra denne tiden stammer også de to såkalte gemini-templer, muligens reist til ære for keiserens to barnebarn, Gaius og Lucius. Vi toget forventningsfulle opp til porten inn til utgravningsområdet som var stengt på grunn av streik! (Det heter «greve» på fransk – det vet vi nå). En vennlig dame hadde nøkkel for å mate den uskyldige tredjepart – kattene på området – men var ikke villig til å oppfatte oss som noen uskyldig tredjepart. Derimot viste hun oss hvordan vi langs stier og tråkk kunne ta oss

fram langs gjerdene og få et overblikk over utgravningene. Og fordi Bente Lassen hadde forberedt oss så godt med kart og med en orientering foran den stengte porten, ble denne vandringen virkelig en storartet opplevelse. Når vi så det hele «litet mer sådår från ovan», fikk vi god oversikt og hadde gleden av selv å identifisere monumentene – det trodde vi iallfall. Utenfor streikesonen kunne vi på nært hold studere en triumfbue over beseirede gallere, kanskje reist i forbindelse med et av Agrippas to besøk ca 20 f.Kr., kanskje først under Tiberius. Et underlig tårn like ved er muligens en kenotaf over Gaius og Lucius. Eller er det reist til minne om to gallere som hjalp Caesar under gallerkrigen og Augustus under borgerkrigen? Igjen var spørsmålene flere enn svarene.

I Arles besøkte vi Musée de l'Arles Antique, et helt moderne anlegg med et skjønnsomt og velkommentert utvalg av interessante funn og med fine og instruktive modeller av Barbegal-møllene, teater og amfiteater med demonstrasjon av solseilteknikken, av byens circus og av skipsbroen over Rhônen.

Siste punkt på dagens program var teatret, der Mette Heuch Berg gav en grundig og morsom innføring i den scenekunst av høyst forskjellig slag som utspilte seg i det romerske teater, og i dets religiøse og politiske funksjon. Keiseren, hvis bilde var plassert i fondveggen, ble dyrket ved et alter her, og mange oppførelser henspilte på politiske forhold. Omreisende greske skuespillertrupper spilte ofte løsrevne scener fra de greske tragedier, mens de romerske pantonimer overtok mer og mer på 3-400-tallet. Publikumsappellen var stor, med sterke og til dels skremmende virkemidler. Det forekom at tilskuerne falt i bevisstløshet av opphisselse!

Amfiteatret fikk vi ikke med oss, da det alt var stengetid. I stedet kunne vi for eksempel beundre St. Trophime-katedralen, påbegynt på 1100-tallet, og en obelisk fra circus som var gjenreist på plassen foran kirken.

Dagen etter begynte i Nîmes (*Nemausus*) – hvis mytologiske navngiver var resultatet av et møte mellom en keltisk/ligurisk kildegudinne og Herkules, på vei til sine verk i vest. Fra ca 120-årene f.Kr. festnet romerne sitt grep her, og Caesar gjorde stedet til koloni i 44 f.Kr.. Augustus plasserte veteraner fra Egypt-felttoget her, og slik ble «den lenkede

krokodille» byens symbol, som den er det den dag i dag. Nemausus ble en by med 20-40 000 innbyggere, var hovedstad i Gallia Narbonensis og hadde atskillig tilknytning til keiserhuset.

Det første hovedmonument vi så på, var amfiteatret. Med sine 60 buer i to etasjer, 21 m høyt og med 34 seterekker er det et av de største i Gallia. Akkompagnert av høylytte renovasjonsmaskiner nede på arenaen veiledet Anne Katrine Frihagen oss i dette svære anlegget og orienterte om arkitektur og finansiering. Sjøfolkene hadde de fineste plassene. Kan det tyde på at laugene var med på betalingen? Gladiatørlekene av etruskisk opprinnelse foregikk første gang i Roma i 264 f.Kr., da i forbindelse med gravferd. Denne forbindelsen løsnet snart, og slike leker ble så populære at det ble et keiserlig privilegium å arrangere dem. Kontrakter med *lanistae*, gladiatorernes trenere og impressarioer, viser at det slett ikke var meningen at alle skulle drepes. Det ble for dyrt!

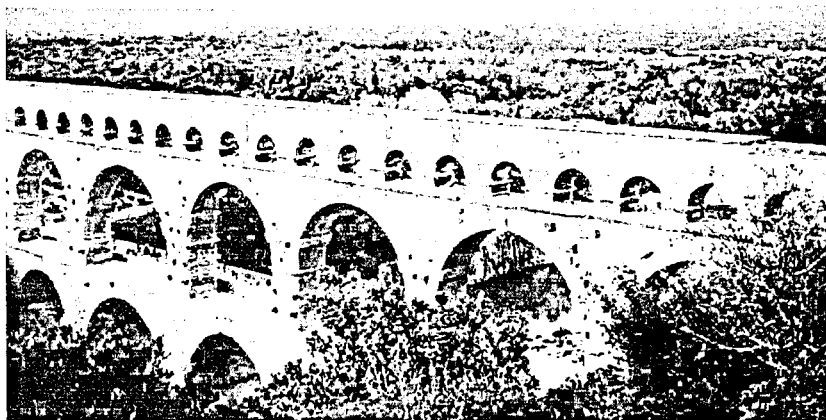
Ved Maison Carrée, det best bevarte tempel av etruskisk/romersk type, var det Marit Ingebrigtsen som overtok. Vi vet ikke presis når det ble bygd eller for hvilken guddom det er reist, men muligens er det dedisert til Gaius og Lucius, Agrippas sønner med Augustus' datter Julia – de samme to som vi møtte ved monumentene i Glanum. Vi fikk nå en grundigere innføring i det julisk-claudiske dynasti, og dermed en forklaring på den rollen disse to unge guttene spilte i keiserens dynastiske planer, som gang på gang slo så sørgelig feil. Som

så mange antikke templer har også dette hatt en broket historie ned gjennom århundrene, som rådhus, klosterkirke og bolig. Ja, under Ludvig XIV hadde Colbert planer om å flytte det til Versailles.

En by så stor som Nemausus hadde et vannbehov på anslagsvis 20 000 kubikkmeter vann i døgnet. Noen av oss rakk en kort visitt til Castellum Divisorium, fordelingssentralen for denne svære vannmassen som kom inn i byen fra en 50 km lang akvedukt med et gjennomsnittlig fall på 34 cm pr. kilometer. Over elven Gardon gikk ledningen over Pont du Gard, og den drog vi så i samlet flokk av sted for å besøkte. Den er romernes høyeste anlegg av denne art, 48,7 m høy, i tre etasjer, og 275 m lang. Den er påbegynt i år 19 f.Kr., kanskje i forbindelse med et besøk av Agrippa, ferdigstilt under Trajan, men i bruk

noe før, og operativ i 500 år. Den overbygde vannrennen på toppen var opprinnelig 120 cm bred og 180 cm høy. Nå har kalkavleiringer redusert bredden til 30 cm. Bjørgulv Rian orienterte om de tekniske problemer ved en vannforsyning av denne art, og om den oppfinnsomhet og presisjon som måtte til for å løse dem. I keiser Nervas tid var Sext. Iulius Frontinus *curator aquarum*, og hans bok forteller mye også om mer administrative problemer. Bevilgningene til vedlikehold var for små, rørene ble levert i gale dimensjoner, bøndene tjutappet osv. osv.

De sprekeste av oss klatret opp stiene til toppen av byggverket, eller fikk seg et bad i Gardon. Andre hadde nok med å spasere på broen som på 1700-tallet ble bygd inntil 1. etasje på akvadukten, og beundre de tre svære oliventrærne fra 900-tallet som pry-

Akvedukten i Pont du Gard.

det området. De var i 1990-årene flyttet hit fra sitt opprinnelige voksested «i en kald og tørr dal i Spania», som det het på marmorplaten. Et prosjekt av virkelig romerske dimensjoner!

Og så bar det hjem til Arles for å pakke. Fra neste kveld skulle vi ha vår base i Avignon (*Avenio*). Dit drog vi via Marseille. I bussen refererte Hilde Hauland Herodots fortelling om hvordan den greske kolonien *Massalia* ble grunnlagt ca 600 f.Kr. av grekere fra Phocaea (nå Foca) på Lilleasiakysten, og vi fikk en orientering om denne «historiens far» og de ulike vurderinger av ham.

I Marseille var Musée des Docks Romaines første post på programmet. I sin kamp mot den franske motstandsbevegelsen raserte tyskerne i 1943 et område ved Vieux Port. Under opprydningsarbeidet i 1947 ble det avdekket et romersk kaianlegg som var i bruk fra 1. årh. til midten av 3. århundre e. Kr. Sentralt i museet som ble bygd her, står de svære *dolia* som er konserverte in situ, men her finnes også andre gjenstander fra tiden mellom 6. århundre f.Kr. og 4. årh. e.Kr., som belyser Marseilles betydning som handelsby. Det dreier seg blant annet om skipsrester og skipsutstyr, keramikk og metaller.

Vi rakk også en visitt i Centre de la Vielle Charité, et vakkert hospitsanlegg som blant annet huser store samlinger fra oldtiden. Ikke minst var det egyptiske dyremumier som fanget vår oppmerksomhet.

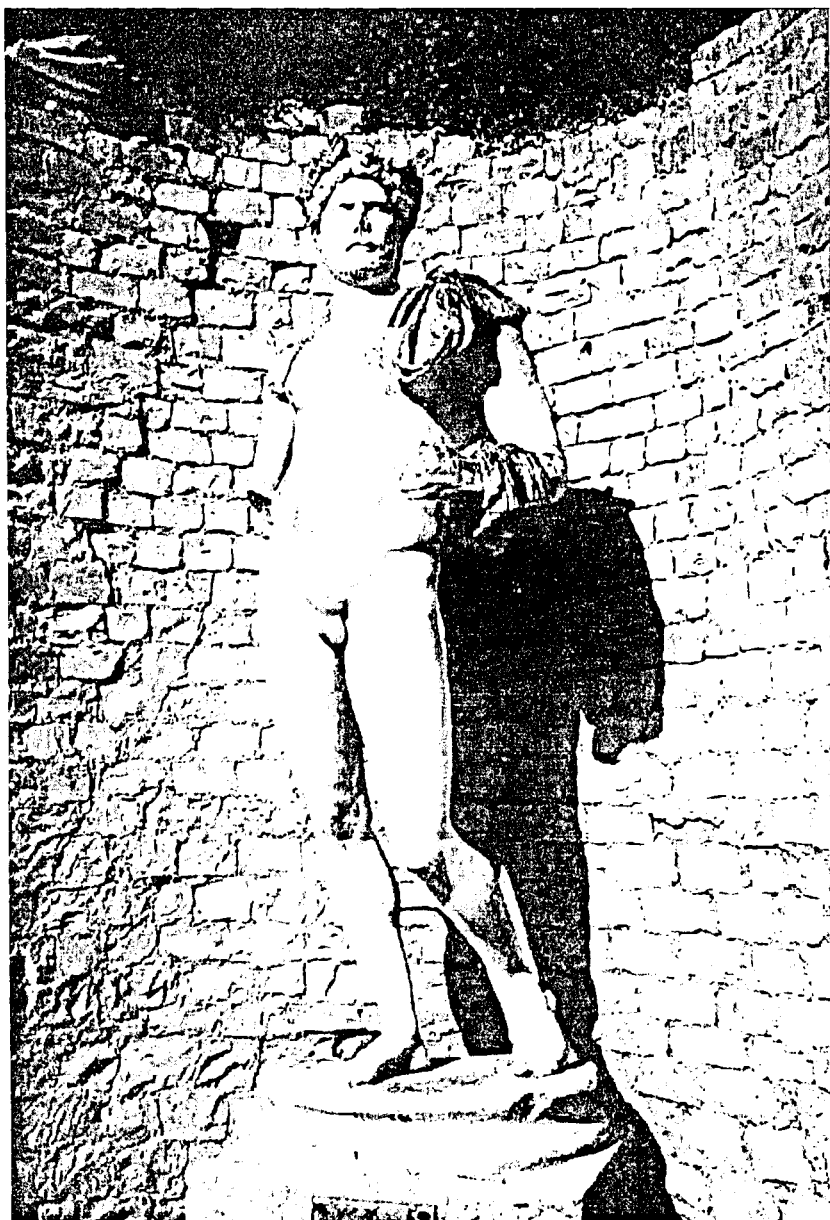
Et helt moderne anlegg var derimot Musée d'Histoire de Marseille med inngang gjennom et supermar-

ked, men med ruiner fra gresk og romersk tid i parkanlegget omkring. Inne i museet var vel et skipsvrak fra 2. årh. e.Kr. det mest iøyenfallende.

I kveldingen ankom vi så Avignon hvor vi altså hadde den følgende dag til fri disposisjon for den enkelte. Men dagen derpå var vi på farten igjen til vår siste antikk-dag. Vi startet i Orange, som har sitt moderne navn fra fyrsteslekten Oranien-Nassau, som i 1530 ble herrer her, og senere etablerte seg i Nederlandene. Under sitt antikke navn *Arausio* er stedet kanskje best kjent fra romernes første møte med de germanske kimbrier. I 105 f.Kr. led romerne her sitt verste nederlag siden Cannae under 2. punerkrig. Et par år senere reddet Marius situasjonen ved sin seier over de germanske teutoner ved *Aquae Sextiae* (Aix-en-Provence) like nord for Marseille. Senere slo han også kimbrierne. Trusselen fra germanerne var for 400 år avverget. I 36 f.Kr. ble *Arausio* romersk koloni da Octavian plasserte veteraner fra 2. legjon her.

Triumfbuen som Bjørg Tosterud tolket for oss, feirer seieren over gallerne, kanskje etter Sacrovirs opprør i 21 f.Kr. Hans navn finnes på et av skjoldene på buen, som muligens er reist av Tiberius en gang etter år 26. Den er restaurert – med en viss fantasi – i 1850-årene. Vi fikk hjelp til å identifisere gallerens villsvin (som også var deres felttegn) blant de spolier som var avbildet, og undret oss over hva sjøslag og tritoner hadde å gjøre med en triumfbue på dette sted.

Også i teatret var det Bjørg Tosterud som ledet oss. Det er et av de største i Gallia og har plass til ca

Keiser Hadrian, Vaison-la-Romaine.

9000 tilskuere. Det er bygd en gang i tiden 10–25 e.Kr., altså omtrent samtidig med teatret i Arles. Den torso man fant av en 13,5 m høy keiserstatue, er restaurert med et Augustushode og plassert i sin nisje i fondveggen, mens vi i Arles bare kunne beundre den tilsvarende statuen i museet. For det enestående med teatret i Orange er at hele fondveggen er bevart, 37 m høy og 100 m bred. På gresk maner er sitteplassene bygd inn i terrenget.

I museet like i nærheten var det mest interessante de mange fragmenter av kadasterplanen over jordeiendommene i distriktet. Disse fragmentene ble oppdaget først i 1950. Planen var risset inn i marmor og opprinnelig satt opp på en vegg i tabularium på Forum. Nå er deler av puslespillet forsøksvis satt sammen igjen på veggen i museet, hvor en godt bevart innskrift også forteller at det var Vespasian som tok initiativet til å utarbeide denne planen.

Ettermiddagen tilbrakte vi i Vaison-la-Romaine, hvor Kristin Heffermehl overtok ledelsen. Romerne ble herrer her i 124 f.Kr., og det skal ha vært Tacitus' hjemby. Stedet fungerte som by iallfall til 500 e.Kr., med teater, termes og alt som til hørte. Et styrtregn i 1992 avdekket også et kaianlegg. Dominerende i det utgravde området er de enorme privathusene av domus-typen. Denne hus-typen er velkjent fra Pompeii, med atrium, peristyl, tablinum, spiserom, bad og toaletter etc. Men her virket dimensjonene enda større og gav et talende vitnesbyrd om velstanden i antikkens *Provincia*.

Det tilhørende museum var av den moderne typen med utstilling av utvalgte og velkommenterte funn. Av de mer originale kan nevnes en hestesandal, en jernsåle festet til benet med reimer. På avbildninger så det riktig ut som denne tågjenger hadde fått på seg moderne høyhælte damesandaler.

Da gruppen hadde sin forberedende samling i Oslo 5. september, var det en av deltakerne, Catharina Stabel, som var vertinne. Med smukk symmetri var det også en av deltakerne, Christofer Heffermehl, som stod for arrangementet av vår siste fellesmiddag. Han hadde funnet fram til «La Cuisine Gallo-Romaine» en snau halvtimes busstur fra Vaison-la-Romaine. En entusiastisk innehaver trakterte oss her med retter fra Apicius, ledsaget av grundig forklaring av ingredienser og tilberedningsfineser. Beate Kraggerud og Terje Selmer fungerte som tolker for de mindre franskkyndige i forsamlingen. En større brosjyre med Apicius-oppskrifter fikk vi også med oss. Under denne festmiddagen fikk Bente Lassen anledning til å takke våre tre ledere Bjørgulv Rian, Synnøve Nord og Johan Henrik Schreiner med gode og velfortjente ord og gaver.

Gjennom de «mer moderne greier» som tidligere nevnte pavepalass og fransk vinproduksjon arbeidet vi oss dagen etter tilbake til vår egen tid, og i soloppgangen 14.10. kjørte vår meget dyktige sjåfør oss tilbake til flyplassen i Nice gjennom det vakre Provencelandskapet. Flyturen hjem gikk uten komplikasjoner; selv vinden hadde vi denne gangen med

Apollon, Vaison-la-Romaine.

oss. Og ettersom vår utflukt til fortiden hadde foregått til et akkompagnement av opprivende nyheter fra Afghanistan og Milano, var vi nok usedvanlig glade og takknemlige da

vi stod trygt på Gardermoen og definitivt kunne konkludere med skolestilens avslutning: «Vi var alle enige om at vi hadde hatt en fin tur!»

Takk til Norsk Klassisk Forbund!

Middelaldernøtter

Nuces Nidrosienses – en pilegrimssang for Olav i nytt lys

EGIL KRAGGERUD

I slutten av juli i år – midt under Olavsfestdagene – hadde jeg gleden av å delta på en internasjonal workshop om sekvenser i Trondheim. Arrangør var den meget skandinavisk orienterte tyske professor i middelaldermusikk ved middelaldersenteret i Erkebispegården, Andreas Haug. Det var først og fremst et arrangement for musikologer med middelaldersk liturgisk musikk som spesialer, men deltagerne var hjertelig åpne mot filologien og dens innspill.

Det hele kulminerte på Olavs-dagen med en fordypelse bl. a. i Olavssekvensene. Merk pluralen. *Lux illuxit* var og er den sentrale norske sekvens, bestemt for festgudstjenesten i Nidaros den 29. juli. Den var i bruk hvert år like fra en gang på slutten av 1100-tallet (dog med et beklagelig avbrudd fra 1537 av). Idag er *Lux illuxit* forlengst på plass igjen både i Trondheims domkirke og i den alminnelige bevissthet. Interesserte kan lytte til den i mange anretninger: Olavsguttene og i Kirkelig Kulturverksteds utgivelse *Lux illuxit laetabunda* fra 1989 (ved Choeur Gregorien de Paris, Kirkelig Kulturverksted FXCD 80) og nå senest i Sunnivakorets utgivelse *Rex Olavus*, begge de siste utgitt av Kirkelig Kulturverksted (se nedenfor).

I skyggen av *Lux illuxit* fantes det imidlertid også andre Olavssekvenser. Den nestsiste erkebiskopen på

norsk jord, Erik Valkendorf, reddet en av disse fra glemselen. Valkendorf var nemlig den første som tok Gutenbergs oppfinnelse i bruk til beste for den norske kirkes behov. I tolvte time – ett og et halvt år etter at Luther hadde kunngjort sine teser i Wittenberg – fikk Valkendorf utgitt et *Mis-sale* og et *Breviarium*, henholdsvis i København og i Paris, flotte utgivelser og verdig et erkebispesete. Det er *Missale Nidrosiense* som rommer den ellers ukjente sekvensen *Postquam calix Babylonis* («Etter at Babels beger»), en raffinert sekvens som jeg og den kjente svenske tropeforsker Ritva Jacobsson hadde gleden av å diskutere med sekvensspesialistene i Trondheim.

Det finnes også spor av to andre sekvenser. Den ene av dem er ufullstendig, *Predicasti, dei care* («Du har forkynt, du Guds kjære»). Denne sekvensen har felles sluttbønn med *Post-*

quam calix Babylonis. Også *Postquam calix* er innspilt av Schola Sanctae Sunnivae (Kirkelig Kulturverksted FXCD 227), men ikke med den opprinnelige musikk. Den er gått tapt ser det ut til.

Her skal det dreie seg om enda et produkt som riktignok, og tilfeldigvis, ikke er kjent fra norsk område, men som sikkert var i bruk også i Norge og i Trondheim, *Veneremur sanctum istum* («La oss tilbe denne helgen»). En stor del av det nordiske sekvensmateriale er utgitt av Blume og Bannister i bind 42 av *Analecta hymnica*. Den første utgiver av *Veneremur sanctum istum* var finnen Maliniemi (*Zwölf lateinische Sequenzen aus den mittelalterlichen Quellen Finnlands*, Helsingfors 1922). Slik så sekvensen ut i den form han hadde funnet den:

1.
Veneremur sanctum istum
qui seipsum propter Christum
negavit feliciter.
2.
Hic est namque sanctus Dei
ad quem currunt servi rei
sese flentes iugiter.
3.
Aquilonem, rex Olave,
convivantes, si quid prave,
miseranter corrige.
4.
Super sanctum hoc altare
te volentes visitare
pio vultu respice.

De to siste strofene av sekvensen (5 og 6) er identiske med *Lux illuxits* to siste strofer og siteres ikke her. Jeg må medgi at jeg ikke har fått skikkelig mening ut av strofe 3. At man ber Olav om å forbarme seg over Norge for at vår særlige beskytter skal

bringe landet på bedre veier, er i og for seg fullt ut forståelig. Men hva betyr *convivantes si quid prave*? Hvordan er linjen å lese syntaktisk? Er *convivantes* apposisjon eller nytt (asyndetisk) sideordnet objekt til *corrige* ved siden av *Aquilonem*? Vil virkelig sekvensforfatteren ta nordmennene fatt fordi de fester for meget? Og hvorfor skulle han i samme åndedrag ta seg i det med et "forstå meg rett" (cf. *si quid prave*: om det altså skulle bli for mye av det gode?) Om dette skulle være den riktige tekst for ikke å snakke om den riktige tolkning, kan vi vanskelig gi dikteren noen god attest etter mitt skjønn, hverken språklig eller poetisk. Men som man balet med disse spørsmål, kom en oppklaring formelig over bordet. Jeg fikk stukket til meg et utgitt fragment fra de store svenske fragment-samlinger av Gunilla Björkvall som holder på med å bringe arkivskattene "on line" og medbragte prøver av det utgitte. Fragmentet inneholdt 516 av sekvensen og var vel verdt er nærmere studium. Dessverre lar de overleverte toner seg ikke lett overføre til våre ører, men de er der som en utfordring til Sunniva-koret eller andre. Filologen har sin glede. Det gir en deilig følelse når nye biter bidrar til å gjøre en forvansket helhet mer forståelig, og man ved begynnelsen av 3. årtusen opplever hvordan et middelalderdikt fra Norden blir reddet:

Veneremur sanctum istum qui se ipsum propter [... lakune] quem currunt servi rei sese flentes iugiter. Aquilonis rex olave coniventes nimis prave miseranter corrige. Super sanctum hoc altare te volentes visitare pium

vultum erige. Rex et martyr triumphalis etc. = Lux illuxit.

Jeg har understreket variantene her. Først vil jeg påstå at 3. strofe faller vakkert på plass i diktsammenheng. Hva den finske versjon byr i forvansket form, er for det første *con-vivantes*. *Conivere* i det nye fragmentet befri oss fra Olavsdyrkernes drikkegilde; brukt absolutt, er *conivere* hva vi på godt moderne norsk kaller "å sløve". Et negativt og forsterket adverb (*nimis prave*) gjør det klart at man trenger hjelp av sin skytshelgen mot det åndelige og moralske forfall. Neste strofe gir rom for mer skjønn og avveining mellom variantene. Først trenger *super hoc altare te volentes visitare* en nærmere kommentar. Her er det ikke snakk om noe bygdekirkelalter, men om selve høyalteret i Nidarosdomen hvor Olav lå begravet i sitt rikt utsmykkede helgenskrin. Som pilegrim kunne noen hver gjøre seg håp om å slippe frem til katedralens kultiske midtpunkt og likefrem hilse på helgenen. Som man vet av sin grammatikk, er det ikke riktig come il faut å sette et preposisjonsuttrykk (her: *super hoc altare*) nominalt til et pronomen eller substantiv. Men middelalderen er ikke så fintmerkende med slikt, og i pakt med sekvensens krav til det knappe (*brevitas*) kan man si *visitare te super hoc altare* når man i mer prosaisk bredde ville si: *visitare te, qui super hoc altare sepultus es*. Hva resten angår, har jeg ikke noen sterke argumenter å fremføre for det ene alternativ fremfor det annet, men *erige* virker som et elegant spill på *corrigere*: «Reis opp mitt fromme blikk». Det annet gir

også god mening: «se hen med nådig blikk til dem som ønsker etc.». Det siste er syntaktisk lettere: *respice* får *volentes* som objekt, mens den svenske tekst får det vi i klassisk gresk kaller *kata holon kai to meros*-konstruksjon, først det vide objekt *volentes*, så den spesielle del (det burde altså ha hett *volentium pium vultum* hvilket på den annen side ville ha vært tungt).

Jeg våger meg til slutt på følgende oversettelse av diktet slik det nå fremstår i forbedret form:

1.

La oss tilbe denne helgen som for Kristi skyld lykkelig fornekter seg selv (Vulgata har *abnegat*: Matt 16,24; Mark 8,34; Luk 9,23).

2.

For her (stedsadverb) er Guds hellige mann som hans syndige tjenere haster til mens de gråter over seg selv uten stans.

3.

Du Norges konge Olav, styr du rett og full av miskunn dem som lever altfor sløvt i synd.

4.

Se hen til dem som vil besøke deg på dette hellige alter med nådig blikk.

I hvilken sammenheng hører denne sekvensen hjemme? Funnhistorien viser riktignok at den sannsynligvis har lydd på mange steder på helgenens festdag. En annen ting er at diktet har en ideell plass, sin «Sitz im Leben», nemlig helgenens egen kirke i Nidaros. Sekvensdikteren har tenkt seg i pilegrimenes sted der de ankommer til kirken i forbindelse med feiringen. Enten det er fysiske skavanker eller sjelelig plage som er den tyngste del av deres bær, er de lykkelige over å ha nådd reisen mål, helgenskrinet på høyalteret.

Nemi-utgravningene

2000–2001

MARINA PRUSAC

De håndgravde grøftene fra de to første utgravningssesongene, 1998 og 1999, var nærmest stikkprøver på feltet Nemi/Locus St. Maria sammenlignet med de siste to sesongenes maskingravde grøfter. De nordlige og sentrale delene av villaen er kartlagt.

Når vi nå står foran den femte og siste kampanjen, sommeren 2002, gjenstår bare sydsiden av villaen som utforsket. Caesars villa eller ikke, det er et storslått palass som en gang har bredt seg ut som en halv kilometer lang vifte langs Nemisjøens bredde.

Idylliske Nemi

I romersk tid var Nemisjøens bredder et minst like attraktivt feriested som det er i dag: landlig, men bare 3 mil sørøst for Roma; Via Appia går rett forbi. Det frodige vulkankrateret med den speilblanke, ovale sjøen i bunnen har spor etter menneskelig aktivitet helt fra naturreligionenes tid, men det er først etter at Dianatempleet ble bygget ved sjøens nordlige bredde i tidlig republikansk tid (200-tallet f.Kr.), at villaene begynner å dukke opp. Cicero forteller i Att. 6.1.25 at Caesar planla å bygge en villa "in

Nemore" i år 50 f.Kr., og Sveton forteller i Jul. 66. at villaen ble bygget. Den dekket imidlertid ikke Caesars behov, og ble revet. En ny villa skal ha blitt bygget, men det er uvisst hvor og hvordan. Det er mulig at Caligula arvet villaen; at han oppholdt seg i området er blant annet bevitnet av de to festskipene Mussolini fikk hevet opp av sjøen i forbindelse med Verdensutstillingen i 1933. Skipene gikk tapt i slutten av 2. verdenskrig, men de var heldigvis godt dokumentert. I forbindelse med befolkningsveksten omkring Roma og myndighetenes interesse for å ivareta Albanerfjellenes idyll, har arkeologien fått en ny giv. Rekonstruksjonen av stavnen på det ene av Caligulas festskip ble avduket i januar 1999, og i januar i år kunne hele kjølen vises frem under lokale høytideligheter. Den står nå utstilt utenfor museet i Nemi, mens konservatorene arbeider videre på rekonstruksjonen.

Nordmenn i Nemi på 2000-tallet

Det er i tråd med behovet for miljø- og naturbeskyttende tiltak at de nordiske utgravningene i Nemi kunne iverksettes i 1998. Den nordiske bakgrunn er *villeggiatura*, et skandinavisk, tverrfaglig forskningsprosjekt omkring den romerske villa i Albanoerfjellene. Utgravningene av villaen i Nemi, Locus St. Maria, utgjør den empiriske del. NIKU, Norsk institutt for kulturminneforskning, har de siste to årene deltatt aktivt i utgravningen som et ledd i deres overordnede miljø- og kulturundersøkelse av Nemi-krateret, et prosjekt ledet av Birgitte Skar (forsker, NIKU). Samarbeidet med NIKU har ført til bredere nordisk aktivitet omkring Nemi-sjøen. Et av tiltakene går ut på å konservere og dokumentere middelalderfresker i en hule i fjellveggen under Nemi. Jørgen Solstad (konserverator, NIKU) konserverer freskene, mens Olaf Steen og Kirsti Gullowsen (kunsthistorikere tilknyttet Det norske institutt i Roma), dokumenterer dem.

Villaen

Det er et vel 500 m. langt vifteformet villaanlegg som ligger brettet ut langs Nemi-sjøens østlige bredde; vifteformet i den betydning at det er flere knekk på lengdeaksen slik at villaanlegget følger kraterets kurve. Til tross for de landlige omgivelsene foreligger det ingen beviser på at villaen på Locus St. Maria var en selvforsynt *villa rustica*. Den er heller å forstå som en luksuriøs *villa suburbana*, skjønt Nemi ligger lenger fra Roma enn hva man forbinder med

det suburbane. Den moderne betydningen av begrepet villa er i denne sammenheng sterkt misvisende. Plass ville vært en bedre betegnelse.

Tilstand

Villaen er overlevet i form av fragmenterte strukturer, rester etter gulv og vegger in situ. Fraværet av interiør er så påfallende at alt tyder på fraflytning i første omgang og plyndring i neste omgang. Hva marmor angår, er det svært dårlige bevaringsforhold i den vulkanske jorden. Det er likevel nok bevart til at arktitektoniske rekonstruksjoner på papiret kan vise hvordan villaen en gang så ut. Rester etter vegg- og gulvbekledning antyder hvor rikt utsmykket den har vært. Disse omgivelsene har neppe vært for ringe for en keiser.

Byggefasene

Det er så langt i prosjektet påvist fire byggefaser for villaen: 1) republikansk, 2) julisk-claudisk, 3) flavisk, 4) trajansk-hadriansk. Senantikken / tidlig middelalder utgjør femte aktivitetsfase, men da er det ikke lenger snakk om villabygging / -restaurering. Ca. 500 e.Kr. ble villaen plyndret for byggemateriale og ornamentikk, sannsynligvis med gjenbruk som formål. Samtidig ble deler av villaen brukt som gravplass. Nærmere undersøkelser av gravene kunne gi interessante opplysninger om befolkningstilstanden og de sosiale forhold på stedet i senantikken. Et slikt studium vil gå utover villaprojektets rammer.

Arbeidet

Før utgravningene begynte for fire år siden ble det sagt halvt håpefullt, halvt spøkefullt, at det var Caesars villa som skulle graves frem. Det var et veldig, overvokst område, og det var ikke engang sikkert at ruinene som stakk opp mellom bregnene hørte til samme kompleks. Det kunne være to, eller tre, separate villaer på det store feltet. Tanken på at hele området skulle være ferdig utforsket på fem år syntes umulig. Når de nordlige og sentrale deler av villaen nå er kartlagt, og bare de sydlige deler av anlegget gjenstår, ser vi at det er mulig. Den høye arbeidsmoralen blant deltagerne, og ikke minst hos prosjektlederne med danske Pia Guldager Bilde (lektor, Århus) i spissen, har sørget for at tidsskjemaet holdes. Utgravninger er både spennende og til tider romantiske, men det er også beinhardt. En dag i felt varer ikke bare de ti timene man graver, spesielt ikke for dokumentasjonsansvarlige. Feltdagboken må ofte skrives ferdig langt ut i de sene nattetimer, mens fjellufta blåser klar og kjølig gjennom klosteret i kraterkannten, der feltarbeiderne bor. Det skal også sies at prosjektet ikke bare pågår i de to sommermånedene utgravningen varer. Både planlegningen foran hver sesong og etterarbeidet er tidkrevende, for ikke å glemme arbeidet med å registrere funnene. Hver januar måned reiser funnansvarlig, danske Birte Poulsen (redaktør av *Sfinx*), til Det danske akademi i Roma sammen med en gruppe studenter. Først der, i det arkeologiske laboratorium, avsluttes arbeidet med fun-

nene. Samtidig kan den årlige presentasjonen av Nemi-prosjektet i Roma overværes.

Staben

De siste sesongene har utgravningsfeltet ikke vært et område øremerket arkeologer alene. Nemi-prosjektet er av en slik karakter og av et slikt omfang at det har vært mulig å koble til en rekke andre spesialister som ikke bare er til hjelp, men som selv får nye erfaringer ved å samarbeide med arkeologer. Den svenske arkitekten Kjell Aage Nilsson begynte samarbeidet med skandinaviske arkeologer i forbindelse med Castor og Pollux-utgravningene på Forum Romanum på 80-tallet. Nilsson, i samarbeid med Bilde, står for de arkitektoniske rekonstruksjonstegningene av villaen. Tegningene er viktige for forståelsen av strukturene, dokumentasjonen og videre planlegning av prosjektet, men de har også en funksjon i felt: det er lettere å forklare feltarbeidere og besøkende hva som egentlig foregår i de spredte grøftene når det kan vises til plansjer og kart som knytter strukturene i de forskjellige grøftene sammen. Andre yrkesgrupper som deltar i større eller mindre grad er geofysikere, osteologer, ingeniører og diverse it-kyndige, landmålere, konservatorer og historikere. I år var det i tillegg med en gruppe amerikanske arkeologer med romerske hager som spesialområde. De undersøkte jorden i de delene av villaanlegget som kan ha vært hager. Det var ingen umiddelbar informasjon å avlese i jordlagenes overflater,

men de tok ut prøver som ved analyser kanskje kan fortelle noe.

Metoden

Nemi-prosjektet er et moderne klassisk arkeologisk utgravningsprosjekt. Grøftene og oppmålingen av resultatene legges inn i et rutesystem som er opprettet ved GPS (Global Positioning System). Dette gjør det mulig å operere med nøyaktige koordinater for punkter i landskapet. Før sesongen begynner, går geofysikeren over området med et elektromagnetisk apparat, et instrument som måler jorddybder og evt. kan kartlegge ruiner; hver struktur har sitt nummer. Resultatene av denne forundersøkelsen av jorden, kombinert med allerede kjente strukturer og kunnskaper om romersk arkitektur, gjør det mulig å anlegge grøfter med bestemte formål på bestemte steder. Også jordlagene legges inn i datahjernen, slik at det kan rekonstrueres bilder av grøftene i riktige stratigrafiske forhold. Det er langt på vei takket være datateknologi at villaen i Nemi, *Locus St. Maria*, kan kartlegges i løpet av fem år.

Statusoppgjør 2001

Villaen ligger på et platå ca. 336 m.o.h. Den er anlagt på en kraftig terassemur, med langsiden parallell med kraterveggen. I en beskrivelse av området kan man ta utgangspunkt i det 20x30 m. lange peristylet. Et peristyl er en lukket søylehall med en hage i sentrum. Vårt peristyl, som delvis er blitt utgravet i løpet av de to

siste årene, ligger sentralt i villaen, men lengst sør på det foreløbig utforskede området. Sørvest for peristylet ligger cisternen, trukket litt lenger bakover inn mot kraterveggen enn villaanlegget for øvrig.

Cisternen er en 37 m. lang cementkonstruksjon, godt støttet opp av ni strebepillarer. Adgangen til cisternen var via tre «brønner» på det flate taket. Cisternen er anlagt senest i flavisk tid, tredje fjerdedel av 1. årh. e.Kr. Den har aldri vært helt dekket av jord, men av vegetasjon. Avrensningen av den, og utgravningene tilknyttet den, ble avsluttet i år 2000. Da utgravningene i peristylet pågikk nedenfor cisternen i fjor og i år, var den nesten dekket til av blader og kratt igjen; så frodig er det i krateret.

Foran cisternen, umiddelbart sørøst for peristylet, ligger de mest luksuriøse værelsene, med fargerike opus sectile-gulv, datert til Trajans / Hadrians tid (96-136 e.Kr.), villaens fjerde fase. Hva som skjuler seg under jorden de neste 200 m. mot sørøst er usikkert, men endepunktet er den 50 m. lange, monumentale nisjen i fjellsiden, *exedra*'en. Den ble avrensket, tegnet og oppmålt i 1999. Holder teorien om romersk symmetri, kan det i det utforskede område komme frem en stor søylehall, åpen mot sjøen, slik som den som delvis er avdekket nord for peristylet.

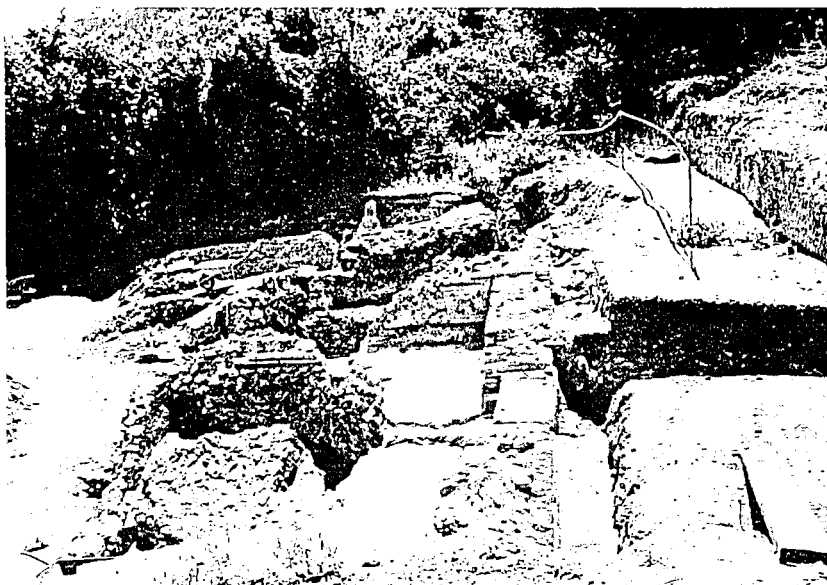
Med romersk symmetri i tankene ble det i år 2000 undersøkt om den monumentale *exedra* i sør opprinnelig ble speilet av en tilsvarende i nord. En ruin som stakk opp av jorden lengst nord på feltet ble gravet frem, men den viste seg å være en

hvelvet terassemur som støttet en solid vei, kanskje selve inngangen til villaen. Kantstenene langs veien indikerer at dette var en mer trafikkert vei enn den indre veien i villaanlegget, som ble avdekket i 1998. Inngangen ligger høyt, inn mot kraterveggen, og var sannsynligvis forbundet med veien ned til tempelet ved Nemisjøens nordlige bredde.

Mellom inngangen og sjøen har det sannsynligvis ligget en hage. All søken etter strukturer i området har gitt negative resultater. Den indre veien kommer ut i hagen. Sør for hagen, nedenfor den indre veien, ligger termene, eller badene. Badene ligger ned mot sjøen, og er lettere tilgjengelig for besøkende enn resten av villaanlegget. Det er bestemt at de

Inngangsveien til villaområdet som ble gravet frem sommeren 2000. På platået nedenfor stikker en senantikkk grav ut fra profilen. I denne graven lå det en mann og en kvinne. Fotograf: Camilla C. Wenn.

Badene. Fotograf: Camilla C. Wenn.

ikke skal dekkes til igjen. De vil ligge åpne som en arkeologisk park i tråd med miljø- og naturbeskyttelsesprogrammet i Albanerfjellene. Badene er hovedsakelig hadrianske (118-136 f.Kr.), bygget i opus mixtum-teknikk med opus spicatum-gulv. Det finnes tidligere, flaviske (68-96 e.Kr.) murer i badene, men hvorvidt disse hørte til et tidligere bad eller en bygning med en helt annen funksjon er ukjent. Vi vet ingenting om dette området før i hadriansk tid. Et teglstensstempel in situ kunne dateres til 200-tallet e.Kr. Henriette L'Orsa, hovedfagsstudent i klassisk arkeologi, Oslo, tilbragte sommeren i disse antikke badene. I senere tid er en del av badene brukt som kalkbrenneri. Det er en av forklaringene på hvorfor så lite marmor er funnet i forhold til hvor mye

det en gang har vært på Locus St. Maria.

Mellom nordsiden med inngang, hage og bad, og peristylet, ligger flere rom og portikoen, den store søylehallen som ligger åpen mot sjøen. Rommene lengst mot nord har sorte og hvite tesserae-mosaikker med geometriske mønstre, mens et triclinium som ligger blant rommene bak portikoen, inn mot kraterveggen, har en figurativ mosaikk. Den viser en fugl, og ble halvveis avdekket under et tykt fyllag den aller siste utgravningsdagen i 2000. Verbet og vitnesbyrdet *fecit* kom frem. Lise Jensen Tveit (hovedfagsstudent i klassisk arkeologi, Oslo) fant mosaikken og samtidig emnet for sin hovedfagsoppgave. Hun måtte imidlertid vente et helt år på å komme tilbake, grave den

frem fra den andre siden og endelig få se hvem som hadde laget den. Men navnet fantes ikke. Mosaikken er rett og slett ikke signert.

Nordøstsiden av peristylet

Peristylet skal få litt ekstra oppmerksomhet. Det er undersøkt ved utgravninger i tre dype maskingravede grøfter. Den første ble lagt ut i år 2000, som en slags søkegrøft i det den gang udefinerte område. Søkegrøften var lagt perfekt over det sørlige hjørnet av peristylet. Søyletromler lå veltet ned i kanalen som løper innenfor søyleraden, og det var tydelige avtrykk etter marmorplatene i et opus sectile-gulv i mørtelen som dekket peristylgulvet.

Med utgangspunkt i fjorårets oppmålinger kunne det i år legges ut to grøfter med det formål å snitte to av de andre hjørnene og dermed påvise peristylets størrelse. Første tegn på at beregningene var riktige kom nesten umiddelbart etter at årets utgravninger begynte. En grøft skulle legges ut fra det antatte sentrum av peristylet, for å klargjøre så mye som mulig av hagen før de amerikanske hagearkeologene kom. Under dette arbeidet ble en skulpturbase avdekket, nøyaktig i sentrum!

Mellom basen og kanalen var det bare hagejord. Da gravekloen nådde frem til kanalkanten og avdekket en søylebase, varte det ikke lenge før spader og graveskjeer overtok. To søylebaser til kom frem, med rester etter stukkatur. Intakte marmorplater i bunnen av kanalen viste at den en gang hadde vært marmorbekledd.

Peristylgulvet var dekket av rektangulære hvite marmorplater. Bakveggen på peristylet kom frem, og i triclinitet rett bak mot nord viste det seg også at marmorgulvet var bevart. En del av peristylgulvet var dekket av utallige bittesmå marmorfliser. Her kan plyndrerne ha stått og hugget opp veggbekledningen av marmor – kanskje for salg?

Et republikansk atrium

Etter prøvegrøften i 2000 var peristylet ventet, men at utgravningen av det i tillegg skulle lede til oppdagelsen av det eneste rene republikanske laget på feltet, var en velkommen overraskelse. Det skjedde på de amerikanske hage-arkeologenes siste dag i Nemi. Hagejorden i peristylhagen ble endevendt i et siste forsøk på å finne blomsterpotter eller andre spor etter hage. I stedet kom fundamentet til et republikansk atrium frem. Veggene var gått tapt, og det var ingen bygningsrester. De må ha blitt fjernet, men ikke på grunn av oppføringen av peristylet. Peristylet er ikke anlagt vinkelrett på atriet; det er intet forhold mellom de to bygningene som tyder på at atriet var kjent da peristylet ble bygget. Kan atriet være restene etter Caesars første villa in Nemore, som ble revet?

Et dolium

Den republikanske atriumsvillaen kan ha vært av typen *villa rustica*, en slags bondegård. Skulpturbasen i peristylhagens sentrum viste seg å være fundamentert på et *dolium*, et stort for-

Fra venstre: Camilla C. Wenn, hovedfag klassisk arkeologi, Oslo, og prosjektleder Pia Guldager Bilde, lektor, Århus. De sitter i en 4 m. dyp grøft. Bildet er tatt like etter at doliet er oppdaget. Fotograf: undertegnede.

rådskar. Halvparten av doliet stakk frem fra under basen, intakt, bortsett fra at randen manglet; den kan være blant skårene som ble tatt opp fra doliets indre. Doliet er republikansk, datert både utfra keramikktypen og stratigrafien. Det inneholdt også utelukkende republikansk materiale. Ett

dolium er ikke nok til å påstå at den første romerske villaen på stedet var selvforsynt. Man kunne lagre mat uten å produsere den selv. Opplevelsen av å finne doliet ga inspirasjon til hovedfagsoppgave for Camilla C. Wenn (klassisk arkeologi, Oslo).

Sørvestsiden av peristylet

Det vestlige hjørnet av peristylet, det som peker opp mot cisternen, ble bare såvidt avdekket. Også dette lå der hvor det var forventet å ligge. Formålet med å avdekke det var å se peristylet knyttet til evt. bakenforliggende rommotsør. Denne grøften var årets største, 30 x 6 m. Den ble åpnet av forskere fra NIKU,

Birgitte Skar og Wenche Helliksen. Vel 4 m. nede i bakken begynte den erfarne gravemaskinføreren å protestere; han mente jorden ga etter. Da et hull åpnet seg i jorden utenfor grøften, der gravemaskinen kjørte for å dumpe jord, tok det ikke lang tid før maskinkraft ble erstattet med hånd-

kraft. Hullet gikk 3 m. rett ned i den velkjente *cryptoporticus*'en, undergrunnsgangen gjennom terassemuren. Den ble undersøkt i 1998. Der hvor jorden åpnet seg, har den underjordiske gangen et hull i taket. Innerst i grøften var det 2 m. igjen til villaens grunnplan, og italienske grovarbeidere satte igang med hakker og spader. Hele grøften kunne ikke graves opp for hånd, så fem mindre grøfter ble lagt ut i den store.

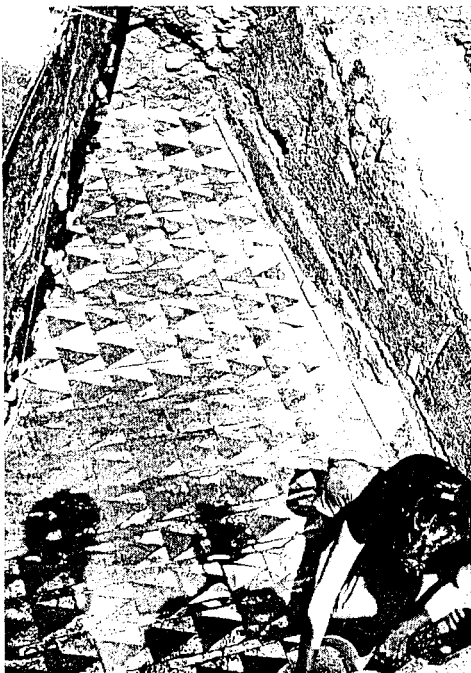
Et hadriansk gulv

Rommene tilknyttet peristylet på sørsiden ble funnet med et sjeldent snev av sensasjonsfølelse. *Opus sectile*-gulvet i et 3.5 x 3.5 m. triclinium bestod av langbente sorte skifertrekanter lagt i linjer, omgitt av rødgul marmor (*giallo antico*) og rammet inn av lister av lyseblå-grå marmor (*bardilio*, en blå åre av Luna-marmor). Kombinasjonen av sort skifer og gul marmor i geometriske figurer har et arkaisereende preg som hurtig ble dateret av Birte Poulsen (se over) og marmorekspert Mette Mol-

tesen (kurator, Ny Carlsberg Glyptotek) til Hadrians tid (116-136 e.Kr.). I motsetning til ellers på feltet var marmoren godt bevart, men skiferen var i sørgelig tilstand. Gulvet ble konserverert *in situ*; faste strukturer blir ikke tatt opp, selv ikke når det som i dette tilfellet ikke kan vises til andre, allerede kjente eksempler. Nå er det dekket til igjen med 4-5 m. jord.

Trappen

Øst for *tricliniet* med det hadrianske gulvet – og fremdeles sør for peristylet – dukket det tidlig opp noen udefinerbare strukturer. Veggene passet inn i villaens øvrige orientering, men et slags gulv skapte problemer idet det

Det hadrianske gulvet i et av de luksuriøse rommene bak peristylet. Her er det under behandling av den danske konservatoren Sashiko. Nå ligger det under 5 meter jord igjen. Fotograf: Camilla C. Wenn.

ville ligge midt på søylene i peristylet ved siden av, som en underlig mellom-etasje. Det var først mot slutten av utgravningssesongen at det ble gravet dypere rundt strukturene, og det kunne fastslås at «gulvet» var en trappeavsats. To trappetrinn kom frem, 2 m. lange, i retning mot peristylet. Avsatsen forutsetter at det var adgang til peristylets tak, eller til en 3. etasje i bygningen vis a vis. Trapper knyttet til peristyl på denne måten er sjeldent. Det er en mulighet for at trappen ledet videre ned til *cryptoporticus*'en, men det kunne ikke påvises. Undersøkelsen ble påbegynt, men da en av grovarbeiderne trådte gjennom jorden uten å nå bunnen og åpnet for et 3 m. dypt tomrom, ble området sikret og nesten all aktivitet stanset. Nils Ole Sundet, (hovedfag, klassisk arkeologi, Bergen), gjorde et Indiana Jones-stunt. Han klatret ned og undersøkte forholdene nærmere. Som det første hullet var også dette tilknyttet *cryptoporticus*'en, men forårsaket av undergravninger i moderne tid. Skattejegere har gravet en gang inn i terassemuren i et forsøk på å komme rundt det punkt i *cryptoporticus*'en der taket har falt ned, og videre innover.

Funn

Hver kampanje skaffer til veie tusenvis av potteskår fra krukker, kar, kopper, tallerkener og lamper. En stor del av keramikken er lokalprodusert og ikke så forseggjort, mens andre keramikktypen vitner om import og mer luksuriøse forhold. Større og mindre biter av stukkaturen som

dekket veggene i villaen er en annen høyt representert materialegruppe. Noen av fragmentene viser deler av veggmalerier i friske farger. Det er funnet bly fra vannrør, og glass og metall, men enkelte funn er mer oppsiktsvekkende enn andre. Et korintisk miniatyrkapitel i godt bevart marmor må nevnes. *Campana*-plater, arkitektonisk ornamentikk, med voluttmønster eller figurative motiver, er funnet i flere eksemplarer; en av dem viser ammen som vasker Odyssevs' føtter. Det er funnet en nøkkel, en sølvring, og i alt fire mynter, for å nevne noe.

Ekskursjoner, innbrudd og fester

Som i de forutgående sesongene ble det også i år arrangert ekskursjoner til romerske villaer og utgravninger i Lazio. På en av ekskursjonene ble det gjort innbrudd i prosjektets minibuser, og vesker med personlige eiendeler og nøkler til klosteret ble stjålet. Innbruddet i klosteret et par uker senere burde derfor ikke ha vært en overraskelse. Bare mat ble stjålet, men noen av dørene til soveværelsene ble prøvet. Tatt i betraktning innbrudd, presten som går igjen i klosteret, sjøormen i Loch Nemi, og hullene som åpner seg i jorden på feltet, kan ingen påstå at det er kjedelig å være arkeolog. Man skal heller ikke glemme spenningen ved å grave opp romerske ruiner og senantikke skjeletter. Og så er det fornøyselsene: St. Hans-festen er en årlig begivenhet, med skandinaver som synger mens heksen brennes på bålet, og nord-

St.Hansaften ved Nemisjøen. Fotograf: Camilla C. Wenn.

menn som danser til «La det svinge» iført glitrende rosa stretch-body'er. Festlighetene er mange. Hvis ingen kan legge frem spesielle funn som gjør dagen minneverdig, er dagens høydepunkt lunsjen, som kjøpes kollektivt, bringes fra en lokal restaurant, og nytes i skyggen av et fiken-tre. Man får ikke nok mat i felt.

Velkomst- og avskjedsmiddagene spanderes av prosjektet, og er henholdsvis preget av forventninger og sentimentale avskjeder, som seg hør og bør når 40 personer bor sammen i to måneder. Alle middagsarrangementer er velkomne, men det gjør ekstra inntrykk når Rasmus Brandt og Lilli Stenius kommer kjørende fra Roma med bilen full av panner og

kasseroller fulle av deilig mat, til så mange mennesker!

Finansiering

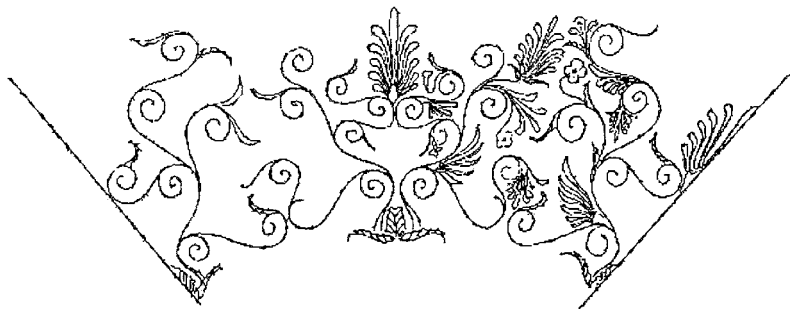
De nordiske utgravningene i Nemi er hovedsakelig sponset av det danske Carlsbergfondet, som har røtter i Nemi helt fra brygger Jacobsens tid (1800-tallet). Nordisk Samarbeidsnemnd for Humanistisk forskning (NOS-H) har betalt halvparten av utgravningene fra 1999 til 2001. Det svenske Fondazione Famiglia Rausing har gitt sin årlige støtte. En feltsesong er anslått til 3-3.5 mill. kroner. For 2002 er finansieringen bare garantert for dansker og sven-sker. Det innebærer at Norge og Fin-

land må fremskaffe 300.000 kr. hver for å få lov til å delta i siste runde. Hvis intet annet nytter, kan kanskje reportasjen i NRKs *Schrödingers Katt* åpne blivende sponsoreres øyne og lommebøker.

Norske deltagere

Som det kommer frem i teksten over, har til vår store glede flere norske studenter begynt på hovedfag i klassisk arkeologi. Flere av dem har hentet sine første felt-erfaringer i Nemi. Nils Ole Sundet studerer ved Universitetet i Bergen, Camilla C. Wenn, Henriette L'Orsa, og Lise Jenssen Tveit studerer ved Universitetet i Oslo. Lise hadde ordnet det slik at hennes mann, Stig, som er karttegner for Statens Vegvesen, deltok med sine

fagkunnskaper. Han laget detaljerte kart over feltet og området rundt. Gunnar Ellingsen som er ferdig med hovedfag i historie (Bergen) har de siste tre årene vært offisiell feltfotograf. Bildene hans er utmerkede, men siden de arkiveres i Århus, er de av praktiske grunner ikke med i denne artikkelen. Gode feltarkeologer såvel som fotografer er å finne blant historikere. Erlend Haavardsholm som holder på med hovedfag i antikkhistorie ved Universitetet i Oslo, er ikke bare en god feltarbeider, han er også tiltakshaver for en rekke musikalske innslag både i og utenfor felt. Med andre ord: det finnes flere kvalifiserte feltarbeidere som gjerne vil delta dersom det iverksettes flere arkeologiske prosjekter. Det er på tide å tenke på det, nå som Nemi-utgravningene går mot slutten.

Hva karakteriserte den romerske republikk?

Merknader til Per-Bjarne Ravnås melding av Bjørn Qviller:
Romersk politisk kultur og sosiologisk historie

BJØRN QVILLER

Per-Bjarne Ravnås har i *Klassisk forum* nr 2, 2000 på en prisverdig måte reist noen spørsmål som bør interessere alle som er opptatte av antikkens politiske kulturer. Han kritiserer min bruk av en samfunnsmodell med vekt på patroner og klienter.¹ Jeg er også redaktøren takk skyldig for en anledning til å legge fram noen prinsipielle betraktninger om hva slags samfunnssyn har størst forklaringskraft i studiet av den romerske republikken. Finnes det noe alternativ til å legge vekt på patroner og klienter?

Slikt stoff egner seg til debatt i et organ som *Klassisk Forum*, men i mindre grad i en innføringsbok. Når jeg i min bok ikke går lenger enn jeg gjør i kritikken av for eksempel P.A. Brunt, er det fordi jeg mener at en lærebok i romersk historie skal være en lærebok i romersk historie og ikke en eksersis i økonomisk sosiologi eller i andre samfunnsvitenskapelige retninger.

Jeg vil først plassere denne debatten innenfor rammen av antikkshistoriografi: Det er tre dominerende retninger i studiet av antikke samfunn.

1) **atomisme.** Dette synet hevder at samfunnet består av individer som forfølger sine egeninteresser. Forskerne preget av atomisme anerkjenner ikke eksistensen av noen form for overindividuelle fenomen som for eksempel kultur. Denne tilnærmingsmåten tematiseres sjelden. Et indisi-um på en atomistisk tilnærming er at forskeren ikke er i stand til å hankses med kulturen, siden denne er overindividuell. Denne tilnærmingsmåten søker ikke å oppdage underliggende strukturer, krefter eller årsaker. Slike finnes ikke ifølge denne tilnærmingss-

---

1) Det ville ha vært fristende å komme inn på hans syn på antikk økonomi. Men siden han ikke gir noen argumenter med kognitivt innhold, lar jeg dette tema ligge.

måten. Atomismen, som i praksis er meget utbredt, er problematisk fordi den i praksis vil bety at individene har privat språk, noe som er absurd fordi språket er et sosialt fenomen. Der er også andre grunner til å avvise en atomistisk modell, men dem skal jeg la ligge i denne omgang. Denne tilnærmingsmåten har intet intellektuelt forsvar mot å lese moderne fenomener som kapitalisme inn i antikken.

2) **klassekamp-modellen** vil forstå antikkens politiske liv som en funksjon av klassemotsetninger. Denne modellen baserer seg på en tilbakeprojeksjon av Marxs analyse av klassemotsetningene under kapitalismen. Syntesen over dette århundrets forskning på antikken fra et ikke-sovjetisk, marxistisk ståsted er å finne i G.E.M. de Ste Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*. London 1981.

I vår sammenheng er det kun marxismens betydning for kritikken av patron/klient-modellen (heretter kalt p./k.-modellen) som er aktuell. Ikke alle marxister er uenige i p./k.-modellen. de Ste Croix er således en meget varm talsmann for den, men sosialisten P.A. Brunt har lagt seg i selen for å vise at klientellene ikke spiller så stor rolle som Gelzer trodde. Sammenfatningen er «Clientela» i hans *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*. Oxford 1988:382-442. Hans syn på det sosiale innholdet i seinrepublikkens konflikter framgår av følgende sammendrag: «[...] it is evident that the great conflicts [...] resulted from divergences of **interest** [...] between the **senatorial nobility** (uthev.BQ) at large on

the one hand, and (at various times) the Italian allies, the Equites, the urban plebs, and the peasantry on the other (s.386).» Et samfunnssyn som framhever patroners og klienters betydning er her fortrent av interessebaserte klassemotsetninger. Det går klart fram av min bok at jeg har forbehold mot Brunts syn (s.32) noe Ravnå ikke tar hensyn til. Da jeg ikke kan ha uttrykt meg klart nok, skal jeg gå litt mer i detalj. Brunt er hele tiden ute etter en samfunnsmodell med to antagonistiske klasser. Overklassen er temmelig konstant, majoriteten av senatsadelen, spørsmålet er hvem er underklassen. Her er det på ulike tidspunkter forskjellige kandidater, forbundsfellene, ridderne og bøndene i Italia. Jeg skal konsentrere meg om disse siste, siden de utgjør kjernen i armeen, som er den viktigste institusjonen i republikken. Brunt er i alle sammenhenger forbundet med det syn at senatseliten etter 2.punerkrig drev småbrukerne fra jorda, og konsentrerte jorda i store konsoliderte gods som ble drevet med slaver som arbeidskraft.

Min bok er den eneste elementærframstillingen av romersk historie som tar hensyn til at landskapsarkeologiske undersøkelser ved den britiske skolen i Roma har sannsynliggjort at Brunt og andres bilde av seinrepublikkens jordbruk som preget av voksende storgods antakelig er tatt ut av lufta. Dermed faller det økonomiske grunnlaget for Brunts syn vekk. Den todelte klassestrukturen til Brunt ser ut til å være en tilbakeprojeksjon av Karl Marxs berømte bilde av klasse-

motsetningene under kapitalismen slik de framgår av åpningen til *Det kommunistiske manifest*: «Die ganze Gesellschaft spaltet sich mehr und mehr in zwei grosse feindliche Lager, in zwei grosse, einander direkt gegenüberstehende Klassen: Bourgeoisie und Proletariat.» Marx gjør uttrykkelig oppmerksom på at denne modellen bare er gyldig for det kapitalistiske samfunnet. Marx utarbeidet seinere en teori om gjennomsnittsprofittraten som forklarer dannelsen av denne todelte klassestrukturen. Noe tilsvarende strukturelt trekk ved samfunnet i antikken har ingen påvist. Brunt har et problem han ikke er oppmerksom på. Hvorfor sprengte ikke de antagonistiske klassemotsetningene samfunnet i stykker? Fordi konfliktene ble holdt i tømme. Det som hindret sosialt sammenbrudd behandles nedenfor.

3) **patron/klient-modellen**, som i motsetning til de to andre finner en overveldende støtte i antikkens litteratur om normer og verdier, i kilder til antikkens økonomi og i politiske tekster. Patroner og klienter var svaret på at ressurser var ulikt fordelt. Dette perspektivet er etter min oppfatning alle andre perspektiver knusende overlegent og har et enormt forklaringspotensiale som strekker seg lang ut over antikken. Perspektivet, som har vært kjent siden debatten om den franske forfatningen etter hundreårskrigen, fikk en avgjørende formulering i Matthias Gelzer, *Die Nobilität der Römischen Republik*. Lpz. 1912. De forskerne som skrev biografier over kildebelagte romere for Pauly-Wissowas *Realencyclopä-*

die, oppdaget at deres objekter opptrådte i visse mønstre. Disse forskerne grunnla studiet av sosiale nettverk, lenge før ordet «nettverk» var oppfunnet. Først i de seineste år er forskere i moderne historie kommet etter med det de kaller «historie på individnivå». En annen stor oppdagelse p./k.-historikerne gjorde, var de romerske verdibegrepene. De store framstillingene av romersk politikk i republikkens tid er uttrykk for p./k.-modellen. Det gjelder for eksempel monografiene til Badian, Syme og Ross Taylor. Perspektivet har den fordel at det ikke er avledet av en teoretisk modell, men er utviklet på basis av kildene, dvs. induktivt. Vi lar konsul Gaius Marius oppsummere hva adelens makt hviler på: «gammelt adelskap, deres forfedres bedrifter, rikdommene til slekt og skyldfolk, og omfattende klienteller» (Salust, *Iugurtha* 85). Dette perspektivet står urokket til i dag (Martin Jehne, *Demokratie in Rom?* Stuttgart. 1995). Når dette perspektivet ikke benyttes mer, er grunnene hertil ikke av faglig art. En lærebok som ikke legger betydelig vekt på dette er lite brukelig.

Kritikere av p./k.-modellen har som hovedinnvending at det er så få kilder til patroner og klienter. Til dette kan det svares at en av fordelene ved å bruke klienter som stråmenn, var at makta ble usynlig. Det er derfor nødvendig ikke å ta kildene for pålydende, men å bruke dem som indiser i en indisiekjede for å komme på spor av bakmennene. Patronene var ofte ikke synlige, med god grunn. Det de drev med var ofte tvisomt selv etter romersk politisk moral. En som

studerer det romerske samfunnet må derfor ikke nøye seg med at kildene virker tause. Forskeren må utvikle metoder til synliggjøring av vage og usynlige strukturer. Ved å betone viktigheten av å synliggjøre usynlige strukturer knytter jeg an til en viktig og ledende trend innen internasjonal samfunnsforskning. Det er denne retning som stiller de fleste interessante spørsmålene innen økonomisk sosiologi og økonomisk og politisk historie, og som kommer opp med de fleste interessante svarene. Denne tilnæringsmåten forklarer forhold som en tradisjonell atomisme ikke kunne forklare. En introduksjon til dette emnet er Andrew Sayer, *Realism and Social Science*. London 2000. P./k.-modellen kan ikke brukes uten en betydelig teoretisk innsikt.

Selv om p./k.-perspektivet har betydelig gjennomslagskraft til å forklare romersk politisk kultur, kan det ikke stå alene. Jeg hevder i boka at den romerske republikken skiller seg ut fra de øvrige småstatene i Europa i tidlig jernalder ved at **republikken tok kontroll med private krigsherrers klientarmeer** (s.39). Denne påstanden er satt med sperret skrift i teksten. Republikkens krigføring må derfor forklares med faktorer som rekker videre enn p./k.-modellen.

Har det kommet noen fruktbare alternativer til p./k.-modellen? Ifølge Ravnås anmeldelse er det et alternativ som svekker gyldigheten til p./k.-modellen. Det kan vel rimeligvis sammenfattende beskrives slik: P./k.-systemet var ytterst beskjedent tilstede i det republikanske folkestyret. Hvordan dette folkestyret fungerer,

er imidlertid vagt beskrevet i anmeldelsen, hans doktoravhandling *Makt og innflytelse i Den romerske republikk på Caesars tid*. Bergen 1999 og i den litteratur han slutter seg til (særlig Fergus Millar: *The Crowd in Rome in the Late Republic*. Ann Arbor 1998 (236 sider)). Klient-kritiker Millars positive bidrag til debatten synes å være følgende: Romerske politikere måtte trekke inn folket i vedtak av lover. Han mener at dette følgelig må bety at folket har en reell innflytelse på politikernes prosjekter. Problemet hans er at han aldri viser at folket har en slik reell innflytelse eller at folket har et reelt initiativ. Han kommer aldri lenger enn til å vise at det finnes i den romerske republikken en ideologi om nødvendigheten av folkelig konsensus. Men det visste vi på forhånd. Hvor tynn bevisføringen er, går fram av hans stikkordregister: Det innholder noen usle referanser til «populus» og noen enda magrere til «democracy» og «plebs urbana». Problemet for Millars demokrati reises med full tyngde av Pseudo-Sallust i *Oratio in Ciceronem*: «[Skal jeg henvende] meg til romerfolket? Som er så fordervet av bestikkelser at det har seg og sin lykke til salgs?» Her sies det med rene ord at befolkningen er til salgs til høystbydende patron. Det er vel ikke en vanlig egenskap ved elektoratet i et demokrati.

Ravnås forbilde, Millar, har således aldri dokumentert at han er i stand til å behandle politisk kultur. Millar har tidligere begått en metertrykk bok om den romerske keiser hvor keiserdømmets karakter av å være et militærdiktatur mildt sagt

nedtones. I den nærværende boka er hans hovedproblem at kildene han siterer vrimler av referanser til klienter uten at han synes å ta notis av dem. Når han ikke behandler klienter, som etter hans mening ikke burde ha eksistert, svekker han tiltroen til sitt alternativ. Millar behandler for eksempel Lucullus' middag for folket i anledning av sin triumf: «In addition to this, he feasted the city magnificently and also the surrounding villages [...]». Lenger nede på samme side behandler han utdelingene av gratis korn (s.32) uten å sette slike fenomener i sammenheng med patronater. Millar overvinne p./k.-modellen ved å overse den. Hadde italienske dommere vært like lite pågående som Millar, ville aldri samrøret mellom politikk og organisert kriminalitet i Italia vært avslørt.

Ravnå og Millar synes å mene at det er en motsetning mellom demokrati og forekomst av p./k.-forhold. Det er ikke tilfelle. Italia er et demokrati etter den andre verdenskrigen. Dette forhindret ikke at mafiaen leverte stemmene til befolkningen i Sør-Italia og Sicilia som blokkstemmer til kristeligdemokratene fram til dommerskandalen i slutten av åtti-årene. Andre demokratier som er dominert av p./k.-forhold er Mexico,

India og Japan. I Japan er andre former for handel enn inside-handel ukjent. Det mest oppsiktsvekkende tilfellet av p./k.-forhold i moderne tid er det demokratiske partiets dominans i Chicago.

Blant de mange problematiske posisjonene p./k.-kritikerne inntar, er den minst akseptable at de ikke behandler de relevante kildene. Millar finner det ikke bryet verd å behandle den kilden som er mest informativ av alle, når det gjelder klientellets politiske betydning. Det er Ciceros tale *Pro Murena*. Murena stilte til konsultasjon for året 62 f.Kr. og ble anklaget av Cato d.y for bruk av bestikkelser. Cicero sier til Murenas forsvar: «Menn med små midler har bare en måte til å erverve gunstbevisninger fra vår stand og å betale dem tilbake - ved å bistå og delta i våre valgkamper.» (70) Det er betegnende at Fergus Millars bok ikke har en eneste referanse til forgjelding som ifølge samstemte kilder (og Brunt) var et hovedproblem for plebs gjennom hele seinrepublikken. Det var trusselen om forgjelding som førte til den adferden Cicero beskrev i sitatet fra *Pro Murena*.

Den eneste p./k.kritiker som behandler denne kilden er P.A.Brunt. Hans kommentar til denne passasjen viser argumentasjonsnivået hos kritikerne av p./k.-modellen: «in his (Ciceros, BQ anm.) defence of Murena there is only one reference to clients» ('Clientela' i: *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*. Oxf. 1988:428). Vel, Cicero lokaliserer folkets rolle som klienter i nobilitetens valgkamper. Det er neppe noen

treffende innvending å si at det dreier seg om én allusjon. Enten har Cicero rett, eller så har han ikke rett. Etter å ha oversett eller på Brunts vis borttolket kildene, kan Ravnå i sin avhandling trekke følgende slutning: «Klienter spilte liten eller ingen rolle ved valg og avstemninger» (Ravnå 1999:283).

Et annet problem er at p./k.-kritikere ved å lage nye definisjoner søker å bli kvitt klienteller som allerede er veletablerte i forskningen. Ravnås anmeldelse kan leses på denne måten. Han stiller flere retoriske spørsmål av typen: «Hvor går grensen mellom lojale klientsoldater og yrkessoldater som følger den feltherren som gir best utsikter til seier og lønnsomme plyndringer.» En rimelig definisjon ser slik ut: Skillet går mellom dem som slåss av lojalitet og dem som slåss for lønn. **Etter min definisjon er begge typene av soldater klienter, men med en litt ulik valør. Begge gruppene har det viktige til felles at de har overtatt krigsherrens verdier for å komme til knappe ressurser.** I min bok framheves det at «klienten må overta patronens verdier for å få adgang til knappe ressurser» (s. 40). En gruppe politikere og velgere er her utdefinert. De som opptrer politisk av reint altruistiske grunner. Denne politikertypen er sjelden nok i våre dager og var ukjent i den romerske republikken. Når Ravnå spør retorisk «hvor går skillet mellom romerske politikere som ga velgerne sirkusforestillinger og norske politikere som vil gi velgerne billig bensin?», gir jeg ordet til partietierne Eli og Carl I. Hagen. De har

gang på gang opptrådt på tv våren 2001 for å jamre over hvor utakknemlige verstingene i Frp har vært mot Carl Ivar. De skyldte ham jo alt og allikevel protesterer de mot å bli skjøvet ut i mørket. Dette er åpenbart et eksempel på klientmoral, Ciceros *De Officiis* siteres av folk som aldri har lest ham. Politikere med billig bensinsirkus har det til felles med dem med brød og sirkus at de håper at velgerne vil overta deres verdier ved å gi dem sin stemme mot å få knappe goder. Jeg går ut fra at Ravnå med sine spørsmål ville bortdefinere leiesoldater og moderne velgere, som ønsker billig bensin, fra klientkategorien. Eksemplene var ikke velegnet til et slikt formål.

Antakelig ville det hjelpe betraktelig på kvaliteten til studiet av det norske samfunnet i dag om p./k.-modeller ble mer benyttet. Eksempelvis gjelder dette studiet av norsk økonomi der innsidehandel på Børsen er et hovedproblem. Hva går Kredittsynets kontroll ut på? Jo, å avdekke usynlige strukturer som bringer inn særinteresser i uformelt og ulovlig markedssamarbeid. Her er det lett å etterspore p./k.-forhold, uten at jeg vil nevne navn.

Ravnås metode består bl.a. i å redefinere fenomenene. Kan han finne at en person kan gis et predikat i

stedet for «klient,» er dette andre predikatet overbestemmende. Men fenomenet «klient» forsvinner ikke på en så lettvinnt måte. Substansen består selv om betegnelsen skiftes ut. Fenomenet, at noen overtar andres verdier mot en godtgjørelse, fjernes ikke gjennom en lek med ord. Et grovt eksempel på en slik redefinisjon finnes i Ravnås dr.avh. Når bruken av klienter er overveldende tydelig i kildene, som når Pompeius og Crassus skulle stille til valg til konsuler i 55 f.Kr. «ser de [ikke] ut til å ha satt sin lit til trofaste klienter. I stedet brukte de trusler og vold for å fjerne farlige motkandidater samtidig som de baserte seg på stemmer fra Caesars soldater som ble sendt på permisjon fra Gallia for å avgi stemme». Vi får håpe at de velgerne som ble banket opp av Caesars klientsoldater fant trøst i Ravnås påstand om at de ble i alle fall ikke banket opp av ned-arvede klienter. På en slik bakgrunn trekker han denne konklusjonen: «Stabile og pålitelige klientrelasjoner ser altså ikke ut til ha spilt noen stor rolle i forbindelse med valg» (Ravnå 1999:250). Man skal være temmelig tom for argumenter mot klientmodellen når man må benytte seg av Caesars lanseknekter for å «motbevise den». Som om ikke de var klienter så gode som noen. Ravnå kan ikke vente at vi andre vil bruke hans privatspråk, særlig ikke når argumentasjonen hans hviler på så problematiske forutsetninger. Han bruker *ad hoc* argumenter for å unngå å hankes med kilder som er besværlige for hans posisjon. Vi har også sett eksempler på at han ikke tar dem

opp. Med en slik forskningsstrategi immuniserer han sin egen teori mot falsifisering. Hans egen teori om at patroner og klienter spiller en minimal rolle ved valg er i praksis forenlig med utstrakt bruk av klienter... Dermed blir teorien tautologisk og risikerer intet.

Ved å gjøre «stabil» til et kriterium gjør han selve klientbegrepet umulig å bruke. Hvordan skulle en politiker kunne stige fram, hvis ikke klientellet hans vokste? Og hvordan kan en politiker miste innflytelse, hvis ikke klientellet skrumper? For å vise hvor umulig dette kriteriet er kan man benytte en moderne parallell: Et politisk parti er således ikke et parti, dersom oppslutningen varierer.

Denne metoden gir merkelige utslag i anmeldelsen, hvor han hevder at p./k.-forhold som forklaringsfaktor er ubrukelig. Det ene gjelder at Pompeius hadde klientstater i øst som han kunne trekke på under borgerkrigen mot Caesar. Han gir til beste en lang utredning om Pompeius' militærstrategi som grunnet seg på: «Dette var imperiets rikeste områder [...]». Saken er imidlertid den at Ravnå i en fotnote gir meg rett: «Ifølge Plu. *Pom.* 76.5. sto den egyptiske kongen i gjeld til Pompeius pga. tjenester hans far hadde mottatt fra ham -- altså et typisk tilfelle av tradisjonell patron/klient-binding.» Denne bemerkningen, som bekrefter det jeg skriver, kan jeg vanskelig se er noen innvending, ei heller at Ravnå påpeker at områdene hvor klientene befant seg var rike. Dette momentet framgår for øvrig av min kontekst. Ingen rasjonell patron ville gå inn for

å skaffe seg utenlandske fattiglemmer som klienter.

Millar har i likhet med Ravnå alvorlige definisjonsproblemer: «We do not yet understand whether we should categorize those who held public office as a «class», an «elite» or an «aristocracy» (s.10). Til dette er det å si: Begrepsbetegnelsen er det minst viktige. Det avslørende er at et slikt skinnproblem får ta opp plass på bekostning av et som var mye viktigere. Den romerske republikk trengte et personell for å fatte beslutninger. Det avgjørende i vår sammenheng er hvordan dette personellet ervervet autoritet til å fatte beslutninger som ble respektert. Det er bl.a. her klientellet kommer inn. Det er styrken til klientellet som ga autoritet. Det fantes ikke noe annet apparat som en utøvende makt kunne bruke til å sette sin vilje igjennom i innenrikspolitiske saker.

Et annet problem med p./k.-kritikerne er at de er metodisk avskåret fra å identifisere og tydeliggjøre vage og usynlige strukturer. Ravnå bruker mye plass på å gjendrive min påstand om at Crassus hadde Caesar og Catilina som sine klienter og at klientforholdet baserte seg på lån som Crassus hadde ytet. Nå er ikke jeg alene om å mene det. Min kritiker sier at det «er en svært utbredt oppfatning». En lærebok som min bør fram-

heve *communis opinio*. Ravnå lar til og med Crassus frifinne seg selv for å ha støttet Catilina. Han gjengir med bifall at Crassus ifølge Sallust (*Cat.* 48.9) skal ha påstått at påstanden om at han hadde støttet Catilina var plantet av Cicero. Dette er det motsatte av kildekritikk, nemlig godtroenhet. Påstanden til Crassus er kun troverdig dersom den kan bekreftes av en av Crassus uavhengig kilde.

La oss se nærmere på Sallust og denne passasjen. Derved kan vi komme nærmere inn på det problematiske i påstandene til kritikerne av p./k.-modellen: En person ved navn Lucius Tarquinius la i et senatsmøte fram kompromitterende opplysninger om forbindelsen mellom Crassus og Catilina. Reaksjon i senatsmøtet er ytterst interessant. Noen naive tilstedeværende mente at opplysningene var uten troverdighet fordi Crassus var rik og adelig og hadde høy rang (tidligere konsul, BQ). Andre mente at opplysningene var sannferdige, men at det ikke var verdt å provosere en så mektig mann i en krisesituasjon. Så kommer rosinen i pølsa: **»Der var også mange som var under private forretningsforpliktelser til Crassus. Alle disse insisterte høylydt på at anklagen var falsk og forlangte at saken skulle forelegges senatet. Følgelig voterte et fulltallig senat på Ciceros forslag at Tarquinius' vitnesbyrd syntes å være falskt [...]»**. Senatet besto av Crassus' debitorer. At de frifant sin patron og kreditor er ikke så merkelig. Merkelig er det at norske forskere, som framstiller seg som særlig kildenære, ikke ser slike kilder, men velger å overse dem. Nå

kan Ravnå benytte seg av sin redefineringsmetode og si at senatorene ikke var klienter, men debitorer. En slik strategi omgår ikke problemet, nemlig at senatorene mot betaling overtok Crassus' verdier. I dette tilfellet er strukturene ikke usynlige, men overtydelige.

Ravnå har selvsagt rett i at det ikke er noen direkte kildeutsagn som forbinder Caesar og Crassus økonomisk før år 61 f.Kr., da kreditorene hindret ham i å reise ut av Roma for å bli propretor i Spania. Crassus ga en garanti til kreditorene for at gjelden skulle bli betalt. Kildene for dette er Plutarks Caesar-biografi 11.1 og hans Crassus-biografi 7.6. En kildekritisk historiker lar seg ikke stoppe av dette, dersom vedkommende er interessert i usynlige strukturer. Vi kan få mer ut av kilden enn det Ravnå refererer. For det første er det påfallende at kreditorene er navnløse. Det vil i antikke tekster si at de har lav sosial status. Det er høyst sannsynligvis tale om *fenestores*, ågerkarler, som utbyttet proletarer med ekstremt høy rente på lån til forbruk. Hvorfor skulle de låne ut penger til en adelig som Caesar, som de ikke kunne tvinge til tilbakebetaling? Vi veit fra andre kilder om samme tidsrom at Caesar hadde adgang til å banke opp og fengsle plagsomme typer. Han ville være en risiko for enhver kreditor. For det andre har vi også sett at Crassus hadde senatsflertallets lojalitet i pengepungen og dette flertallet inkluderte rimeligvis også Caesar. For det tredje er det rimelig å tro at dersom *fenestores* har lånt Caesar penger, er det fordi de var stråmenn

for Crassus. De hadde hans støtte. Når disse småkjeltringene lager vansker for Caesar, skjer det med Crassus' støtte og antakelig på hans kommando. Dette gir Crassus anledning til å gi Caesar en epifani, en åpenbaring, som forteller Gaius Iulius om hvem som er sjefen. Ifølge Charles S. Peirce bør våre teoretiske forklaringer være økonomiske, dvs. forklare flest mulig detaljer med færrest mulig faktorer. Plasser Crassus som edderkopp i spindelvevet og alt faller på plass. Ravnå derimot slipper kilden altfor tidlig og unnlater å spore opp de usynlige strukturene.

Ravnå oppdager at med sitt syn på den romerske plebs som et drivende subjekt i den romerske republikkens historie, havner han farlig nær det historiesynet som var statsdoktrine i Den tyske demokratiske republikken (Ravnå 1999:266). Han gir til beste et sitat av Istvan Hahn som renner over av partikinesiske uttrykk som «Klassenkampf gegen die Aristokratie», «konkretes Program», og «eigene Kampfmittel». Så kommer i Ravnås kommentar til Hahn den andre rosinen i pølsa: «Problemet for oss «vestlige» historikere ligger [...] i å akseptere [...] at *plebs urbana* var i stand til å opptre som bevisst subjekt med egen vilje og evne til målrettet politisk handling. For oss er alle former for klassesolidaritet og klassebevisst organisering på grasrotplan uforenlig med antikkens øvrige sosiale og kulturelle trekk.» Jeg tror ikke DDR-historikerne hadde rett. Det er ikke problemet. Men sett at de hadde rett. Da er det utillatelig av Ravnå å henvise til en utenomfaglig kategori som

«vestlig» for å avfeie det. Det er greit å være politisk korrekt, men det har ingen ting med vitenskap å gjøre.

Ravnå vil verken ha patroner/klienter eller klasser som forklaringsfaktorer i antikkens historiografi. Da blir det ikke meget annet tilbake enn at Roma var en tidlig versjon av Kardemomme, med Gaius Iulius Caesar i rollen som politimester Bastian. Alternativt representeres det første triumvirat av Kasper, Jesper og Jonathan, mens Catilina er løven som likte lys melkesjokolade.

Skal man så dra noen konklusjon på debatten om karakteren til den romerske republikken, er det vanske-

lig å komme forbi følgende: Alternativene til p./k.-modellen gir en radikalt dårligere samfunnsforståelse. Tilhengere av alternativene argumenterer *ad hoc* slik at tilstedeværelse av klienteller ved retoriske knep omfortolkes til fravær av klienteller. De overser dessuten åpenbare tilfeller av klientelisme. Ved å forfølge en slik forskningsstrategi gjør de p./k.-modellen mer slagkraftig. Det vil si at kritikken har oppnådd det motsatte av det den tilsiktet, nemlig å svekke modellen. Det Ravnå og Millar kan vise til av resultater etter å ha jaktet på noe de trodde var en kalkun, er et par løse fjær.

Mangfoldige muligheter

Alternative perspektiver på politisk liv i senrepublikkens Roma

PER-BJARNE RAVNA

I *Klassisk Forum* nr. 2 år 2000, anmeldte jeg Bjørn Qvillers bok, *Romersk politisk kultur og sosiologisk historie*. Som anmeldelsen viser er jeg grunnleggende positiv til boken, men jeg finner grunn til å kritisere at den ikke opplyser leserne om at det gjennomgående perspektivet den anvender har vært utsatt for kritikk de senere årene. Dette perspektivet (heretter kalt patron/klient-perspektivet) foregir å kunne forklare så og si alt som skjer i romersk politikk med henvisning til relasjoner mellom patroner og klienter.

Ut fra Qvillers reaksjon på anmeldelsen – trykket i dette nummeret av *Klassisk Forum* – ser jeg at jeg må ha uttrykt meg uklart når det gjelder mine innvendinger mot dette perspektivet. Jeg er derfor glad for at hans svar, og redaktørens velvilje med hensyn til spalteplass, gir en anledning til å komme med noen mer utdypende betraktninger rundt patron/klient-perspektivet og nødvendigheten av å trekke inn andre perspektiver for å forstå romersk politikk.

Som så ofte ellers ser det ut som om noe av uenigheten skyldes mangel på enighet om selve uenigheten. Verken jeg, eller andre kritikere av patron/klient-perspektivet, benekter at forpliktende forhold mellom patroner og klienter har spilt en rolle i det romerske samfunnet. Dermed må vi

selvfølgelig også regne med at slike relasjoner kan ha hatt betydning for dette samfunnets politiske liv. Det jeg her kaller patron/klient-perspektivet går imidlertid lenger enn dette – det betrakter patron/klient-forhold som nærmest enerådende forklaringsfaktor for romersk politikk. Et par sitater fra Qvillers *Romersk politisk kultur og sosiologisk historie* illustrerer dette:

En politikers makt og prestisje var avhengig av hvor mange klienter, personlig tro, undergivne menn han hadde. Derfor er patron/klientforhold kjernen i den romerske politiske kulturen, og ikke en utvekst på det. De romerske adelsfamilier arbeidet alle for å sikre sin familias størst mulig klientell. *Historien om overgangen fra bystat og republikk til verdensrike og monarki er ikke minst en historie om de romerske adelsmenns kamp om flest mulig klienter.* I løpet av

det første århundret f.Kr. ble likevekten mellom adelshusenes klienteller alvorlig forrykket: En person satt til slutt igjen med et superklientell som omfattet hele imperiet, og kunne samle de fleste beskyttelsesfunksjoner på sine hender og overvåke adelsmennenes karrierer.¹

Hva var så klientens plikter? Først og fremst skulle han i folkeforsamlingen stemme på sin patron eller på kandidater som patronen støttet. Han skulle stemme på lovforslag i samsvar med patronens vilje. ...²

Jeg forstår dette dit hen at patron/klient-forhold betraktes som den viktigste faktoren for å forklare Den romerske republikks politiske utvikling – inkludert sammenbruddet og overgangen til Principatet. Dette er mulig fordi patron/klient-forholdene ikke bare styrte politikernes forhold til hverandre, men nettopp fordi forholdet mellom politikere og velgere må forstås som forholdet mellom patroner og klienter. En naturlig følge av dette må være at valg og avstemninger, ifølge dette perspektivet, ble avgjort av hvor store klientskarer de konkurrerende fraksjonene blant politikerne hadde greid å samle sammen. Dette er et forbilledlig klart uttrykk for det perspektivet som første gang ble fullstendig utformet av Matthias Gelzer i 1912, og som siden har gått igjen i en rekke sentrale verker helt opp mot slutten av forrige århundre. Den romerske republikk var styrt av en avgrenset og eksklusiv

elite, som beholdt sine posisjoner fordi de kontrollerte resten av befolkningen gjennom nettverker av patron/klient-forhold som overstyrte det formelle politiske systemet. Dette perspektivet har de siste årene vært utsatt for kritikk som man kan velge å imøtegå, men ikke overse.³

Kritikken rammer perspektivet på to felter. Det viktigste er forholdet mellom politikere og velgere. Kildene gir rett og slett ikke dekning for å si at valgene ble avgjort av lydige klientskarer som stemte etter sine patroners anvisninger. Tvert i mot er det mulig å argumentere for at mange trekk ved kildematerialet tyder på at andre faktorer spilte en større rolle. Som en følge av dette gir det heller ingen mening å betrakte all virksomhet innad i eliten som styrt utelukkende av hensynet til patron/klient-relasjoner. Hvis velgerne lot seg bevege av andre hensyn enn patronenes pekefinger, følger det av seg selv at også politikernes handlinger i mange tilfeller må forstås i forhold til disse hensynene. For å oppsummere så har jeg ingen innvendinger mot å regne patron/klient-forhold som en grunnleggende del av det romerske samfunnet. Jeg har heller ingen vanskeligheter med å godta kildenes klare vitnesbyrd om at mange politikere var innviklet i patron/klient-forhold med andre politikere, og at menn høyt på strå hadde forbindelser til klienter

- 1) Bjørn Qviller, *Romersk Politisk Kultur Og Sosiologisk Historie* (Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 1999), 34.
- 2) Ibid., 38.
- 3) For en oppdatert oversikt over kritikere, se Henrik Mouritsen, *Plebs and Politics in the Late Roman Republic* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

lavere nede på den sosiale rangstigen. Det jeg ikke vil godta, er at politikere styrte valg og avstemninger ved å gi ordrer til store skarer av klienter – og at romerske politikeres handlinger alltid og i alle sammenhenger kan forklares uttømmende ved å henvise til patron/klient-relasjoner i en eller annen retning. Jeg skal gjøre rede for hva slags grunnlag jeg har for å si dette senere. Før vi kommer så langt er det imidlertid nødvendig å se nærmere på definisjonen av selve fenomenet patron/klient-forhold. Når er det hensiktsmessig å karakterisere en relasjon som et patron/klient-forhold, og når vil andre betegnelser være mer formålstjenlige?

Patroner og klienter – politikere og velgere

Spørsmålet om hvor vide definisjoner av patron/klient-forhold det er fornuftig å benytte, er et av de sentrale stridspunktene mellom tilhengere og kritikere av patron/klient-perspektivet. Qviller mener at:

Ravnås metode består bl.a. i å redefinere fenomenene. Kan han finne at en person kan gis et predikat i stedet for «klient,» er dette andre predikatet overbestemmende.

Beskyldningen kan sendes tilbake til tilhengerne av patron/klient-perspektivet i speilvendt form – nemlig at

dette perspektivet kun kan opprettholdes ved å utvide patron/klient-begrepet til det omfatter omtrent alt og dermed ikke lenger kan verken styrkes eller svekkes med kildebaser-te argumenter. Ingen blir klokere av å utveksle beskyldninger. Derfor vil jeg prøve å redegjøre nærmere for hvorfor jeg mener det er hensiktsmessig å trekke grenser mellom patron/klient-forhold og andre former for politiske relasjoner.

Ved de siste par stortingsvalgene har jeg stemt på SV. Årsaken er enkelt og greit at jeg er småbarnsfar. Kristin Halvorsens proklamasjoner om at hun og hennes parti vil arbeide for å få opp standarden på den norske grunnskolen framstår for meg som manna i ørkenen. Ut over dette må jeg innrømme at jeg vet lite om SV's politiske program, bortsett fra at de vil gjøre Norge til en republikk – noe jeg som royalist og hengiven beundrer av Mette Marit er sterkt imot. Ifølge Qviller er det sentrale ved et klientforhold at "klienten må overta patronens verdier for å få adgang til knappe ressurser".⁴ Hvis dette står som den eneste avgrensningen, er det klart at jeg bør regnes som Kristin Halvorsens klient.⁵ Gode skoler er en knapp ressurs og hvis Kristin Halvorsen kan gi mine unger denne ressursen, er jeg villig til å overta hennes verdier ved at jeg lar henne og partiet hennes styre og stelle på Stortinget

4) Qviller, *Romersk Politisk Kultur Og Sosiologisk Historie*, 40. Definisjonen er svært god, men den må avgrenses for å fungere.

5) Eventuelt partiet SV's klient, men det er dessverre en ubetydelig distinksjon i mitt tilfelle. De eneste SV-politikere jeg husker navnet på i farten er Kristin Halvorsen og Hanna Kvanmo.

uten min innblanding de neste fire årene. Det kan til og med tenkes at de utnytter min støtte til å avskaffe monarkiet, men det er jeg villig til å risikere bare jeg slipper å utsette ungene for fallende murpuss og et lærerkollegium bestående av halvstuderte røvere og mislykkede journalister. Spørsmålet er om det er nyttig å operere med en så vid definisjon av patron/klient-forhold at jeg og mine like blant norske velgere faller innenfor? Vil det gi oss et analyseredskap som er til hjelp for å få et mer nyanisert og virkelighetsnært bilde av norsk politikk?

Det vil jeg bestemt påstå at det ikke gjør. Tvert imot vil en så vid definisjon dekke over et sentralt skille, nemlig skillet mellom støtte basert på sammenfallende ønsker om samfunnsutvikling og støtte basert på følelser av takknemlighet for personlige ytelser. Grunnen til at dette skillet er så viktig, er at det innebærer vesentlige forskjeller med hensyn til maktforholdet mellom politikere og tilhengere. Hvis Kristin Halvorsen hadde tilbudt seg å betale for privatskole i bytte mot min stemme, ville jeg helt klart ha blitt hennes klient. Da har hun makt over meg. Får hun mistanke om at jeg har puttet feil lapp i stemmeurnen, blir det slutt på privatskolen og jeg må finne meg i at ungene kommer hjem med skole-skapte lærevansker og håret fullt av murpuss. Når jeg stemmer på henne fordi hun lover samfunnsreformer som kan komme meg og min familie – blant et uoversiktlig antall andre familier – til gode, er jeg en fri velger som stemmer i henhold til mine egne

interesser. Godene det er utsikter til deles ut til alle barnefamilier uansett hva de har stemt, og takknemligheten jeg måtte føle er en ekstra bonus som Kristin Halvorsen kan nyte og utnytte, men ikke forlange eller kontrollere. I den grad det er snakk om noen form for kontroll her, er det jeg og mine like som kontrollerer henne. Hvis Kristin Halvorsen nå – med tidenes beste valgresultat for SV – ikke får gjort noe med den norske grunnskolen, blir vi sure. Da risikerer hun at vi velger å satse på billig vin og bensin ved neste valg – slik at vi kan få råd til å betale privatskolene selv.

I tillegg til forskjellen på hvem som kontrollerer hvem, er det også flere tydelige forskjeller mellom disse to typene relasjoner. For tilhengernes del kan man for eksempel si at klientenes takknemlighet ser bakover, mens velgernes forventninger ser framover. Klientenes støtte til patronene er i hovedsak basert på takknemlighet for ytelser klienten allerede har mottatt. Det ligger selvsagt i kortene at klienten opprettholder forbindelsen i håp om flere ytelser i framtiden, men den vesentlige drivkraften i forholdet er at klienten skylder sin patron lojalitet til gjengjeld for tidligere ytelser. En fri velger derimot støtter sin politiker i håp om å nyte godt av ytelser politikeren kan

få i stand i framtida. I mange tilfeller kan en velgers preferanser også være påvirket av takknemlighet for tidligere vedtak, men hovedvekten i valgkampen ligger alltid på utsiktene til framtidige goder. Det ligger også en vesentlig forskjell i avgrensningen av ytelsene som utveksles i de to typene av relasjoner.

Patroner og klienter utveksler personlige ytelser. Klienten støtter patronen fordi vedkommende for ham er en god og verdig mann, og patronen deler sine ytelser ut til enkeltindivider eller klart avgrensede grupper. Politikere og velgere utveksler upersonlige ytelser. Velgeren gir ikke politikeren støtte først og fremst for sine personlige kvaliteter, men for de politiske målene vedkommende arbeider for. Politikeren på sin side skaffer seg ikke popularitet ved å dele ut goder til enkeltpersoner, men ved å love samfunnsreformer som vil komme en ikke nærmere definert offentlighet til gode. For politikerne fører disse forskjellene til forskjellige arbeidsforhold. I det ene tilfellet manøvrerer politikeren i forhold til andre politikere ved hjelp av kontroll over sine klienter. I det andre tilfellet er politikeren nødt til å manøvrere i forhold til uforutsigbare velgere i konkurranse med andre politikere.

Uten analyseredskaper som kan fange opp disse forskjellene vil det være vanskelig å gi noe dekkende bilde av norsk politikk, og det samme gjelder etter min mening for romersk politikk. Vi bør derfor operere med to perspektiver – et som fanger opp patron/klient-basert politikk og ett som fanger opp politiker/velger-ba-

sert politikk. For at dette skal være mulig, må begrepet patron/klient-forhold avgrenses slik at den personlige lojaliteten som er kjernen i dette begrepet, kan holdes adskilt fra den personuavhengige enigheten om felles mål som kjennetegner forholdet mellom politiker og velger. Den store fordelene med dette er at på samme måten som patron/klient-perspektivet gjør det mulig å avdekke elitens forsøk på å manipulere politisk liv ved hjelp av skjulte nettverker, vil et politiker/velger-perspektiv gjøre det mulig å avdekke borgernes forsøk på å påvirke den politiske utviklingen ved hjelp av de rettighetene de råder over – i første rekke stemmeretten. Nå vil sannsynligvis de fleste overbeviste tilhengere av det ekstreme patron/klient-perspektivet hevde at et slikt todelte perspektiv er bortkastet fordi det i Roma ikke fantes verken politisk interesse eller deltakelsesevne i befolkningen under elitens nivå. Denne overbevisningen er imidlertid ikke en forutsetning for, men et resultat av en altomfattende definisjon av patron/klient-forhold.

Patroner og klienter – kjøpere og selgere

I tillegg til skillet mellom patron/klient-forhold og politiker/velger-forhold, bør begrepet patron/klient-forhold også avgrenses mot begrepet korrupsjon i betydningen kjøp av stemmer. Kjøp av stemmer var et stadig tilstedeværende og tilsynelatende tiltagende problem utover i senrepublikken. Enorme summer ser ut til å ha vært fordelt blant potensielle

velgere i forkant av mer eller mindre hvert eneste valg vi kjenner til. Disse tilstandene betraktes ofte som en hindring for å karakterisere Den romerske republikk som et demokratisk system og det kan så være, men kjøp av stemmer kan ikke av den grunn taes ukritisk til inntekt for patron/klient-perspektivet. Når en velger har solgt sin stemme til en politiker, har han helt klart overtatt kjøperens verdier i bytte mot knappe ressurser i form av penger – men utformer vi et formålstjenlig analyseredskap om vi uten forbehold sier at kjøper og selger dermed har inngått et patron/klient-forhold? Etter min mening gjør vi ikke det. Tvert imot er selve det fenomenet at et stort antall stemmer er til salgs for rene penger i strid med sentrale trekk ved patron/klient-forholdet. Hvis valgene ble avgjort av skarer av klienter som følte seg forpliktet av ytelser de mottok jevnt og trutt, skulle det ikke være nødvendig å kjøpe deres lojalitet på nytt rett før valget. Nå kan man jo forestille seg at en politiker kunne være trygg på sine egne klienter, også bruke penger for å prøve å kjøpe lojaliteten til andre patroners klienter. Hvis dette virket, må det uansett bety at klientenes lojalitet kunne settes til side for en sum penger. Når klientenes lojalitet først var så pass svakt etablert, er det ikke da også mulig at de kunne finne på å stemme mot sin patron ut fra politisk overbevisning?

Det er altså alvorlige problemer forbundet med å la bestikkelser ved

valg bli omfattet av patron/klient-begrepet. Samtidig er det jo også tydelig at grensene her er flytende. Romernes gjentatte – og alltid temmelig mislykkede – forsøk på å vedta lover som kunne etablere et skille mellom korrupsjon og tradisjonelle ytelser mellom patroner og klienter, viser hvor vanskelig skillet var. Løsningen for vår del er å innføre en avgrensning i forhold til stabilitet. Det er selvsagt ikke snakk om at patron/klient-forhold må være livsvarige. Etnografiske studier av slike relasjoner viser at de inngår i fleksible nettverker der lojalitetene kan skifte raskt.⁶ Likevel må det kunne settes som en forutsetning at lojaliteten varer ut over akkurat den ene handelen. Hvis en politiker sikret seg en viss velgers stemme ved å by mer for den enn konkurrentene ved hvert valg, snakker vi om stemmekjøp. Hvis den samme politikeren sikret seg mot at den samme velgeren ble fristet av konkurrentenes tilbud ved neste korsvei ved å gi ham ytelser også mellom valgene, kan vi snakke om patron/klient-forhold. Romerne ser ut til å ha vært opptatt av lignende skiller selv. Et lovforslag fra år 61 innebar at en politiker som ble funnet skyldig i å ha delt ut penger før et valg til en annen tribe enn sin egen, skulle dømmes til å betale alle nye medlemmer av triben en viss sum så lenge han levde. Ideen bak kan ha vært å tvinge politikerne til å etterleve et skille mellom patron/klient-forhold og rene stemmekjøp. Betalte

---

6) Mouritsen, *Plebs and Politics in the Late Roman Republic*, 75.

man først for en tribes stemmer i ett tilfelle, måtte man i ettertid bevise at man virkelig var tribens patronus ved å fortsette å betale penger til den for all framtid.⁷ Cicero viste også i sin tale for Murena at man så for seg et skille mellom å dele ut ytelser til etablerte forbindelser, og å dele ut ressurser til alle og enhver like før valget.⁸ Samtidig viste han at det var lett å omgå dette skillet, men skillet sier uansett en del om at romernes forventninger til patron/klient-forhold i det minste forutsatte en viss stabilitet.

For å oppsummere, så mener jeg at patron/klient-begrepet bør avgrenses mot politiker/velger-forhold og rent kjøp og salg av stemmer. Grensen mot kjøp og salg av stemmer er, skjematisk sett, den enkleste å trekke. Et patron/klient-forhold må innebære lojalitet som strekker seg lenger enn en enkelt handel med stemmer mot penger. Grensen mot politiker/velger-forhold er mer komplisert å definere, men den markeres først og fremst av spørsmålet om hvorvidt utvekslingen av ytelser gir lederen makt over tilhengeren. Siden ytelsene i patron/klient-forhold er personlige kan patronen presse klienten ved å true med å avskjære ham fra ytelsene i framtida, mens en politiker normalt ikke har mulighet til å holde enkeltpersoner borte fra følgene av de tiltakene han får satt i verk. Sett fra den andre kanten kan en velger true politikere med å avskjære dem fra sin

stemme hvis de ikke lever opp til visse forventninger, mens klienten ikke har tilsvarende pressmidler innenfor rammene av patron/klient-forholdet. Han kan nok true med å gå over til en annen patron, men en slik overgang vil skade hans egne interesser like mye som patronens. I et patron/klient-forhold tvinges klienten til å overta patronens verdier i bytte mot knappe goder, i et politiker/velger-forhold tvinges politikeren til å rette seg etter velgernes verdier i bytte mot stemmer. Denne forskjellen i maktforholdene utgjøres av to faktorer – nemlig at ytelsene i et patron/klient-forhold er personlige mens de i et politiker/velger-forhold er upersonlige, og at klienten gir patronen sin støtte til gjengjeld for mottatte ytelser mens velgeren gir politikeren sin støtte i vente på ytelser. Når vi samler disse avgrensningene, ender vi opp med en definisjon på et patron/klient-forhold som vil se omtrent slik ut:

Et patron/klient-forhold er en relasjon mellom en patron og en klient der klienten overtar patronens verdier i bytte mot knappe ressurser. Forholdet må vare lenger enn en enkeltstående byttehandel av ytelse mot ytelse og ytelsene som utveksles må være personlige i den forstand at de er øremerket for patronen som enkeltperson og klienten som enkeltperson eller medlem av en klart avgrenset gruppe.

Et slikt avgrenset patron/klient-begrep vil fremdeles kunne brukes til å avdekke skjulte nettverker som lar patroner arbeide politisk ved å tvinge

7) Cic.Att.1.16.13, se Andrew Lintott, «Electoral Bribery in the Roman Republic,» *Journal of Roman Studies* 80 (1990): 8.

8) Cic.Mur.73.

klienter til å overta hans verdier i bytte mot knappe ressurser. Samtidig vil avgrensningene gi spillerom for perspektiver som gjør det mulig å avdekke tilfeller av at politisk utvikling har vært initiert og styrt av hensyn til frie og uforutsigelige masser av velgere.

Så er selvfølgelig spørsmålet – hva er vitsen med disse omstendelige avgrensningene og diskusjonene om begreper? Det er da et etablert faktum at massene i Roma var grunnleggende upolitiske og først og fremst interesserte i brød og sirkus? Etter min mening er det nettopp dette som er interessant ved kritikken av patron/klient-perspektivet – den åpner opp for flere muligheter. Kildene sier så å si ingenting om hva som rørte seg under senatorenes – og til nød equites' – nivå i Den romerske republikk. Hvis vi vil danne oss en mening om vanlige borgeres mulige deltakelse i politikk, må vi utlede en oppfatning fra kilder som omtaler elitens gjøren og laden. Dette var utgangspunktet for avhandlingen min om "Makt og innflytelse i Den romerske republikk på Julius Caesars tid". Akkurat som Bjørn Qviller var jeg ute etter å avdekke strukturer som er skjult for oss, men som var reelle og umulige å overse for den romerske republikks

politiske aktører. Kort fortalt prøvde jeg å få innsikt i disse strukturene gjennom å bruke Julius Caesar som "guide".

Julius Caesar som patron og politiker

Julius Caesar viste gjennom sin karriere at han kjente, og visste å utnytte, de mest effektive veiene til makt i republikkens politiske liv. Han ønsket å klatre til topps, og han gjorde det. Planen for avhandlingen var å prøve å trekke slutninger om de usynlige strukturene Caesar manøvrerte i forhold til ut fra den politiske taktikken han valgte å føre. Hvis Caesar mente at alt politisk liv var styrt av vidstrakte systemer av patron/klient-forhold, burde det gi seg synlige utslag i at han arbeidet for å utvide sitt eget klientell og knytte til seg patroner med store klientressurser. Hvis han mente frie velgere spilte en større rolle enn patron/klient-forhold, burde det vises ved at han prøvde å samle godvilje og stemmer blant en mer uforutsigbar offentlighet som ikke lot seg styre av patroner. Jeg skal ikke legge skjul på at jeg hadde ventet et oversiktlig enten/eller-svar som resultat av undersøkelsen. Istedet endte jeg opp med både/og ispedd en og annen overraskelse som utvidet mine perspektiver i forhold til romersk politikk ganske betraktelig. Kort og brutalt kan man si at Caesar opererte som politiker i forhold til frie velgere fram til år 59, og som edderkopp med patron/klient-baserte nettverker fra år 59 til 49. Overraskelsene var først og fremst knyttet til at virksomheten

fram til år 59 var så lite dominert av konkrete ytelser til folket, og så sterkt preget av ideologiske ytringer. Caesar kjøpte ikke massenes hengivenhet med billig brød og gratis sirkus, han slet seg til forbeholden støtte ved å leve opp til bestemte politiske idealer. Jeg skal belegge disse påstandene så godt det lar seg gjøre uten å sprengre grensene for et debattinnlegg.

Politiker

Bortsett fra ett meget usikkert tilfelle, er det ingen spor i kildene av at Caesar arbeidet aktivt for å knytte til seg store klientmasser.⁹ Det ser ikke ut til at han anstrengte seg spesielt for å dele ut knappe ressurser til store mengder av enkeltpersoner. Som alle andre romere ville han gjerne framstå som gavmild, men ytelsene han ga var tradisjonelle og upersonlige i sin distribusjon. I år 64 påtok han seg ansvaret for å ruste opp Via Appia. Det vil ha gitt ham velvilje i offentligheten – men kan ikke ha fungert som lojalitetsskapende gaver til store masser av enkeltpersoner.¹⁰ Som aedil ga

han ekstra flotte forestillinger i samarbeid med Bibulus, samtidig som han ga gladiatorforestillinger til minne om sin far for egen regning. Dette demonstrerte at han var gavmild og kan ha skaffet ham popularitet i offentligheten, men det er vanskelig å se at en slik yttelse skulle ha resultert i store mengder personlige lojalitetsforbindelser. Ut over dette er de eneste konkrete ytelsene kildene forteller om, bestikkelser i forbindelse med valget til Pontifex Maximus i år 63. Som tidligere argumentert kan betaling for stemmer ikke automatisk betraktes som etablering av patron/klient-forhold. Tvert imot viser valget til Pontifex Maximus at Caesars ærverdige motstandere Catulus og Isauricus ikke kan ha hatt noe fast grep om de store horder av klienter de etter det tradisjonelle patron/klient-perspektivet burde ha samlet seg gjennom et langt og aktivt politikerliv.¹¹

Så vidt jeg kan se er det heller ingen spor av at Caesar prøvde å knytte seg til store patroner for å få tilgang til deres klientressurser. Som helt ung hadde han – via moren –

---

9) Det gjelder ryktene om at han oppmuntret til opprør for å få borgerrett til Gallia Transpadania, referert i Sue.Iul.8. Det kan tenkes at Caesar hadde klienter i området, og disse klientene kan ha støttet ham ved valg. Relasjonen til dette området ser imidlertid ikke ut til å ha vært noe sentralt anliggende for ham. Han tok ikke noe initiativ for å få tildelt generell borgerrett til Transpadanerne før i år 51. Se for øvrig diskusjon i Per-Bjarne Ravnå, «Makt Og Innflytelse I Den Romerske Republik På Julius Caesars Tid» (Doctoral, Universitetet i Bergen, 1999), 237-41.

10) Plu.Cae.5.3. For muligheten av at veiarbeidene kan ha skaffet ham store mengder veiarbeidere som klienter, se diskusjon i Ravnå, 241-45.

11) Begge hadde vært konsul og begge hadde hatt betydelige militære kommandoer. Catulus hadde i tillegg hatt ansvar for viktige byggearbeider i Roma og var ansett som en ledende skikkelse blant optimatene. Etter et tradisjonelt patron/klient-perspektiv skulle disse to både ha samlet store klientskarer selv, og ha tilgang til store klientressurser gjennom betydningsfulle venner.

gode forbindelser til den indre kjerne i senatseliten. Sannsynligvis var det disse kontaktene som sikret ham plass i pontificenes kollegium i år 73.¹² Det dreide seg om innflytelsesrike familier som burde ha hatt kontroll over svært mange klienter. Da skulle man ha ventet at Caesar ville bygge videre på disse kontaktene slik at han kunne trekke på deres klientressurser ved valg og avstemninger. I realiteten gjorde han det motsatte. I stedet for å pleie og utvide vennskapene blant optimatene i senatseliten, valgte han å fornærme dem ved å stå fram som popularis og framheve sine forbindelser til nettopp de veletablerte velgjørernes erkefiende – nemlig Gajus Marius.¹³ Jeg kan vanskelig trekke noen annen slutning enn at de fordelene han kunne oppnå ved å trekke på minnet om Marius og profilere seg som popularis, var viktigere for Caesar enn å bevare et godt forhold til de presumptivt mektige og veletablerte patronene.

Nå kan man kanskje forestille seg at kursendringen som inntraff på slutten av 70-tallet, ikke var uttrykk for noe annet enn at Caesar skiftet patroner. I stedet for å utvikle tilknytningen til optimatenes sirkel, kan han ha valgt å knytte seg til Crassus og Pompeius som på denne tiden gikk

imot ordningene etablert av Sulla og forsvart av optimatene. Caesars kursendring lar seg imidlertid ikke forklare ved at han ble Crassus' eller Pompeius' klient. Den nye kursen ga seg nemlig først og fremst utslag i utspill som la vekt på at Caesar hadde nære familieforbindelser til Gajus Marius og Cornelius Cinna, som både Crassus og Pompeius hadde vært innbitte motstandere av. Selv om de to nå fjernet seg fra forsvarerne av Sullas ordninger, er det ingen grunn til å tro at de hadde noe ønske om å trekke fram Marius som symbol. Caesars Marius-aksjoner må derfor betraktes som selvstendige utspill som han foretok for egen regning og for egen vinnings skyld. Spørsmålet er selv sagt hva han mente å kunne vinne på det? Hva var det ved Gajus Marius som Caesar så gjerne ville bli assosiert med?

Som politiker ser Marius ut til å ha vært en allsidig opportunist med sunt næringsvett og velutviklet sans for nyttige nettverker i alle mulige retninger. For ettertiden var han imidlertid mest kjent som Sullas erkefiende, og som sådan gjorde han tjeneste som samlende symbol for populares på linje med Graccherne og Saturninus.¹⁴ Caesars minneseremoni for sin fars søster som hadde vært Marius'

12) Lily Ross Taylor, «Caesars Colleagues in the Pontifical College,» *American Journal of philology* 63 (1942).

13) Sue.Iul.6, Plu.Cae.5.1. At denne nye kursen var å betrakte som en ren fornærmelse mot optimatene, framgår tydelig av begivenhetene som fulgte opp gjennom 60-tallet. Da Caesar stilte til valg som konsul for år 59, var han det absolutt verste optimatene kunne tenke seg. Selv prinsippriyteren Cato d.y. skal ha uttalt at det måtte være på sin plass å kjøpe stemmer for å holde Caesar ute fra konsulatet (Sue.Iul.19.1).

14) Cic.Acad.2.5.

kone, kan betraktes som en offentlig proklamasjon om at han fra nå av var å betrakte som popularis. Slike proklamasjoner ble det flere av i årene som kom. Mens han var aedil i år 65 dekorerte han Capitol med kopier av Marius' trofeer fra feiringen av seieren over Teutonerne.¹⁵ I år 63 deltok han i flere aksjoner med klar tilknytning til populære. Den tydeligste må ha vært rettssaken mot Rabirius. Rabirius ble anklaget for å ha myrdet Saturninus nærmere førti år tidligere, og stilt for retten etter en antikvarisk og temmelig barsk prosedyre.¹⁶ Saken hadde selvfølgelig ingenting med rettspleie å gjøre, og den politiske hensikten er lett å oppfatte. Saturninus var udiskutabelt en popular politiker mens han levde, og han kan vanskelig ha gjort tjeneste som symbol for noe annet etter at han døde. I tillegg berørte saken spørsmålet om senatets rett til å bruke det såkalte *Senatus Consultum Ultimum*.¹⁷ Denne typen vedtak gjorde det mulig for de ledende kreftene i senatet å drepe borgere uten tanke på vanlig rettsvern. Et angrep på dette virkemiddelet kunne derfor framstilles som et forsvar av folkets rett til beskyttelse mot overgrep fra eliten. Det samme prinsippet var involvert i senatsde-

batten 5. desember år 63, da skjebnen til Catilinas medsammensvorne ble debattert.¹⁸ Her gikk Caesar kraftig imot dødsstraff – tilsynelatende under henvisning til ukrenkelige borgerrettigheter – og Cicero reagerte med å kommentere at Caesar hadde fulgt "den vei i politikken som holdes for å være populær".¹⁹

Cicerøs karakteristikk rimer godt med det inntrykket man får fra kildene. Caesar ser ut til å ha vært svært oppsatt på å bli oppfattet som en radikal popularis. Ikke nok med at han involverte seg i politiske aksjoner med popular profil, han involverte seg på måter som må ha vekket maksimal oppmerksomhet. Å trekke Marius' portrett og trofeer med i minneseremonier og utstillinger vakte bestyrtelse og begeistring. Da han var engasjert som dommer i saken mot Rabirius, ble det sagt at ingenting talte så sterkt til Rabirius' fordel som dommerens iver etter å få ham dømt – og da skjebnen til Catilinas medsammensvorne ble diskutert i senatet, sto Caesar så hardt på sitt at han skal ha blitt truet på livet.²⁰ Han later rett og slett til å ha kjørt sakene ut til det ekstreme for å få demonstrert så ettertrykkelig som mulig at han virkelig sto for populares' tradi-

15) Sue.Iul.11, Vell.2.43.4, Plu.Cae.6.1-2.

16) Sue.Iul.12, Cass.Dio.37.26-27.

17) Cic.Rab.Perd.2, 20.

18) Dette bekreftes særlig av at populære politikere som Metellus Nepos og Publius Clodius brukte avgjørelsen om dødsstraff som middel til å angripe Cicero. Det vises også av Ciceros 4. tale mot Catilina – Cic.Cat.4.9-10, men siden denne talen ble publisert først i år 60 kan den ikke sees uavhengig av begivenhetene som fulgte etter 5. desember år 63.

19) Cic.Cat.4.9.

20) Sue.Iul.12, Sue.Iul.14.2, Plu.Cae.8.

sjonelle idealer. Hva var hensikten med dette? Ingen av disse aksjonene ga konkrete fordeler av noen som helst art til enkeltpersoner eller grupperinger som det på noen måte er mulig å identifisere. Ingen kunne leve på minnet om Marius og Saturninus og borgernes *libertas* var ikke en knapp ressurs, men et allment prinsipp. I det store og hele bærer Caesars politiske taktikk gjennom hele 60-tallet sterkt preg av luftig symbolikk og fint lite konkrete resultater. Hvorfor engasjerte han seg da så sterkt i disse sakene? Jeg ser ingen mulighet til å forklare dette med oppbygging av patron/klient-forhold den ene eller andre veien. Tvert imot synes jeg det ser ut som om Caesar demonstrativt la seg på en popular linje for å vekke oppmerksomhet og sympati i en ikke nærmere definert offentlighet. De populære utspillene ga ikke fordeler til noen, de ga signaler om prinsipielle standpunkter – og kanskje ga de løfter om framtidig politikk i tråd med de gamle populares' eksempler. Kronen på Gracchernes og Saturninus' politiske verk hadde vært jordlover. Da Caesar ble konsul satte han sin politiske sjels salighet i pant for å få tvunget igjennom en jordlov.²¹ Loven kan ha vært nødvendig for å bevare hans troverdighet som popularis.

Etter min mening arbeidet Caesar i perioden fram til år 59 i stor grad på en måte som minner ikke så rent lite om moderne politikere. Han har

brukt oppsiktsvekkende politiske saker for å markere prinsipper som han håpet skulle vekke allmenn sympati. Her er det ikke snakk om å bygge lojalitet ved å dele ut personlige gaver, men om å innkassere støtte ved å skape håp om framtidige tiltak. Denne oppførselen gir bedre mening hvis vi forutsetter at de velgerne Caesar var regelmessig avhengig av i denne perioden, stemte ut fra vurderinger av hva som ville tjene deres interesser og ikke etter anvisninger fra patroner. Dette betyr selvsagt ikke at ikke Caesar også har vært involvert i nettverker av patron/klientforhold. Kildene nevner flere tilfeller der han opererte på vegne av klienter. I alle disse tilfellene dreier det seg imidlertid om framstående enkeltpersoner fra såkalte klientkongedømmer.²² I de tilfellene der det er snakk om forholdet mellom Caesar og borgere med stemmerett, er det alltid snakk om utspill rettet mot offentligheten. Ut fra Caesars politiske taktikk fram til år 59 var han ikke avhengig av store skarer av klienter eller mektige patroner, men av uidentifiserte elementer i den stemmeberettigede befolkningen som lot seg imponere og bevege av politiske utspill med popularis-karakter.

Edderkopp

Etter at Caesar ble konsul, begynner spill med patron/klient-nettverker å bli mer framtreddende i kildene. Dette

21) Ravná, «Makt Og Innflytelse I Den Romerske Republikk På Julius Caesars Tid», 134-45.

22) Gell.5.13.6, Sue.Iul.61.

kan til en viss grad skyldes kildesituasjonen. Fra nå av kommer Ciceros brev og taler inn for fullt, og dermed får vi en helt annen innsikt i spillet bak den åpenbare utviklingen. Det er likevel grunn til å tro at Caesar faktisk var avhengig av å bygge og utnytte nettverker i større grad enn tidligere. Fram til konsulembetet var veien videre avhengig av å vinne valgene i folkeforsamlingene. Etter konsulatet var karrieren prisgitt tildelinger av prokonsulare kommandoer, og dette ble tradisjonelt avgjort av senatet. Caesar fikk klar beskjed om hva som var i vente allerede før valget i år 60, da senatet vedtok at neste års konsuler skulle få tildelt "skoger og drifteveier i Italia" som sine "provinser".²³ Mot motstand av denne typen kunne han ikke basere seg på popularitet. Nå trengte han innflytelsesrike kontakter som kunne påvirke senatet. Caesars svar på dette vedtaket ble i første omgang alliansen med Crassus og Pompeius. I tillegg visste han hvordan han kunne anvende klienter og løpegutter som Vatinius og Clodius. Dette spillet fortsatte. I løpet av år 59 ble han tildelt Illyricum og Gallia Cisalpina for fem år ved et vedtak i folkeforsamlingen, og Gallia Comata ved et senatsvedtak som måtte fornyes hvert år.²⁴ Av de tre provinsene var det Gallia Comata som var nøkkelen til erobringer nordover. For å sikre den-

ne posisjonen var han avhengig av kontinuerlig støtte i senatet. I tillegg var de fleste av lovene han sto bak som konsul fattet i strid med religiøse formaliteter, noe som gjorde det teknisk mulig å erklære dem ugyldige.²⁵ Dette kunne han bare forsvare seg mot ved hjelp av trofaste medspillere i senatet, og her kommer klientbaserte nettverker inn for fullt. Det beste eksemplet er Cicero.

I år 56 forberedte Cicero et stortilt angrep på Caesars lov om utdeling av jord i Campania. Måten Caesar møtte denne trusselen på, er en utmerket demonstrasjon av hvordan vennskaper og patron/klient-forbindelser kunne brukes.²⁶ Først sørget han for å fornye vennsapsavtalen med Crassus og Pompeius, deretter sørget han for å gi Cicero beskjed om at et angrep ville koste ham selv og hans nærmeste dyrt. Beskjeden ble overbragt av Ciceros bror, som på dette tidspunktet var Pompeius' legat og dermed direkte avhengig av Pompeius'

23) Sue.Iul.19.2.

24) Sue.Iul.22.1, Cass.Dio.38.8.5.

25) K Heikkilä, «Lex Non Iure Rogata; Senate and the Annulment of Laws in the Late Republic», *Acta Instituti Romani Finlandiae* 13 (1993): 182.

26) Hele affæren belyses i Cic.Fam.1.9.

velvilje. Cicero oppfattet situasjonen som et ultimatum. Hvis han fortsatte motstanden, ville hans og brorens karrierer bli lagt i grus – men hvis han ga seg og spilte med på triumvirernes noter, ville både han og broren kunne høste fordeler. Caesar nøyde seg imidlertid ikke med trusler – han tok også i bruk vennlighet og sjarm. En tid etter at Cicero bøyde av, ble broren tilbudt fordelaktige vilkår som Caesars legat i Gallia og Cicero selv fikk låne en større sum penger. Han var nå å regne som en av Caesars venner – og som venner utvekslet de gaver og tjenester. Foruten å låne ham penger ga Caesar Cicero en kilde til velvilje ved å gi Ciceros venner og kontakter gode karrieremuligheter i Gallia. Han forsynte ham også med rent personlig anerkjennelse og en følelse av betydning ved å utveksle personlige brev med ham. Vennskapet gikk til og med så langt at Caesar leste og kommenterte Ciceros dikt.²⁷ Til gjengjeld følte Cicero seg forpliktet til å stille sine ferdigheter som taler til Caesars disposisjon. Caesars motstandere trakk stadig støttespillerne hans for retten, og Ciceros ekspertise som forsvarer kom godt med.²⁸ Tjenestene de to utvekslet kan oppsummeres med at Cicero fikk anledning til å tilby sine mindre innflytelsesrike venner innpass hos Caesar, mens Caesar kunne tilby sine hjelpere rettslig forsvar av selveste Cicero. Dette var manøvrer i

forhold til nettverker basert på ulike vennskaper som begge kunne tjene på. Det er imidlertid like interessant å se hva relasjonen ikke innbefattet.

Vi har bevart en god del brev fra Cicero til Caesar, og en hel rekke brev der Cicero omtaler sitt forhold til Caesar. Denne korrespondansen viser ingen som helst tegn til at Caesar noen gang ba Cicero bruke sine klienter til Caesars fordel. Cicero kunne tilby tjeneste hos Caesar til enkelte av sine klienter, og Caesar kunne tilby rettslig forsvar fra Cicero til sine klienter – men Caesar ser aldri ut til å ha bedt Cicero mobilisere Ciceros klienter til støtte for Caesar verken i forbindelse med diskusjoner i senatet eller ved valg og avstemninger i folkeforsamlingen. Her har vi en relasjon der vi burde kunne vente at de antatte lenkene av klientressurser skulle trekkes inn – men kildene viser altså ingen som helst tegn til at noe slikt faktisk skjedde. Etter min mening tyder dette sterkt på at nettverker av patron/klient-forhold først og fremst var et fenomen av betydning innad i den politiske eliten. I forhold hvor avgjørelser ble tatt i senatet eller av enkelte magistrater, var nære venner og klienter i senatet av svært stor betydning, men i forhold til valg og avstemninger har alminnelig popularitet vært viktigere. Mens Caesar var avhengig av å vinne stadig nye valg, ville han heller arbeide for å legge an en popular politisk profil

27) Cic. Quint. 2.16.5.

28) Blant andre stilte han opp og forsvarte Cornelius Balbus og Publius Vatinius. Den siste var å regne som en av Ciceros svorne fiender. Cic. Balb. 17, Fam. 1.9.19.

framfor å bygge patron/klient-nettverker. Da han som prokonsul var mer avhengig av støtte i senatet enn av å vinne valg, konsentrerte han seg stadig mer om å bygge nettverker. Dette viser verdien av å bruke flere, klart avgrensede, perspektiver.

Patron/klient-perspektivet er nødvendig for å få mening i kildenes opplysninger om spillet mellom Julius Caesar og andre politikere – særlig slik det foregikk i perioden mellom år 59 og 49. Vi ville ikke forstå forholdet mellom Caesar og Cicero – for ikke å snakke om forholdet mellom Cicero og en mann som Publius Vatinius – om vi ikke kjente til romernes forhold til utveksling av ytelser og lojalitet mellom ulike venner. Dette perspektivet gir imidlertid ikke like god mening i forhold til alle trekkene ved Caesars karriere. De spektakulære utspillene for å markere en popular profil gjennom tiåret fram mot konsulatet, kan vanskelig knyttes til spillet mellom patroner og klienter. Hvis vi i stedet for å lete etter skjulte edderkopper tillater oss å bruke et perspektiv som åpner for at Caesar kan ha henvendt seg til miljøer av uavhengige velgere, faller bitene langt bedre på plass. Hvis vi forestiller oss at Caesar henvendte seg til frie velgere med sympati for de politiske prinsippene man forbandt med populære, blir både aksjonene – og den intensiteten han gikk inn i dem med – straks mer forståelige. Caesar markedsførte seg overfor en offentlighet som innbefattet frie velgere med en viss interesse for politiske prinsipper, han måtte overbevise dem om at han virkelig sto inne for de prinsippene de

foretrakk, og han måtte sørge for at de husket ham. Slik kan bruken av et politiker/velger-perspektiv – i tillegg til patron/klient-perspektivet – gjøre vår forståelse av romersk politikk mer nyansert, på samme måte som bruk av patron/klient-perspektivet kan avdekke nye og interessante sider ved moderne norsk politikk.

Denné konklusjonen er basert på et nærstudium av Julius Caesars politiske taktikk. Spørsmålet er om resultatene fra en slik undersøkelse holder vann hvis de konfronteres med et videre kildemateriale. Etter min mening er det ingenting her som strider mot de slutningene vi ellers kan trekke av kilder som omtaler forholdet mellom patroner og klienter og forholdet mellom elite og borgere i senrepublikken. At forholdet mellom enkeltstående aktører i eliten ofte tok form av patron/klient-forhold, er godt belagt i en rekke kilder. Det interessante her er om forholdet mellom politikere og potensielle velgere bør beskrives som forholdet mellom patroner og klienter, eller – som det virker mest rimelig ut fra studiet av Caesars karriere – som forholdet mellom politikere og frie velgere. Så vidt jeg vet finnes det ingen kilder som faktisk viser at romerske velgere til vanlig stemte etter direktiver fra patroner. Ciceros tale for Murena blir ofte anført som argument, men Ciceros bemerkninger her dreier seg ikke om store klientskarer som velgere – men om en håndfull klienter som virkemiddel i valgkampen. Klientene det er snakk om her skulle sverme rundt patronen for å understreke at han var en mann det var verdt å

støtte.²⁹ Deres primære oppgave var ikke å stemme på ham, men å påvirke potensielle velgere som ikke var bundet av lojalitetsbånd til å gi ham sin stemme. Pseudo-Sallust sukker ikke over at de romerske borgerne har overgitt sin politiske frihet til sine patroner, men at de selger den til høystbydende.³⁰ I tilfellet med Crassus' og Pompeius' valg til konsuler i år 54, står vi muligens overfor et tilfelle der et valg ble avgjort av soldater. Hvis man insisterer på at soldater ikke bør kalles soldater men klienter, kan man forsåvidt si at vi dermed kjenner til et valg som ble avgjort av klienter. Det er imidlertid et alvorlig problem for patron/klient-perspektivet at Caesar måtte sende sine "klienter" fra Gallia for å få valgt inn Crassus og Pompeius. Disse to burde nemlig på dette tidspunktet være de to mennene i Roma som disponerte flest lojale klienter. Crassus var kjent for sin virksomhet som søkkrik edderkopp, og Pompeius må ha hatt flere takknemlige krigsveteraner plassert rundt omkring enn noen annen romer. Hvorfor var de da tvunget til å utsette valget til det passet Caesar å sende ned soldater? Forklaringen kan etter min mening ikke være annet enn at et stort antall

klienter ikke var noen garanti for valgseier, fordi valgene ble avgjort av andre faktorer enn lydige klienter.³¹

Slik kan man fortsette eksempel for eksempel. Patron/klient-perspektivet fungerer ikke til å forklare forholdet mellom politikere og borgere i senrepublikken. Et politiker/velgerperspektiv gjør det mulig å sette kildene inn i langt mer overbevisende sammenhenger. En behagelig tilleggsgevinst er at dette perspektivet også gir oss noen muligheter som er langt mer interessante enn patron/klient-perspektivets allestedsnærværende nettkverker av apolitiske forbindelser. Hvis det virkelig er tilfelle at Caesar la an en popular profil for å tekkes uforutsigbare velgere, må det bety at det blant de potensielle velgerne faktisk fantes betydelige miljøer som interesserte seg for politiske prinsipper og som betraktet det politiske spill i et perspektiv som favner langt videre enn spørsmålet om hvem som betalte forrige sirkusbillett. Dette er stikk i strid med det bildet av romersk politikk som et spill om fordele for enkeltindivider og fraksjoner som følger automatisk av et omfattende patron/klient-perspektiv. Det at Caesar markedsførte seg selv

---

29) Cic.Mur.70-71. Cicero nevner også fattige menn som velgere, men da er det for å understreke at stemmene deres ikke hadde noen betydning – i motsetning til den innsatsen de kunne gjøre som valgkamp-staffasje.

30) Ps.Sall.in Cic.1.

31) Hvis man leser min avhandling, vil man se at det er nettopp dette spørsmålet – om valgene var styrt ved hjelp av klienter som gjorde tjeneste som fjernstyrte velgere eller om vanlige borgere i utgangspunktet må betraktes som frie velgere – argumentasjonen retter seg mot. At klienter til tider kan ha gjort tjeneste som politiske stormtropper, og som sådan kunne påvirke et valgresultat, har jeg ingen innvendinger imot og argumentasjonen i avhandlingen retter seg på dette punktet heller ikke imot denne muligheten.

som popularis for å fiske velgere, kan medføre et annet syn på fenomenet populares enn den rådende oppfatningen som sier at det kun dreiet seg om rent taktiske preferanser fra enkeltpolitikere med egen vinning for øyet. Allerede Christian Meier åpnet opp for et noe annet syn på populares i sin analyse av republikkens sammenbrudd, og senere har andre forskere tatt til orde for at vi kan se tydelige spor etter ideologier og prinsipielle konflikter i motsetningene mellom populares og optimates.³² På bakgrunn av Caesars bruk av populære aksjoner ville det ha vært spennende å gå enda et hakk lenger. Kan det tenkes at det fantes politisk interesserte og deltakingsdyktige miljøer utenfor senatet, og at disse miljøene stilte krav om at politikerne skulle leve opp til visse sett av prinsipper for å få deres støtte? Kan det tenkes at det fantes en bevisst politisk opinion også blant romerske borgere? Jeg har ikke svar på disse spørsmålene – ennå. Hvis jeg hadde vært svoren tilhenger av det altomfattende patron/klientbegrepet ville svaret ha vært et lattermildt: "Nei selvfølgelig ikke". Dette perspektivet filtrerer nemlig vekk slike muligheter. Anvender man et per-

spektiv der det både inngår fornuftig avgrensede patron/klient-forhold og frie politiker/velger-forhold har man i alle fall muligheten til å stille spørsmålet uten å gi svaret på forhånd.

Som en avrunding vil jeg gjerne presisere at Millars "demokratiske republikk" ikke er det eneste alternativet til et altomfattende patron/klient-perspektiv. Millar og Brunt's bidrag til vår forståelse av romersk politikk er først og fremst at de har åpnet opp for mulighetene til å se andre mekanismer enn patron/klient-forhold som utslagsgivende for utviklingen. Den skissen særlig Millar har prøvd å tegne av et demokratisk system har ikke vært vellykket i ett og alt, men ingen kan nekte for at kritikken mot patron/klient-perspektivet har gjort et betydelig inntrykk på en lang rekke sentrale forskere. Eric S. Gruen henviser til et mer demokratisk perspektiv som en ny ortodoksi.³³ John North snakker om en bred allianse av "major historians" som har kritisert den oppfatningen om romersk politikk som følger av patron/klient-perspektivet.³⁴ Diskusjonen går videre og det skal etter hvert bli vanskelig å holde fast ved patron/klient-perspektivet fordi det mangler

32) Christian Meier, *Res Publica Amissa. Eine Studie Zu Verfassung Und Geschichte Der Späten Römischen Republik*, 3 ed. (Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1997)., Georg Doblhofer, *Die Popularen Der Jahre 111-99 Vor Christus. Eine Studie Zur Geschichte Der Späten Römischen Republik* (Wien: Böhlau verlag, 1990)., Nicola Mackie, «Popularis Ideology and Popular Politics at Rome in the First Century B.C.,» *Rheinisches Museum für Philologie* 135 (1992).

33) Edvard S. Gruen, «The Exercise of Power in the Roman Republic,» in *City States in Classical Antiquity and Medieval Italy*, ed. A. Mohlo, K. Raafaub, and J. Emlen (Stuttgart: 1991), 254

34) John North, «Democratic Politics in Republican Rome,» *Past and Present* 126 (1990): 8.

alternativer. Henrik Mouritsen kom for eksempel nå i vår ut med en bok der han holder fast ved Gelzer-tradisjonens fokus på elitens politiske kontroll – samtidig som han avskriver patron/klient-perspektivet som forklaring på denne kontrollen.³⁵ Denne variasjonen i synsmåter blant kritikerne av patron/klient-perspektivet er ikke et tegn på at det gamle og velprøvede tross alt er det beste – den viser tvert imot hvordan denne tvangstrøyen har lagt lokk på en rekke muligheter til interessante tolkninger av kildene. Nå som lokket er fjernet, er det ikke mer enn rett og rimelig at det spretter opp tanke-eksperimenter som drar i forskjellige retninger. At forsøk på å tolke kildene i et nytt landskap uten patron/klient-perspektivets stramme rutenett skal kvalifisere til anklager om atomistiske ad hoc-forklaringer, har jeg liten forståelse for. Jeg har heller ingen forståelse for bøker om romersk politisk kultur som fullstendig overser en debatt om Den romerske republikks politiske karakter som har utviklet seg i sentrale tidsskrifter og enkeltutgivelser gjennom flere tiår. Man kan utmerket godt mene at kritikken mot patron/klient-perspektivet er tull og tøys, men man kan ikke late som om den ikke eksisterer – spesielt ikke i innførbøker som bør gi et noenlunde oppdatert bilde av hva som rører seg innenfor fagfeltet.

Litteratur

- Doblhofer, Georg. *Die Popularen Der Jahre 111-99 Vor Christus. Eine Studie Zur Geschichte Der Späten Römischen Republik*. Wien: Böhlau verlag, 1990.
- Gelzer, Matthias. *Caesar : Politician and Statesman*. Translated by Peter Needham. 6 ed. Oxford: Blackwell, 1968.
- Gruen, Edvard S. «The Exercise of Power in the Roman Republic.» In *City States in Classical Antiquity and Medieval Italy*, edited by A. Mohlo, K. Raaflaub and J. Emlen. Stuttgart, 1991.
- Heikkilä, K. «Lex Non Iure Rogata; Senate and the Annulment of Laws in the Late Republic.» *Acta Instituti Romani Finlandiae* 13 (1993).
- Lintott, Andrew. «Electoral Bribery in the Roman Republic.» *Journal of Roman Studies* 80 (1990): 1-16.
- Mackie, Nicola. «Populair Ideology and Popular Politics at Rome in the First Century B.C.» *Rheinisches Museum für Philologie* 135 (1992): 49-73.
- Meier, Christian. *Res Publica Amissa. Eine Studie Zu Verfassung Und Geschichte Der Späten Römischen Republik*. 3 ed. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1997.
- Mouritsen, Henrik. *Plebs and Politics in the Late Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- North, John. «Democratic Politics in Republican Rome.» *Past and Present* 126 (1990): 3-21.
- Qviller, Bjørn. *Romersk Politisk Kultur Og Sosiologisk Historie*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 1999.
- Ravnå, Per-Bjarne. «Makt Og Innflytelse I Den Romerske Republik På Julius Caesars Tid.» Doctoral, Universitetet i Bergen, 1999.
- Taylor, Lily Ross. «Caesars Colleagues in the Pontifical College.» *American Journal of philology* 63 (1942): 385-412.

35) Mouritsen, *Plebs and Politics in the Late Roman Republic*.

Elementært, min kjære Cicero

MATHILDE SKOIE

Hvem har ikke under lesningen av Ciceros retttaler lurt på hva som virkelig skjedde i disse verdensberømte sakene. Var for eksempel Roscius egentlig skyldig? Og hvordan forberedte Cicero sitt forsvar? Dro han selv ut i felten med vokstavle for notater? Ikke ifølge den amerikanske kriminalforfatteren Steven Saylor som leser mellom linjene i Ciceros taler. I jakten på 'sannheten' lar Saylor Cicero bruke den private etterforskeren Gordianus som en slags republikkens svar på Sherlock Holmes. Men 'sannheten' ifølge Gordianus og Saylor er av og til av en annen art enn den som er blitt oss presentert av Cicero.

Kriminalromaner med handling i antikken, og da særlig Romerriket, har i det siste blitt veldig populære. Det finnes sågar en egen internettside kalt 'The Detective and the Toga' viet til genren. Her finner man en lang liste av forfattere fra mange land som har fantasert over lyssky virksomhet i Romas bakgater. De to mest kjente og produktive forfatterne er briten Lindsey Davis (for omtale, se *Klassisk Forum* 1998:1) og amerikaneren Steven Saylor. Disse har også sine respektive hjemmesider på nettet. De fleste bøkene deres kan finnes i bokhandler som selger engelskspråklige pocketutgaver. Steven Saylor har skrevet en hel serie om privatdetektiven Gordianus Finneren som han har kalt ROMA SUB ROSA. De to første romanene i denne serien er oversatt

til norsk av henholdsvis Per Malde, (*Romerblod*, Cappelen 2000) og Jorun Carlsen (*Sendebud fra Nemesis*, Cappelen 2001), og det er først og fremst den første av disse som danner utgangspunkt for denne omtalen.

Når teppet går opp i *Romerblod* befinner vi oss på en ulidelig varm dag i en litt luguber villa på Esquilinhøyden i Roma. Vår hovedperson, den private etterforskeren Gordianus også kalt Finneren, befinner seg i bakrus. Han er likevel våken nok til at han imponerer med sin deduktive metode: Mens han plages av skallebank klarer han å dedusere hvorfor Tiro – Ciceros sekretær – er kommet, hvordan hans herre er og hva han vil med Gordianus. Oppdraget gjelder forsvaret av Sextus Roscius, bonden fra Ameria som ble anklaget for fadermord i år 80 f. Kr. Gordianus får

åtte dager på seg til å finne ut hvem som egentlig myrdet Roscius senior før rettsaken starter. Leseren er med på et klassisk kappløp med tiden og frem til en slutt som kanskje overrasker.

Forsvaret av Roscius var Ciceros første store kriminalsak. Det var en vanskelig og politisk betent sak som blant annet berørte juks med proskripsjonslister. Her hadde Sullas høyre hånd, den frigitte slaven Chrysogonus, en sterk finger med i spillet. Å anklage ham for snusk var det samme som å gå imot Sulla selv. Ciceros forsvar av Roscius var dermed også et politisk vågestykke. Vår hovedkilde til saken er Ciceros forsvartale for Sextus Roscius som finnes oversatt av Henning Mørland i Thorleif Dahls kulturbibliotek (Cicero. *Taler* 1971). Ciceros tale er på mange måter en kriminal i seg selv, men en nokså intrikat sådan. Saylor behersker stoffet på en virtuos og samtidig pedagogisk måte. Store partier av talen blir også elegant vevet inn i romanen. I et eget etterord gjør forfatteren rede for sine kilder. I tillegg til Ciceros egen tale har han særlig forholdt seg til Plutarks Sulla-biografi og Sallusts *Krigen mot Jugurta*. Saylor røper i etterordet også en inngående kjennskap til antikkforskningen. Han har selv en bakgrunn som historiker, men ingen spesiell klassisk utdanning.

I likhet med Lindsey Davis utnytter Saylor den moderne kriminalgenrens klisjeer for det de er verdt. Jeg har allerede nevnt den 'Sherlock-Holmeske' deduksjon. En annen referanse til kriminalgenrens *topoi* er

liket som blir funnet i biblioteket i *Sendebud fra Nemesis*. Det klareste kriminalgrepet er likevel hovedpersonen selv, Gordianus Finneren. Gordianus har alle kjennetegnene til en klassisk detektivhelt: øye for detaljer, glad i damer og drikk og med hjertet på riktig sted. Sosialt befinner han seg også i en nokså uavhengig stilling. Han bor riktignok i en villa på Esquilinhøyden, men den er helt nedslitt. Hans familiebakgrunn er heller uklar og han gifter seg etter hvert med sin egyptiske slave og adopterer to andre slaver. Hans sosiale fleksibilitet og uortodokse husholdning er antakeligvis av de mindre troverdige elementene i romane. På den annen side gjør mobiliteten og eksentrisiteten at han får innpass overalt mens han samtidig står litt på siden av det romerske samfunn, noe som gjør ham til en perfekt guide for den moderne leser. Saylor skriver i en artikkel at han egentlig hadde tenkt å gjøre Cicero selv til hovedpersonen i sine romaner, men oppfant Gordianus fordi han ikke orket tanken på å leve med Cicero 24 timer i døgnet (han sier om Cicero at han er 'such a prig'). Det skal leserne kanskje være fornøyde med, for Gordianus er en likandes kar.

Imotsetning til Lindsey Davis opererer Saylor med et stort utvalg av historiske personer. I tillegg til Cicero møter vi skikkelser som Crassus, Pompeius, Sulla og Catilina. Forfatteren må derfor forholde seg aktivt til historiske fakta om disse personene og deres skjebner. Man kan derfor kanskje innvende at romanene (særlig de senere) er vel så mye historiske

Cicero.

romaner som kriminalromaner. Mens Ciceros rettstaler er utgangspunktet for mange av bøkene, spiller historiske hendelser som Spartacus' slaveopprør, den catilinariske sammensvergelse og borgerkrigen mellom Caesar og Pompeius hovedrollen i andre. Snarere enn oppklaring av et mysterium blir disse historiske hendelsene og hovedpersonenes forhold til dem hovedsaken. En effekt av dette er at antikken ikke bare blir fiffig staffasje for en kriminalgåte, men utgjør en vesentlig del av handlingen.

Saylors blanding av fiksjon og fakta blir en munter og intelligent lek.

Han vever de antikke tekstene inn i sin egen på en måte som eksemplifiserer det. Jeg har nevnt bruken av Ciceros taler, men han fletter for eksempel også inn partier av Lukrets og Catull. Min favoritt i så måte er *The Venus Throw* som dreier seg om saken mot Caelius Rufus og involverer både Clodia (som Saylor leser som Lesbia) og Catull. Her blander Saylor antikke tekster (Ciceros tale og Catulls dikt) og historiske teorier (Lesbia = Clodia Metella) på en særlig virtuos måte. Saylor lar Catull opptre som ghost-writer for Cicero i hans tale mot Caelius som for en stor

del er et angrep på Clodia. Ifølge Saylor er det for eksempel Catull som står bak karakteriseringen av Clodia som 'Palatinens Medea'. Når Gordianus og Catull ender opp i renneste-
nen utenfor en luguber taverna (Saylor kaller den *The Salacious Tavern*), spør Gordianus Catull om han er en kjærlighetspoet (cf. hans Lesbia-dikt) eller en hat-poet (cf. hans hjelp i Ciceros anklage mot Clodia). Catull svarer da som følger: 'Jeg elsker og hater, hvis du spør meg hvordan, vet jeg ikke ...' hvorpå Gordianus utbryter 'Hold opp med å sitere deg selv'. Alle lesere som kjenner Catull 85 (*Odi et amo*) vil her trekke på smilebåndet.

Det er alltid en fare ved historiske romaner at de lett kan virke belærende eller at de historiske detaljene bremser handlingstempoet. Etter min mening faller Saylor ikke i denne fellen. Hans hensyn til detalj blir aldri kjedelig, men inngår i miljøskildringer som gjør at man formelig kan lukte stanken i de romerske smug og høre brølet fra folkemassen foran Rostra. Forklaringer blir også flettet inn på en naturlig måte. For eksempel benytter han seg i de senere romanene av Gordianus' datter Diana. Når Saylor må forklare antikk praksis for den moderne leser, kan han gjøre

dette innenfor rammen av en fars forklaring til et barn. Det er også vanskelig å ta Saylor i anakronismer eller feil. Han har gjort et grundig forarbeid og hatt gode konsulenter. På detaljnivå reagerte jeg på den norske oversettelsen av *parricidium* (fadermord) i *Romerblod*. Dette ordet er oversatt med 'patricid' – et ord som ikke forekommer i noen ordbok jeg har sett, men som kanskje ligger nærmere en etymologiserende versjon av det engelske *parricide*. Hva er galt med det norske ordet 'fadermord'?

Til tross for at Saylor stort sett holder seg innenfor det historisk korrekte, er det langt fra ferdig tyggete teorier som blir presentert, men ofte originale løsninger på kjente problemer i historieforskningen. En berømt historiker har sammenlignet det å være historiker med det å være detektiv. Det som kreves i begge tilfeller er en konstruktiv fantasi som på bakgrunn av visse opplysninger kan dedusere seg frem til hva som antakeligvis har skjedd eller kunne ha skjedd. I jakten på antikkens historier er vi stilt overfor et nokså fragmentert materiale. Det er forskerens jobb å sette dette sammen og komme med hypoteser. Saylor lar Gordianus utføre mye av den samme jobben og har også i intervjuer sagt at han selv føler seg som en detektiv på sporet når han driver med forarbeidet. I *Romerblod* tar forfatteren utgangspunkt i en tale av Cicero, det han vet om romersk arkitektur og dagligliv, og konstruerer på bakgrunn av dette en ny versjon av hendelsesforløpet. Den britiske forskeren Mary Beard har nettopp fremhevet Sayers innsats som et ek-

sempel på hvordan en forfatter av og til kan gjøre det hun kaller historikerens 'dirty work'. 'Den historiske fremstillingen av denne perioden er så dominert av ordene (og selvtvettferdigheten) til Cicero at det virkelig trengs litt fiksjon for å opprettholde balansen'.

Den nye bølgen av kriminalromaner plassert i det gamle Roma representerer en interessant dreining av antikkresepsjonen. I sterk kontrast til de store fortellingene om den lille mann mot den store stat, som for eksempel romanen og filmen *Ben Hur*, har vi beveget oss over i en verden der det ikke finnes noen entydige helter eller raske løsninger på de store problemer. I *Gordianus' Roma* er ideologi et ikke-tema, politikerne kjemper om makt snarere enn prinsipper, og selv om Gordianus utfører sine oppdrag kan dette ikke rokkes ved. Videre settes det spørsmålsteget ved advokatveldet og etableringen av sannheten med stor 's'. Her ligger det en klar parallell til dagens samfunn. Cathrine Grøndahl har fattet dette i sitt dikt 'Retts historie fra Cicero til Sulland' som nettopp sammenligner saken mot Roscius med Orde-

rudsaken. Her fremhever Grøndahl blant annet poetenes rolle i vår søken etter sannhet. Mon tro om hun har lest Steven Saylor?

Steven Saylor's SUB ROSA-serie

Romerblod (Cappelen 2000) (orig. tittel, *Roman Blood*, New York 1991).

Sendebud fra Nemesis (Cappelen 2001) (orig. tittel *The Arms of Nemesis*, New York 1992).

Catilina's Riddle (New York 1993).

The Venus Throw (New York 1995).

A Murder on the Appian Way (New York 1996).

House of the Vestals (noveller) (New York 1998).

Rubicon (New York 1999).

Last seen in Massilia (New York 2000).

Nettadresser

The detective and the toga: <http://www.best.com/~heli/roman/romys.shtml>

Lindsey Davis' hjemmeside: <http://www.lindseydavis.co.uk>,

Steven Saylor's hjemmeside: <http://www.stevensaylor.com/>

Res coquinaria

GUNN HAALAND

De gamle romere holdt sauer primært for ullas skyld. De drev ikke kjøttproduksjon som dagens saueavlere, men kjøttet var likevel et innslag i kostholdet og ikke bare forbeholdt offermåltider. Da som nå sto lam høyere i kurs enn sau – I Plautus' *Captivi* er det en forarget replikk om slaktere som lover kunden nyslaktet lam og i stedet gir ham sau til dobbel pris. Særlig var spelam en delikatesse. Cato har en referanse til hvordan bonden kontraktsmessig kunne sette bort sauedriften til andre, som kunne la flokken beite i områder nærmere byen. Dette gjaldt spesielt den tiden da søyene hadde spelam – på den måten var de nærmere et marked med åpenbart stor etterspørsel etter denne lekerbiskenen.

Vi har bare hatt én oppskrift tidligere på lammekjøtt i KF: lammelår med daddelsaus (Agnus Tarpeianus) fra 1987:1. Siden det er lammesong i butikkene nå på høstparten, passer det godt med en god lammegryte fra Apicius' repertoar (VIII, 6, 2/3):

Copadia agnina caldata

(Varm lammegryte)

1 kg lammekjøtt i skiver
1 stor løk
4 ss friske løpstikke- eller selleriblader
3 ss frisk koriander
2 ts kumin
1 ts støtt pepper

1/2 ss nuoc mam

1 dl olivenolje

2 dl rødvin

"Copadia" betyr skåret kjøtt, enten det er skåret i skiver eller i biter. Så her kan dere bruke bog i skiver (det gjorde jeg), eller vanlig fårikålkjøtt. Om dere vil, kan dere også få tak i lammefilet og skjære den i biter. Men jeg foretrekker å bruke kjøtt med bein, for da blir det bedre smak på sausen.

Du legger kjøttstykkene i en gryte sammen med finsnittet løk, koriander og løpstikkeblader. Jeg hadde ikke frisk løpstikke nå, så jeg brukte selleriblader (kjøp sellerirot, bladene er mye kraftigere og mer velsmakende

på den enn på stangsellerien). Ha i resten av ingrediensene, og kok opp. Reduser varmen og la småkoke i halvannen time eller til kjøttet er riktig mørt. Når det er ferdig kokt, tyknes sausen med maizenamel (to strøkne ss) utrørt i litt kaldt vann (se for øvrig på pakken for dosering).

Uten hjemmel i Apicius saltet jeg underveis. Jeg tror også jeg var litt rausere med korianderen og kuminen enn oppskriften min antyder (Apicius gir jo ingen mål). Retten er enkel å lage (den passer seg selv på platen); med koriander og kumin smaker den i grunnen ganske nordafrikansk eller østasiatisk – men veldig godt!

Godt brød – hvorfor ikke "soldat" brødet fra KF 1999:2 – oget glass vin hører til.

NB! Apicius gir denne oppskriften for enten lam eller kid – derav illustrasjonen.

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Postboks 1007 Blindern
0315 OSLO

TEMPO TRYKK